

Vaderlandse geschiedenis op Rolduc in de tweede helft van de negentiende eeuw

'(...) WAAR TRADITIE HEERST, IS EENZAAMHEID UITGESLOTEN.'
JAN ROMEIN¹

I. INLEIDING

Op 6 december 1846 vloeide de dichtader van Willem Everts rijkelijk.² In het gedicht Je maintiendrai zong de negentienjarige Rolducien de lof van koning Willem II die op die dag zijn vierenvijftigste verjaardag vierde.

De titel van deze ode verwijst naar de woorden die de vorst zou hebben gesproken bij een bezoek aan Rolduc, voorjaar 1845, en anderhalf jaar later zou hebben herhaald tegen directeur Peters tijdens een audiëntie op kasteel Vaeshartelt.³ De toekomst van de onderwijsinrichting die voor haar voortbestaan vreesde, leek ermee verzekerd. De derde strofe luidt:

*O ja, nog waakt die leeuw op Neêrlands vrije velden,
Nog zweeft zijn vuur'ge blik heldhaftig in het rond!
Wel hun die op zijn' kracht hunn' zeeke hope stelden:
Hij kampt voor 't regt, voor de eer van d'ouderlijken grond.
Getuig het Waterloo met uuw' vertrapte velden
Waar Hij den Kors ter nedersmeet!
Getuigt het, die, geschaard om de banier des helden,
In 't tiendaagsch krijgsgewoel naast Limburgs hertog streedt!⁴*

Willem Everts (1827-1900) roept hier het beeld op van de koning als hertog van Limburg, die door zijn heldenmoed niet alleen Napoleon, de kleine Corsicaanse gewelddenaar, bij Waterloo (1815) in het zand deed bijten, maar ook zijn wapenbroeders versted deed staan in de Tiendaagse Veldtocht (1831) tegen de opstandige Belgen. Immers, niet straffeloos tart men de Nederlandse leeuw! Men zou er bijna door vergeten dat de Limburgers de zaak der Belgen uitbundig hadden gesteund.⁵ Een staaltje van nogal gratuite verbeelding dus? Hoe dan ook, deze jubelzang op de vorst - die als eens gevierde veldheer in zijn eigen mythe geloofde dat Europa de overwinning aan hem te danken had - bracht de Oranjemonarchie en de bewoners van Nederlands jongste provincie gevoelsmatig dichter bij elkaar.⁶ En een kniesoor die erover valt dat aan de jeugdige geestdrift het nuchtere feit is ontsnapt, dat de heldhaftige Prins van Oranje in actie (bij Waterloo en bij Leuven) toen, noch later de titel hertog van Limburg voerde.⁷

Bijna driekwart eeuw later, zaterdagochtend 1 maart 1919, bracht het koninklijk paar, koningin Wilhelmina en prins Hendrik, vergezeld van o.a. de 'Limburgse' minister-president Ruijs de Beerenbrouck, een bliksembezoek aan Rolduc tijdens een triomftocht door Zuid-Limburg.⁸ Troelstra's revolutieoproep galmde nog na en het Belgische annexatiestreven hield de gemoederen bezig.⁹ 'Bijzondere belangstelling toonde de Koningin', aldus de *Limburger Koerier*, 'voor het graf van een harer voorvaders, hertog Walram III van Limburg (...)' Het hoge bezoek deed de Rolducse priesterleraar en gelegenheidsdichter Henri Wismans (1874-1954) zijn lier stemmen en Walram oproepen om nog eenmaal het bevel te voeren over 'Limburgs vrije zonen' in de strijd tegen onrecht en dwingelandij, tegen annexionisme en socialisme. Van zijn uit dertien vierregelige strofen bestaande gedicht worden er hier vier (3,5,7,13) opgevoerd:

*Nog één schrede, en daar staat zij
In het middenpad der kerk
Stil-eerbiedig voor de beeltnis
Van een middeleeuwse zerk.*

*'t Graf van Walram'. En daar roert iets
In haar koninklijk gemoed,
En er bruist door hare aadren
Warmer, sneller 't Nassaus bloed.*

*'t Zelfde bloed, dat haar vaadren stortten
In de strijd voor Holland's recht,
Toen zij van de schouders wierpen
't Vreemde juk hun opgelegd.*

*'t Huis van Limburg en Nassauwe
Was vereend in Walram's bloed
Limburg blijft aan Nassau trouwe,
Ja, getrouw tot in den doet.*¹⁰

Bij nadere beschouwing zijn twee elementen in dit gedicht van belang. Hertog Walram (†1226) speelt erin, als verre voorzaat van koningin Wilhelmina, de hoofdrol. De lotgevallen van deze Walram nu zijn opmerkelijk: in het midden-negentiende-eeuws Rolduc begon voor hem een tweede leven. Deze nieuwe carrière dankte hij eerst en vooral aan de gewijzigde staatkundige en maatschappelijke verhoudingen. Sinds het uiteengaan van het Verenigd Koninkrijk behoorde Limburg met Rolduc tot het Noord-Nederlandse koninkrijk onder het Oranjehuis. Het nieuwe vaderland kende een nadrukkelijk protestants overwicht. De onderwijsinstelling richtte zich voortaan bewust op het Noorden en niet langer op het Zuiden, op Luik en Brussel. Deze perspectiefwisseling bracht de symboolwaarde van Walrams graf in beeld. Zijn met een koperen rooster afgedekte grafzerk in het middenpad van de abdijkerk werd een hefboom voor Oranje-aanhankelijkheid en katholieke emancipatie, een *lieu de mémoire*.¹¹ Het graf verbond Limburg met het Koningshuis, een verbondenheid die haar historisch fundament vindt in de afstamming der Oranjes die teruggaat tot in de exclusief katholiek geachte Middeleeuwen, over de tijd van Opstand en Reformatie heen. Doeltreffender kon de mythe van het protestantse vaderland - van de trits 'God, Nederland, Oranje' - niet worden ontzenuwd. De 'uitgevonden traditie' droeg bij aan het zelfbewustzijn van de katholieke bevolkingsgroep binnen de natie in wording: katholieken waren niet van gisteren, maar erfgenamen van een rijk verleden. De Walram-adoratie staat natuurlijk niet los van de bedding der Romantiek. De geest van reactie en romantiek tegen het achttiende-eeuws rationalisme gaf krachtige impulsen aan de belangstelling voor een nationaal verleden - en dan vooral de continuïteit en band met dat verleden. Dat die belangstelling een gunstig klimaat schiep voor de uitvinding en opgang van de psychologisch en ideologisch belangrijke Walram-legende, valt niet moeilijk in te zien. Het proces van deze *invention of tradition* vond bekroning in het koninklijk bezoek van 1919.¹²

Het tweede, minstens zo belangrijk element is hetgeen de voorlaatste strofe tot uitdrukking brengt, namelijk dat Harer Majesteits voorvaderen vooraan stonden in de strijd om het Spaanse juk af te werpen. Blijkbaar speelde het geloofsonderscheid in de interpretatie van de Opstand nog maar een ondergeschikte rol.¹³ Als dergelijke verzen uit de pen vloeien van een katholiek, een Limburgs priester zelfs, dan mag men dat gerust als een symptoom beschouwen van de geslaagde maatschappelijke en culturele integratie ('de inburgering') van het katholieke volksdeel in het algemeen en van Limburg in het bijzonder in het Nederlandse staatsverband. In driekwart eeuw legden de katholieken de weg af van getolereerde minderheid

en gezindheid tot gerespecteerde, volwaardige Nederlanders. De dreiging van radicalisme en socialisme is hieraan stellig niet vreemd geweest. Als antwoord hierop gebruikten de maatschappelijke elites het Oranjehuis vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw als een patriottisch vaandel waaronder ze de gelederen konden sluiten.¹⁴ Zo riep de directeur van Rolduc, A.H. Geurts, op die bewuste 1 maart 1919, nadat de koninklijke stoet tegen elf uur door de met de pauselijke kleuren (geel en wit) getooide poort het voorplein was opgedraaid, na het spelen van het *Wilhelmus* door de harmonie en de luide toejuichingen door leraren en studenten, de landsvrouw toe:

*Koningin
Wilhelmina en
prins Hendrik in
Rolduc, 1 maart
1919 (foto:
Geïllustreerd
Zondagsblad voor
Katholieken, 16
maart 1919).*

(...) Nederland weet, dat het steeds rekenen kan op Limburgs zonen als de verdedigers tegen elken vijand van orde en recht en vrijheid; hoe we trouw zwoeren aan de Koningin en haar Huis; hoe we onzen steun vinden in ons Christengeloof, waarin we met Haar belijden, dat de Vorsten regeeren bij de gratie Gods, en hoe we daarom in Haar Gods gezag eerbiedigen.¹⁵

Elke geschiedschrijving draagt het stempel van de tijdgebondenheid. Het is vrijwel onmogelijk om het verleden anders dan vanuit een hedendaags perspectief te beschouwen. Dit betekent dat historische visies de geest en het karakter onthullen van de tijd waarin ze zijn ontstaan, en dat er een samenhang bestaat, een verschuivende en plooibare samenhang, tussen geschiedbeschouwing en de beleving van de eigen tijd. De historiografie is daarmee, evenals literatuur en andere kunsten, een spiegel van de cultuur: oude historici sterven nooit; ze zijn als poortwachters ten behoeve van een voorbije werkelijkheid altijd op hun post.

Dat geldt evenzeer voor de historische beeldvorming in schoolboeken. Zinnvolle omgang met Rolducs verleden bestaat derhalve ook uit reflectie over de vraag hoe Rolduc zelf de geschiedenis zag, hoe het zichzelf zag en hoe het door anderen werd gezien. Het belang van een onderzoek naar de aard van het geschiedenisonderwijs in het 'derde' Rolduc (1843-1946), door M.G. Spiertz in 1996 als desideratum geformuleerd, is hiermee aangegeven.¹⁶ Dat onderwijs weerspiegelde, mag men aannemen, het zelfbegrip en de emancipatorische aspiraties van de katholieke minderheid in het negentiende-eeuwse vaderland. In dat vaderland deelden protestanten en liberalen de lakens uit en dat kwam ook tot uitdrukking in de beeldvorming van het nationale verleden. Dankzij de veelzijdige Westfriese plattelandsarts Willem J.F. Nuyens (1823-1894)¹⁷ kwam er naast en tegenover de protestants-christelijk en liberaal geïnspireerde geschiedbeschouwing een katholieke visie op het vaderlands verleden te staan met zijn baanbrekende *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw* (1865-1870),¹⁸ Nuyens schreef ook een voor de katholieke schooljeugd bestemd geschiedenisboek *Vaderlandsche Geschiedenis voor de jeugd, inzonderheid ten gebruike bij het huisonderwijs en voor de bijzondere R.K. scholen* (z.j.) [1870]. Tegenover de liberaal-protestantse cultuur, die in de tweede eeuwheft aan dominantie inboette, kon het katholiek onderwijs bijdragen aan de vorming van een coherent en de roomsen samenbindend geschiedbeeld, waaraan zelfbewustzijn kon worden ontleend en een program voor de toekomst in het streven naar een volwaardige plaats onder de Oranjezon. Katholieken wilden best goede vaderlanders worden, maar dan moest het vaderland-beeld voor hen wel acceptabel en herkenbaar zijn. De interpretatie van het nationale verleden langs levensbeschouwelijke lijnen, de verzuiling van het verleden, ging aan de daadwerkelijke maatschappelijke verzuiling vooraf.

In deze bijdrage wordt de schijnwerper gericht op de inhoud van een tweetal, te Rolduc vervaardigde maar ongetwijfeld ook elders gebruikte, leerboeken over de vaderlandse geschiedenis. Boeken van allang vergeten auteurs, maar hun werk is, denk ik, beslist niet zonder betekenis geweest. Het ene werd geschreven vóór Nuyens' schoolboek, het andere na Nuyens. Het eerste is van de hand van Gustaaf J.H.H. Verzijl (1825-1898) en verscheen in 1854, het tweede, van Alphons P.H. Brouwers (1844-1894), een kwart eeuw later in 1879.¹⁹ Beide schoolboeken behandelen het verleden van de prehistorie tot de eigen tijd. Welke historiebeelden boekstaafden deze twee priesterleraren? Op welke historische analogieën wijzen ze? Was het onderwijsinstituut Rolduc een kweekplaats van een katholiek nationaal bewustzijn? In het beperkte bestek van deze bijdrage komt niet aan de orde hoe de leerlingen het onderwijs beleefden in combinatie met hun verblijf in het historische abdijcomplex, en of er sprake is geweest van een specifiek aan Rolduc gebonden historisch bewustzijn. Om dezelfde reden wordt evenmin ingegaan op de vraag of hun werk representatief is voor de toenmalige 'katholieke' visie op Nederlands verleden.

De aandacht in het hiernavolgende gaat uit naar de beelden die worden gegeven van achtereenvolgens: Oudheid - Middeleeuwen; de Opstand; de trits Verlichting - Franse Tijd - Belgische Opstand. Hoe werd naar deze periodes en ingrijpende fenomenen gekeken? Aan de Walram-legende en de afstamming van de Oranjes van Karel de Grote wordt een aparte paragraaf gewijd. De bijdrage opent met een beknopt exposé over het Nederland rond het midden van de negentiende eeuw en de plaats van het katholieke volksdeel en Rolduc daarin. Vervolgens worden de twee auteurs en hun boeken geïntroduceerd.

2. NEDERLAND EN ROLDUC ROND 1850

De maatschappelijke integratie van de emanciperende katholieken is een van de centrale problemen in het proces van natievorming in de negentiende eeuw. Hun positie in het Nederland van rond 1850 was niet comfortabel.²⁰ Zij hadden weliswaar, net als andere minderheden, in 1796 gelijke burgerrechten verworven als de lidmaten van de Nederlandse Hervormde Kerk - de voormalige publieke kerk van de Republiek -, maar de weg van juridische, formele emancipatie naar feitelijke gelijkheid was nog lang. In het Verenigd Koninkrijk (1815-1830) bezaten beide landsdelen 'ieder te veel een historisch gegroeid identiteitsbesef'²¹ om een soepele en succesvolle eenheid te kunnen bewerkstelligen, om over de interne tegenstellingen binnen die landsdelen en de hybride positie van Limburg nog maar te zwijgen. In Noord-Nederland dankten de katholieken hun vrijheid aan de Bataafse Revolutie; in Zuid-Nederland, en ook elders in Europa, tastte het liberalisme van de revolutie de openbare positie van de Kerk aan.²² De Belgische opstand (1830) met als uitkomst de scheiding van Noord en Zuid (1839) blies het latente antipaapse sentiment in het Noorden aan: van meerderheid in het Verenigd Koninkrijk werden de katholieken met een kleine 40% een grote minderheid in het Noord-Nederlands Koninkrijk der Nederlanden.²³ Vanuit protestantse hoek, zowel van de kant van liberale als conservatieve protestanten, deed zich stug verzet gevoelen tegen de door de opkomst der katholieken dreigende aantasting van wat gezien werd als het protestants karakter der natie, die in de zestiende eeuw onder Willem van Oranje was gevestigd. 'Het volk van Nederland zijn ook wij, katholieken', kwam te staan tegenover 'Wij, de Hervormde Nederlanders, zijn het eigenlijke Nederlandse volk.'

Dankzij het voorbereidende werk van de liberale hoogleraar en staatsman J.R. Thorbecke - 'een slaaf van de roomschen'²⁴ - kwam het in 1848 tot een nieuw grondwettelijk bestel met volkomen scheiding van Kerk en Staat. Alle beperkingen op de vrije ontplooiing van het kerkelijk leven werden opgeheven. Formeel was daarmee ook de gedachte losgelaten dat Nederland een protestantse natie was of diende te zijn. De weg naar de instelling van een bisschoppelijk bestuur lag open. Hoe precar de verhou-

ding tussen protestant en katholiek in de natiestaat in wording was, blijkt uit de overigens snel luwende 'Aprilstorm' in 1853, een uitbarsting van groot-protestants antipapisme tengevolge van de instelling van de bisschoppelijke hiërarchie, die het liberale kabinet-Thorbecke ten val bracht. Vanuit nieuwe zelfbewustheid streefden de katholieken naar erkenning als volwaardige Nederlanders. Binnen de formele vrijheden van de liberale democratie zetten ze het proces van emancipatie voort. In de driehoeksverhouding van het katholicisme met de grote antipoden liberalisme en conservatisme, schoof de Kerk in het de tweede eeuwheft naar de kant der conservatieven. In België kwam het spoedig na het ontstaan van de Belgische Staat tot een splitsing tussen liberale en conservatieve katholieken.²⁵ In Nederland kwam die verwijdering in een stroomversnelling tengevolge van de stellingname van het (hoogste) kerkelijk gezag: de pauselijke encycliek *Quanta cura* met de eraan toegevoegde *Syllabus errorum* van 1864 en het *mandement* over het lager onderwijs van de bisschoppen van 1868. Onder de katholieken kregen de conservatieven, ook ultramontanen of klerikalen genoemd, de overhand op de liberalen die hun aanhang drastisch zagen afkalven. In Limburg bleef de liberale invloed nog lang werkzaam en lijkt de positie van de fel antiliberaal bisschop Paredis in het politieke krachtenveld niet zo eenduidig als wel gedacht werd.²⁶ De conservatieven ontpopten zich steeds nadrukkelijker als de steunpilaren van het koninklijk gezag en de nationale staat, als de supporters van het verbond van Troon en Altaar.²⁷ De schoolstrijd fungeerde als vliegwiel van het op gang komend verzuilingsproces en dreef katholieken en liberalen definitief uiteen. De derde schoolwet (1878) van de liberale voorman J. Kappeyne van de Copello deed de erfvijanden van weleer, Rome en Dordt, zich aaneensluiten in een 'christelijke coalitie'. De orthodoxe reactie tegen liberalisme en vrijzinnigheid in protestantse kring had als wezenlijke trek met het herleefde katholicisme gemeen, dat '1789' als een aberratie van de geschiedenis werd gezien. Na een door toedoen van de christelijke partijen gerealiseerde kiesrechtuitbreiding (1887) wonnen de confessionelen in 1888 de verkiezingen, waarna het eerste confessionele coalitiekabinet optrad onder leiding van de antirevolutionaire baron A. Mackay. Het kabinet-Mackay (1888-1891) is als bezegeling te beschouwen van de gezamenlijke, maar niet onder één banier gevoerde strijd der confessionelen tegen liberalisme en socialisme - als geesteskinderen der Verlichting -, die de ideologische grondslag zou leggen voor de verzuildeheid van de samenleving in de volgende eeuwheft.

Karakteristiek voor het katholieke denken over de monarchie, dat rond gekroonde hoofden nog altijd de *nimbus* van het *droit divin* zag, en de conservatief-monarchistische gezindheid van Willem Everts is de uit een brief aan zijn vriend Jozef A. Alberdingk Thijm afkomstige zinsnede naar aanleiding van een uitval van de bij vlagen onbehouden koning Willem III tegen bouwmeester Pierre Cuypers, zwager van Thijm; zoals Everts zelf schrijft,

typisch katholiek vanwege het feit dat hij het *ex opere operato*-begrip - dat het ambt stelt boven de kwaliteiten van de bedienaar ervan - ook op het koningschap van toepassing acht:

*Ik moet het bekennen, als principen geene principen, dat wil zeggen onsterfelijke, onvergankelijke overtuigingen, waren, dan zouden er de monarchale denkbeelden, zoo lief ik ze heb, geweldig bij lijden. Gelukkig echter zijn wij, katholieken, meer dan alle anderen, gewoon den persoon van het ambt of karakter, het gezag van den gezagvoerder, de wet van den persoon des wetgevers te scheiden, en zoo laat ons alweer het koningschap niet beschuldigen van de onkoninklijke handeling des konings.*²⁸

Het 'derde' Rolduc (1843-1946) was op 1 mei 1843 van start gegaan als klein-seminarie van het apostolisch vicariaat Limburg. Behalve deze zesklassige opleiding voor het kweken van een eigen Limburgse clergé huisvestte Rolduc een tweejarige cursus filosofie ('cours inférieur' en 'cours supérieur'), een driejarige middelbare school als voorbereiding op een loopbaan in de handel - in 1845 gesplitst in een Nederlandse en Duitse afdeling -, alsook een Normaalschool voor de opleiding van onderwijzers. In 1868, in het eerste jaar van zijn directeurschap, bouwde de ambitieuze Everts de driejarige middelbare school uit tot een vijfjarige, die in korte tijd, na aanstelling van bevoegde leraren, beantwoordde aan de eisen van de Wet op het Middelbaar Onderwijs (1863), waardoor Nederland in 1872 in Rolduc zijn eerste, van rijksweg erkende katholieke 'Hoogere Burgerschool' (HBS) kreeg. In 1877 werd het klein-seminarie aangepast aan de wettelijke vereisten voor het erkend gymnasium (Wet op het Hoger Onderwijs, 1876). De Normaalschool werd in 1892 naar Echt overgeplaatst. Vier jaar later, in 1896, werd als nieuwe afdeling een driejarige Handelsschool ingericht.²⁹

De brede onderwijsinstelling Rolduc groeide uit tot een landelijk en zelfs over de grens bekend, bloeiend instituut dat - en dat is de paradox van 'de scholen te Rolduc' - zowel voor de emancipatie en invoeging van de katholieken in het verband van de jonge natiestaat alsook voor de ontwikkeling van een Limburgs zelfbewustzijn van grote betekenis zou zijn.³⁰ Het geestelijk klimaat was van onversneden ultramontaanse snit: volle aanvaarding van en getrouwheid aan het kerkelijk gezag, belichaamd in de paus. Tegelijk was de loyaliteit aan het wereldlijk gezag, waarvan de koning de drager was bij goddelijk recht, er boven elke twijfel verheven.

Hierbij sluit goed aan de redevoering die de prijswinnaar van de afdeling filosofie ('cours supérieur'), Pierre Marres, bij de prijsuitreiking op 28 augustus 1849 te Rolduc mocht uitspreken.³¹ Dit jaarlijkse evenement markeerde het begin van de grote vakantie. Het werd voorgezeten door mgr. J.A. Paredis, apostolisch vicaris van Limburg, die in het krantenverslag wordt omschreven als 'le protecteur éclairé de cette savante maison', en opgeluisterd door het schoolorkest. De plechtigheid werd dat jaar ook bij-

gewoond door een groot aantal wereldlijke notabelen die in de nieuwe aula op het voorplein werden verwelkomd ('toutes les notabilités des environs, de hauts fonctionnaires, des ecclésiastiques de Prusse, etc. etc.'). Hun aanwezigheid verhoogde de uitstraling van Rolduc, dat zich op deze wijze als onderwijsinstelling op de kaart zette. Onder de titel *Het gewicht der Godsdienst met betrekking tot de Maatschappij* verscheen Marres' voordracht, die volgens een begeleidende noot van de uitgever 'een diepen blik werpt in de verdorvenheid onzer dagen', in vertaling in *Catholijke Nederlandsche Stemmen*.³² Het betoog biedt zicht op het denken in Rolduc en hoe op de revolutionaire gebeurtenissen van 1789 en 1848 en de achtergrond ervan werd teruggekeken, een denken dat - verbazen zal het niet - in overeenstemming blijkt met wat bisschop Paredis in zijn vastenbrief in hetzelfde jaar de gelovigen voorhield, namelijk een vierkant afwijzen van alles wat naar nieuwigheid en vrijdenkerij zweemde.³³

De jeugdige spreker trok geharnast ten aanval tegen het Verlichtingsdenken, dat in zijn waanwijsheid het maatschappelijk evenwicht zou verstoren doordat het de mens tot centrum, tot de maat der dingen maakte. Uitgangspunt van Marres' beschouwing vormt Lamennais' befaamde *Essai sur l'indifférence en matière de religion* uit 1818. Aan het eindpunt van zijn metafysisch gerichte zoektocht naar de fundering van moraal en menselijk geluk staat God. De goddelijke openbaring is de oerbron van gezag - niet de menselijke rede - en vormt de sluitsteen van het maatschappelijk bouwwerk. De leer van de volkssoevereiniteit, die de mens oproept op eigen benen te staan, speelt de duivel in de kaart. Dat moderne denken mocht de mensheid dan wel willen bevrijden uit de ketenen van Kerk en vorstenmacht, en pretenderen hiermee de basis te leggen voor het ontstaan van een gelukkige mensheid, maar, stelde de spreker huiverend vast, dwingelandij en willekeur komen ervoor in de plaats. De verlichte staat loopt uit op de jacobijnse staat, op chaos; het werd de hoogste tijd dat de wereld dat ging inzien. De jonge filosoof Marres schilderde in apocalyptische beelden de Franse Revolutie en de revolutiegolf die in 1848 over de Europese hoofdsteden sloeg.³⁴ Ze dwong Pius IX uit Rome naar Gaeta te vluchten. In eigen land werd koning Willem II, van dit alles danig onder de indruk, naar eigen zeggen binnen één etmaal van zeer conservatief zeer liberaal. In het najaar van 1848 ondertekende de vorst de grondwetsherziening van Thorbecke, die een wezenlijke verandering inleidde van de plaats en functie van de monarchie in de politiek en de maatschappij van het Koninkrijk der Nederlanden.³⁵ Twee citaten uit het betoog van Marres.

[1789]

Eene Natie groot en uitstekende onder alle anderen (Frankrijk, K.S.), had het voor eene eeuw beproefd, om zichzelve te verderven. Van God en zijne dienst afkeerig, had zij Hem beschimpt door den mond harer Geleerden, harer Wijsgeeren, harer Dichters. In hare pogingen voortvarende, had de

godeloosheid alle standen der maatschappij aangetast, en met kwistige hand had zij der naburige volken het doodelijk gift van het Atheïsme meege-deeld. Fier op hun werk, hieven de Ongeloovigen hun triumfzang aan, en uit de diepte hunner trots slingerden zij tegen God beschimping en gruwzamen smaad. Maar in die oogenblikken was ook het uur der wrake geslagen; vreeselijke wraak, die tot les moest dienen van alle toekomstige geslachten! De geest Gods onttrok zich aan de Fransche Maatschappij. Als eene zee die buiten hare oevers treedt, verhief zich het woedende volk en slaakte al de overleveringen van het verledene. De buitensporigste regeringloosheid en de vreeselijkste dwingelandij betwisten elkander den schepter in Frankrijk, de geest des kwaads waarde rond boven deze gevloekte Maatschappij. Roof, moord, slagting en alle gruwelen die de wereld kent, volgden elkander in schrikwekkende snelheid; men zou gezegd hebben, dat de hel hare eeuwige poorten hadde verbroken, en satan zijn rijk van wanorde op aarde was komen stichten. Frankrijk overdekt met puinen, bood het schouwspel van een wijd uitgestrekt kerkhof, en van het eene einde tot het andere rookende van bloed, was het tot een voorwerp van afkeer geworden in de oogen der beschaafde volken.

[1848]

Plotseling en onvoorziens als de losbarsting van een vulkaan, is de revolve uitgebroken van het eene einde van Europa tot het andere, het gezag der souvereinen werd miskend, de Troonen van Vorsten, Koningen en Keizers geschokt, het eerbiedwaardigste gezag zelfs, het heiligste dat onder de zon is, werd aangerand. De Doorluchte Pius IX werd genoodzaakt eene schuilplaats te gaan zoeken in den vreemde! De zonen van eenzelfde Vaderland onthalsden elkander, en van de Zwarte Zee tot de Oostzee, van de Oostzee tot de Middellandsche doorploegde eene breede voor van bloed den bodem van Europa.

3. DE AUTEURS EN HUN BOEKEN

Gustaaf Verzijl

Gustaaf Jan Hendrik Hubert Verzijl werd op 12 september 1825 te Venlo geboren als derde kind en tweede zoon van Karel Joseph Verzijl (1783-1875), molenaar, en Catharina Margaretha Custers (1800-1873). Hij overleed in zijn geboortestad op 28 augustus 1898. Op dat moment waren van de tien kinderen uit het gezin Verzijl-Custers er nog vijf in leven: Jean, molenaar en koopman, Antoon, brouwer, en de jongste broer Karel, president van de R.K. Godshuizen te Venlo; voorts de zusters Virginie, ongehuwd, en Henrica, gehuwd met Karel de Rijk, burgemeester van Tegelen en Belfeld.³⁶ Gustaaf doorliep de Latijnse school in zijn vaderstad en kwam als achttienjarige in 1843 naar Rolduc. In augustus 1845 behaalde hij de eerste

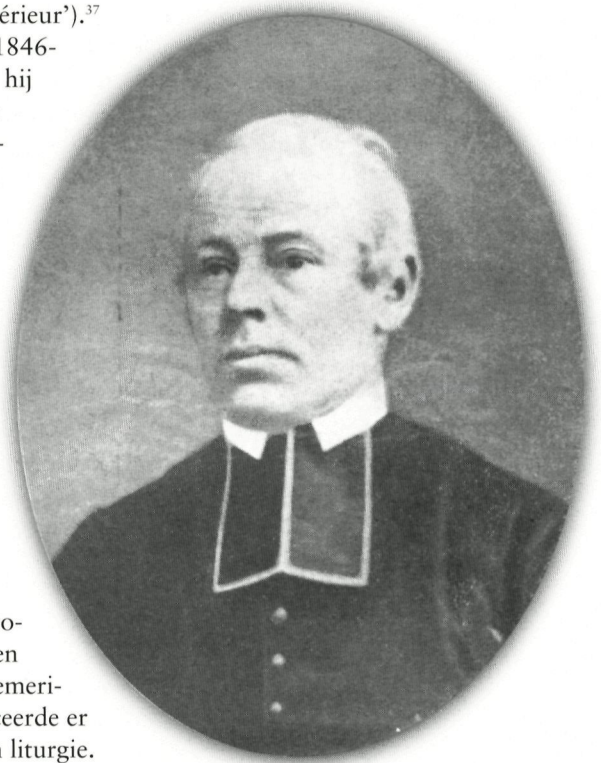

Gustaaf Verzijl
(1825-1898) (foto:
De Nedermaas,
1933-1934).

prijs in de filosofie ('cours supérieur').³⁷ Gedurende de academiejaren 1846-1847 en 1847-1848 studeerde hij aan de Katholieke Universiteit Leuven theologie,³⁸ ter voorbereiding op zijn priesterwijding die hij op 22 september 1849 uit handen van mgr. Paredis ontving. Intussen was hij sinds oktober 1848 leraar aan het klein-seminarie Rolduc; ook na zijn wijding studeerde hij nog te Leuven waar hij zich bij de hoogleraar J. Moeller in de geschiedenis bekwaamde.³⁹ Vanaf 1859 doceerde hij wijsbegeerte aan de Rolducse filosofie-afdeling, totdat hij in 1865 door zijn bisschop als professor naar Roermond geroepen werd.⁴⁰ Daar bleef hij tot zijn emeritaat in 1895 werkzaam en doceerde er de vakken kerkgeschiedenis en liturgie. Tevens was hij provisor. In 1883 werd Verzijl kanunnik van het kathedraal kapittel, waarvan hij ook secretaris werd.

Seminarieprofessor J. Keuller memoreerde Verzijl tijdens de uitvaartplechtigheid in de Venlose St.-Martinuskerk als een man van innige en aanstekelijke vroomheid die een brede schare van priesters had gevormd.⁴¹ De symboliek van liturgische handelingen en voorschriften zette hij stichtelijk uiteen, terwijl de gregoriaanse kerkzang - hij was een der krachten achter de in 1878 opgerichte Nederlandse Gregoriusvereniging - hem zeer ter harte ging.⁴² Ten gebruike in de parochie stelde hij het boekje samen *De vesperzangen in parochiekerken, liturgisch toegelicht* (1888).

Verzijl ontplooidde ook publicistische activiteit. In 1855 verscheen van zijn hand in vertaling een bewerking van de tweede uitgave van de *Geschichte der christlichen Kirche für Gymnasien* (Münster 1852) van de Munsterse priester Clemens Siemers (1801-1851), maar pas de titelpagina van de derde druk (1876) gaf de naam van de achter 'R.K. priester' schuilgaande vertaler prijs, namelijk: G. Verzijl.⁴³ In het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* noteert de genealoog Jan Verzijl, dat zijn oudheerom vele bijdragen leverde aan *De Katholiek*, 'het eerste, toen opgerichte katholieke tijdschrift in ons vaderland'.⁴⁴ In de indices van het tijdschrift op de jaargangen 1842-1899 (Leiden 1900) komt de auteursnaam

Verzijl evenwel niet voor.⁴⁵ Als hij onder schuilnaam publiceerde, had Jan Verzijl dit zeker vermeld. Een mogelijkheid is dat Verzijl niet-ondertekende stukjes bijgedragen heeft ('verscheidenheden' en 'sprokkelingen'), of dat uit zijn pen gevloede bijdragen aan anderen zijn toegeschreven. Dit laatste lijkt het geval geweest met een in 1866 gepubliceerde beschouwing over Cornelis Broere, die de registermaker op naam zette van prof. P. van der Ploeg, maar waarvan pater Jan Thijm s.j. jaren later overtuigd was dat het om een geschrift ging, dat Verzijl hem als student in het studiejaar 1864-1865 in handschrift had laten doorlezen: 'Deze is van niemand anders dan van de hand van prof. Verzijl, toenmalig leeraar der filosofie te Rolduc, en groot bewonderaar van Broere.'⁴⁶ Over de jaren 1850-1869 en 1884-1886 ontbreken ook nog eens de redactieverslagen van *De Katholiek*, waardoor de samensteller van de indices niet meer de herkomst van alle bijdragen kon vaststellen. De omstandigheid dat van Verzijs overlijden in het tijdschrift geen melding wordt gemaakt én ook dat zijn naam niet figureert in de tot 1853 opgenomen 'lijst van mede-arbeiders', doen vermoeden dat de genealoog zich vergiste in de naam van de periodiek en het maandschrift *De Katholiek* - door hem aangeduid als het eerste katholiek tijdschrift - heeft verward met het weekblad *Catholieke Nederlandsche Stemmen* (CNS); dat laatste werd sinds 1835 uitgegeven 'ter boekdrukkerij van Josué Witz', gevestigd te Grave en vanaf 1850 te Arnhem. *De Catholieke Nederlandsche Stemmen, over Godsdiens, Staat-, Geschied- en Letterkunde*, zoals de volledige naam van het tijdschrift luidt, werd samen met *De Godsdiensvriend* (sinds 1818) uitgegeven door J.G. Le Sage ten Broek, 'de vader van de katholieke pers', en zijn al genoemde pleegzoon Witz.

Er verschenen van CNS bijna achttien jaargangen. Vanaf 1852 werd het voortgezet onder de titel *Katholieke Nederlandsche Stemmen*.⁴⁷ In jaargang 1851 verscheen een tiental niet-ondertekende, korte *Blikken in de geschiedenis des Vaderlands*.⁴⁸ Niet uit te sluiten valt dat het hier gaat om stukjes van de hand van Verzijl, die hij bewerkte en uitbreidde tot zijn onder de pseudo-initialen A.M.D.G. ('Ad Majorem Dei Gloriam') in 1854 door Witz uitgegeven schoolboek *Nieuwe Handleiding tot de Geschiedenis der Nederlanden ten gebruike bij het middelbaar onderwijs*, waarvan vier drukken verschenen in de periode 1854-1868.⁴⁹ In zijn *Blikken* verwijst Verzijl naar geschiedschrijvers als J.P. Arend en L.G. Visscher.⁵⁰ In het hiernavolgende zal de derde druk van de *Nieuwe Handleiding*, waarin de voorwoorden tot de eerste en tweede druk mede zijn opgenomen, tegen het licht worden gehouden.⁵¹

In het *voorwoord* tot de *eerste* druk verklaart Verzijl dat het zijn streven is 'een beknopt, bondig en naar waarheid voorgesteld overzicht van de Geschiedenis der Nederlanden' te geven. Onder vaderlandse geschiedenis wordt nadrukkelijk die van alle Nederlanden verstaan,

vermits de geschiedenis der Noord- en die der Zuidelijke gewesten van Nederland bijna aanhoudend te zamenlopen (...) en zich derhalve wederkeerig ophelderden zoodanig, dat eene zulke alleen een volledig begrip der geschiedenis van onzen gemeenschappelijken geboortegrond aanbiedt.

Die bondigheid ging ten koste van de ruimte voor 'verder afgelegen en minder verschillend beoordeelde tijdperken', wat erop neerkwam dat de ruimte voor de Oudheid en Middeleeuwen erbij inschoot. Verzijl beseft blijkbaar (nog) niet dat er een samenhang bestond tussen de waardering van de Middeleeuwen en de (verschillende) beoordeling van de Opstand. Zo neemt Groen van Prinsterers bijna negenhonderd bladzijden tellend *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* (1846) - na amper zestig bladzijden Middeleeuwen - een aanvang in de zestiende eeuw: aan de vooravond van de geboorte van de protestantse natie onder de Oranjedynastie. Verzijl zegt voorts geen ander richtsnoer in zijn geschiedverhaal te hanteren dan 'de gegevens der hedendaagsche wetenschap'. Namen van toeleverende historici noemt hij niet in de *Inleiding*. Het schoolboek, de derde druk dus, telt negen tijdvakken, gestructureerd naar de staatkundige geschiedenis. De periode tot 1500 beslaat precies de helft van het boek (100 blz.). De grote cesuur vormt de Unie van Utrecht (1579), aan het einde van vijfde hoofdstuk, die als geboorteaakte van de Republiek geldt. Het zesde tijdvak bestrijkt de periode 1579-1795 en behandelt Noord en Zuid in twee gescheiden hoofdstukken ('Belgiës monarchaal tijdperk' en het 'Tijdperk van onafhankelijkheid voor de Vereenigde Provinciën'), voorafgegaan door een gemeenschappelijk hoofdstuk voor de periode tot de Vrede van Munster (1648).

Het Romerhuis te Venlo, met links de Italiëmolens en rechts daartegenaan het geboortehuis van Gustaaf Verzijl, 1941; molen en woonhuis werden verwoest door het bombardement van 1944 (GA Venlo, fotocollectie).

De ontvangst van het boekje was gemengd. In een met 'Katholiek' ondertekende bespreking in *De Tijd* van 8 augustus 1854 werd deze 'verdienstelijken arbeid' van harte in de belangstelling van onderwijzers en leerlingen aanbevolen. 'Het geheel draagt onmiskenbare blijken van studie en opmerking, van bekendheid daarenboven met de meer onpartijdige beschouwingen, die op het hedendaagsch onderzoek gegrond zijn en reeds velen voor zich gewonnen hebben.' Het schoolboek kon bijdragen 'tot het grootte werk dier algemeene hertoetsing, wat nog lang niet voleindigd is'. Als tekort werd aangemerkt dat het boek wel erg beknopt was en zeker de leerlingen van de hogere klassen van de middelbare school onvoldoende bood om 'hunne belangstelling gaande te houden en hen tot diepere en meer uitgebreide studie op te wekken'. De recensent sprak de hoop dat 'de schrijver - dien wij wenschen te kennen - zich moge aangespoord voelen om zelf tot eene meer uitgebreide behandeling over te gaan, al koos hij bijvoorbeeld voorloopig het belangrijke tijdvak des zoogenaamden tachtigjarigen oorlogs. Veelvuldig en groot ware het nut, door zulk een arbeid te stichten (...)'.⁵² In het maandblad *De Katholiek* verscheen exact dezelfde bespreking, aangevuld met enige opmerkingen over feitelijke onjuistheden c.q. drukfouten of taalkundige slordigheden, welke door de auteur in de tweede druk werden verwerkt.⁵³

Ruim een jaar later, 22 november 1855, verscheen in *De Tijd* een tweede anonieme recensie van hetzelfde schoolboek.⁵⁴ Deze was aanmerkelijk kritischer van toon dan de eerste en spoedig bleek dat zij uit de koker kwam van niemand minder dan J.A. Alberdingk Thijm, de bekende Amsterdamse koopman, literator en katholieke voorman, door Rogier getypeerd als 'een van de ruimste geesten, die ons volk heeft voortgebracht'.⁵⁵ Deze bespreking dreigde de prille vriendschap tussen Thijm en Everts te bekoelelen. Rolduc ervoer ze als een aanval op zijn - nog niet gevestigde - naam als onderwijsinstituut, en Everts misschien wel als een aanval op hemzelf. Verzijl zelf leek er in eerste instantie met een schouderophalen in te willen berusten. Op deze kwestie ga ik uitvoeriger in omdat hierin een wezenlijk verschil in het historische beeld van Willem de Zwijger aan de dag treedt. Thijm vond de toon van het schoolboek te apodictisch. Wie een beknopte geschiedenis van het vaderland wilde schrijven, zou bronnenonderzoek moeten doen

en hij zal verwonderd staan over het veel rijkere tafereel, dat zich voor zijne blikken zal ontrollen. (...) Dan zal men ook wat dieper in de roersels der handelende personen indringen, en over sommigen geen oordeel uitbrengen, dat van ligtvaardigheid moeilijk vrij te pleiten schijnt.

Vooraf maakte Thijm er bezwaar tegen dat het erop leek alsof 'de voorstelling der daden van Willem I slechts daardoor gekorrigeerd ware, dat men in het oude vaderlandsche historieboekjen overal waar de "vrome Prins" stond, slechts vrome doorgehaald en er snoode voor in de plaats

gesteld had'. Drie weken later, 16 december 1855, beklagde Everts zich er bij Thijm over, dat, terwijl nota bene al een tweede druk van de pers was gerold, een bespreking van de eerste editie in *De Tijd* was verschenen waarin harde noten werden gekraakt:

Men beschuldigt er den schrijver van gebrek aan belezeneheid, van ligtvaardigheid in oordeelvellingen, twee gebreken waarmede zeer zeker de geleerde en tevens voorzigtige heer Verzijl, niet behebde is. Men liet zelfs tamelijk klaar hooren, dat het geheele werkje eenvoudig eene verbeterde copij is van ik weet niet welke geuze geschiedenis, maar al deze opwerpingen werden door geen enkel bewijs gestaafd. De nederige M. Verzijl, voor wien de schrijverij geene geld- noch roem-affaire is, meende alles maar blaauw blaauw te laten; edoch daar het boekje zijn naam draagt, en het belang van 't seminarium er min of meer mede verweekeld scheen, besloot hij eene zeer gematigde verdediging, te gelijk met een exemplaar van de tweede editie, aan de redactie van De Tijd te zenden, met verzoek van de eerste te plaatsen, en de eene met het ander aan den schrijver van het bewust opstel te doen geworden. Maar het dagblad gewaardigt zich niet der rectificatie eene plaats in te ruimen, geeft niet eens rede van die weigering, met een woord, laat alles als 'nul et non avenu'. Ik wil deze handelwijze geen naam geven, maar kiesch schijnt ze mij in geenen gevalle te zijn.⁵⁶

In zijn reactie bekende Thijm dat hij de auteur was van de slecht gevallen boekbespreking. *De Tijd*-hoofdredacteur Judocus Smits had hem intussen de brief van Verzijl toegespeeld, hij zou er snel op reageren. Maar, zo gaf Thijm aan, Verzijl had de kritiek te zwaar opgevat:

Ik zal dat alles terecht brengen in De Tijd. (...) Waarlijk wij katholieken van Nederland kunnen ons niet te zeer wapenen tegen den invloed van onze door allerlei protestantsche werkingen beheerschte opvoeding: vooral bij het beschouwen van de geschiedenis van ons vaderland welks grootheid naar mijn bescheiden meening in geheel iets anders moet gezocht worden, dan waar deze doorgaans door de geschiedschrijvers in gelegd wordt, maar wij moeten ons toch geloof ik onthouden van smaak in de extremen te vinden, vooral wanneer het beoordeeling van personen geldt. Ik hoop dit punt nader toe te lichten in mijn eerstdaags verschijnend antwoord op de heusche en mij waarlijk onverdiende eer gevende letteren van de weleerwaarde heer Verzijl, wien ik UE verzoek mijn vriendelijke groeten aan te bieden.⁵⁷

In *De Tijd* van 8 januari 1856 staat Verzijls stuk, mét een reactie daarop van Thijm.⁵⁸ De geprangde auteur verbaasde zich over de stevige kritiek. In zijn *voorwoord* had hij toch de wens uitgesproken dat zijn proeve 'eene meer bevoegde hand' zou aanzetten met een beter handboek voor de dag te komen. Om die reden mocht hij er niet van worden verdacht

blind te zijn voor de eigen beperkingen, en die verzekering was waarlijk 'geene geveinsde ootmoedigheid maar de taal des gewetens'. De suggestie evenwel dat hij vlot, gemakkelijk werk zou hebben geleverd met een bestaand werkje als uitgangspunt, wees hij resoluut van de hand. Hij daagde Thijm uit man en paard te noemen.

Een vergelijking van de tweede met de eerste druk gaf de Amsterdammer echter geen aanleiding zijn oordeel in essentie te herzien. Natuurlijk had hij niet bedoeld te zeggen dat Verzijls boek een verbeterde versie was van een bestaand boek. 'Het oude vaderlandsche historieboekjen' dienden de Rolducse heren metaforisch op te vatten als de bestaande beeldvorming van de vaderlandse geschiedenis sedert het eind van de zestiende eeuw.

We zouden wenschen, aldus Thijm, - men beschuldigt ons toch van brandstapelvereerders te zijn - een grooten auto-da-fe van al die boeken te kunnen maken, en al die indrukken te kunnen uitroeijen die onze geesten er van gekregen hebben, om eens weder met een frisch, onbevungen gemoed de bronnen te gaan bestudeeren: dat was het denkbeeld, dat ons voor den geest stond. Het wil niet zeggen, dat de werken van Wagenaar, Kluit, Bilderdijk, Arend, de Gerlache en anderen, geene waarde hebben: maar we zouden zelfs die waarde ten offer willen brengen, zoo we maar eens weder het genoeg konden smaken uit de bronnen zelve gelaafd te worden - uit de bronnen vloeiend in de beddingen der eenig houdbare, boven door ons aangeduide, katholieke wijsbegeerte.

Als voornaamste slachtoffer van lichtvaardigheid in oordelen wees Thijm op de figuur van prins Willem van Oranje. De Amsterdammer, 'de meest principiele anti-revolutionair van zijn tijd',⁵⁹ beschouwde Oranje, zo blijkt, meer als kind van zijn tijd, die pas goed begrepen kan worden in de specifieke tijdsomstandigheden. Hij stoorde zich daarbij aan Verzijls stelligheid die aan Oranje's rebelle genoeg had voor een vernietigend oordeel. In het werk ontbrak de weldadige scepsis die vraagtekens plaatst. Het is onwezen, aldus Thijm, dat Oranje er alleen maar op uit is geweest om 'zich-zelfen de grafelijke kroon op het hoofd te zetten',⁶⁰ de kern van de staatsgezinde visie op de Zwijger. Wie dat simpelweg beweerde, meende hij, bracht het streven in diskrediet van degenen die bestaande beelden wilden herijken. Dat gold evenzeer voor het beweerde windvaangedrag van de prins *in religiosis*. De volgende zinsnede laat een andere Thijm zien dan die welke gehouden wordt voor een van de bouwers van de roomse Oranjemythe:⁶¹

Dat Willem van Oranje, aan het Hof van Karel katholiek was geworden, behoefde geene geveinsdheid te zijn: de dampkring waarin hij verkeerde bragt er hem toe; bragt er een edeljonker van de eerste helft der zestiende eeuw te lichter toe, daar zich de Hervorming nog minder in een genootschappelijk leven had uitgedrukt.

Zeer aanvechtbaar achtte Thijm ook de voorstelling van zaken die aan de Nederlandse beroerten het karakter gaf van een oorlog tussen Spanje en Nederland. Waarin moest de grootheid van Nederlands historie zijns inziens dan wel gezocht worden? Hoe zag het ideale schoolboek eruit dat Thijm voor ogen had? Het zou moeten zijn

eene wezenlijke volks- en landgeschiedenis van Nederland; in tegenstelling met de vorsten-, staats- en krijgsgeschiedenissen die we reeds bezitten. Die geschiedenis zoû ons vooral den gang der beschaving, het geheim der welvaart onzer vaderen doen kennen; ze ons voorstellen, aan de hand der Kerk tot de hoogste ontwikkeling gebragt op ieder gebied; zoû ons, met duidelijkheid en eenvoudigheid, verklaren, hoe met het nederlandsche volkscharakter de spoedige verbreiding der revolutionaire en hervormingstheorieën kon te zamen gaan (...). Zoo'n boek zoû vooral vruchtbaar op de vorming van het hart onzer nederlandsche jeugd kunnen werken en ze tot een nog dieper inzicht brengen van hunne pligten en regten als staatsburgers.

In zijn antwoord aan Thijm prees Verzijl zich gelukkig dat het gerezen meningsverschil uit de wereld was. Verrassend is dat wel, omdat Thijm zijn oorspronkelijke kritiek hooguit wat had afgezwakt! Verzijl vertelde dat hij zich van hogerhand had laten porren om 'met waardigen ernst' in het geweer te komen tegen de als onheus ervaren kritiek, hijzelf had de zaak echter liever binnenskamers gehouden. Voorts schreef hij dat hij voor zijn geschiedenislessen enige jaren op zoek was geweest naar een geschikt handboek, 'maar overal vond ik het door Ued. zoo kostelijk gekarakteriseerde oude vaderlandsche historieboekje tot walgens toe terug'. Dat had hem de moed gegeven er zelf een te schrijven, 'maar eene geschiedenis te leveren zooals Ued. en ook ik die mij voorstel, is met der daad geen kinderspel'. Voor een dergelijke krachttoer ontbraken de noodzakelijke detailstudies, eerst moest maar eens 'het terrein langs alle hellingen heen voorbereid en bewerkt worden'. Maar de Willem van Oranje van Verzijl bleef een andere dan die van Thijm.

Oordeelt Ued. het inderdaad ongeoorloofd (...) 's Prinsen drijven met de door mij, korthedshalve gebruikte, scherpe trekken af te teekenen? Zou de deugdelijkheid eener zulke beoordeling niet blijken uit 's Prinsen gansche handelwijze, want in klare woorden uitgesproken heeft de Zwijger het wel nergens? En is dat ook niet het gevoelen van de heeren Leo, de Gerlache, David, in zekeren zin van Groen van Prinsterer en Arendt, en van De Katholiek?⁶² Ik heb zelfs in dit maandschrift mijne bewoording, door Ued. gewraakt, bijkans letterlijk teruggevonden.⁶³

Over de wisseling van godsdienstige gezindte door de Zwijger merkte Verzijl op:

Dat het katholiek worden van Willem aan het hof van Karel geene geveinsdheid behoefde te zijne, erken ik graag met Ued.; maar toen hij later opregte verknochtheid aan het Katholicisme bij Philips, Granvelle, Margaretha enz. tentoonspreidde, terzelfder stonde dat hij in Saksen het Lutheranisme als ware godsdienst erkende, wat was dat dan? Was zijne gansche gedraging betreffende het te sluiten huwelijk met Anna van Saksen iets anders dan met de godsdienst een snood huichelspel drijven?

Aan het slot van zijn vriendelijk-onderdanig schrijven formuleerde Verzijl de wens op aanwijzingen en hulp van Thijm te mogen rekenen bij een eventuele omwerking en aanvulling van zijn schoolboek. In de toon komt nu enige wrevel tot uiting van 'de Limburger' tegenover 'de Hollander', weliswaar niet tegen Thijm persoonlijk, maar toch:

Het is immers voor hetzelfde doel, dat wij allen werken, de een in kleineren, de ander in wijderen kring, deze ten Noord-Westen, gene ten Zuid-Oosten van het eertijds zoo echt christelijk vaderland; vereende krachten vermogen veel, maar dan moest ook de hollandsche deftigheid met wat meer katholieke broederlijkheid op het 'domme en onbeschaafde', op het 'toegeworpen' Limburg nederzien. Dit laatste, waarde Heer, is niet à votre adresse, UEd's schriften staan er ons borg voor.⁶⁴

In het voorwoord tot de derde druk verwijst Verzijl expliciet naar de 'van geachte zijde', Thijm dus, geformuleerde behoefte aan 'eene meer eigenlijke volks- en landsgeschiedenis van Nederland'. Deze wens en het feit dat de periode vóór de zestiende eeuw, eerder slechts terloops geschetst omdat het 'een minder verschillend beoordeeld' tijdvak zou zijn, aanzienlijk was uitgebreid, was er de oorzaak van dat het schoolboek flink aan omvang gewonnen had (van 144 naar 204 blz.). De door Thijm gewraakte passage over de 'Vader des Vaderlands' onderging in de derde druk geen substantiële wijziging. In een bespreking van de nieuwe druk van de *Handleiding* in zijn *Dietsche Warande* matigde Thijm zijn kritiek. Hij sprak van 'eene beknopte geschiedenis des vaderlands' die de gebeurtenissen in een onpartijdig licht plaatst. Die beknoptheid had her en der tot beperking gedwongen waar de recensent graag wat meer voorbehoud, nuancering, een nadere motivering of uitweiding had gezien.⁶⁵

Alphons Brouwers

Alphonsus Petrus Hubertus Brouwers werd op 7 december 1844 te Eijsden geboren als zoon van notaris Franciscus Alphonsus Hubertus Brouwers (1806-1893) en Maria Helena Willems (1804-1847). Hij overleed, amper vijftig jaar oud, op 16 december 1894. Brouwers groeide op als jongste in een gezin van zes jongens. Sinds 1843 was Brouwers senior werk-

Alphons Brouwers. Detail van een foto van het docentencorps, ca. 1880.

zaam als notaris te Eijsden. In 1847 overleed de moeder. Vader Brouwers hertrouwde in 1848 met Catharina Francisca Antonia Lebens (1804-1865). In 1849 wisselde notaris Brouwers van standplaats. Tot 1872 zou hij als notaris in Gronsveld gevestigd zijn, waar hij in het ambt werd opgevolgd door zoon Frans Gerard Hubert Brouwers.⁶⁶ Een tweede zoon, Jozef Servaas Hubert Brouwers, trad ook in vaders spoor en werd notaris te Venlo. De oudste zoon Hubert Joachim Brouwers (1833-1892) promoveerde in 1857 als jurist in Leiden; hij werd achtereenvolgens advocaat (1857) en plaatsvervangend kantonrechter (1860) te Maastricht, burgemeester van Roermond (1875-1884), Tweede-Kamerlid (1877-1889) en lid van de Raad van State (1887-1892).⁶⁷ De jongste broer van Alphons, Jan Jacob Theodoor, was grondeigenaar in Gronsveld.

H. Reighard, P. van den Goor, R. Corten, E. Pothaast, **DR. W. EVERTS**, F. Spijkers, Alph. Brouwers, H. Systemans, J. Keuller, J. Roex, W. Jaspas, H. van Haef, J. van de Laar, H. Everts, L. Tijssen, L. Houben, J. Raven, C. Gibbels, F. Smidts, M. Herman, W. Nolens, A. Grispas, P. de Buijn, H. Derckx, F. Daniels, L. Coenen, A. Schmitz, P. Bollen, A. Ruijten, J. Hanover, P. Marres, F. Madou, L. van Thuijl, G. Schespers, W. Beckers, J. Schram, J. Schoolmeesters, J. Rietra, P. Franck.

Het Rolducse lerarencorps voorjaar 1890. Vooraan, tweede van rechts, Alphons Brouwers, de enige docent die de bonnet draagt (foto: Rolduc in Woord en Beeld, 1902).

Na voorbereidende studies in Weert, Rolduc en Roermond, werd Alphons Brouwers op 2 april 1870 te Roermond door mgr. Paredis tot priester gewijd. Zijn eerste benoeming bracht hem als kapelaan in Cadier en Keer. Hij zou er maar kort blijven. Nog hetzelfde jaar, in december 1870, benoemde de bisschop hem tot leraar in Rolduc.⁶⁸ Tot in 1893 was Brouwers daar als geschiedenisdocent werkzaam, toen een hartkwaal hem dwong een punt achter zijn werk te zetten. Na de paasvakantie van 1893 keerde hij niet meer op Rolduc terug.⁶⁹ Hij overleed in Gronsveld op 16 december 1894, op de derde Adventszondag, en werd aldaar op 20 december 1894 begraven.

Overlijden en uitvaart van Brouwers kregen in de regionale pers ruime aandacht.⁷⁰ Op woensdag 16 januari 1895, na de kerstvakantie, werd in de abdijkerk ter zijner nagedachtenis een plechtige requiemmis opgedragen. Oud-directeur Everts, leraren en studenten, zijn drie nog levende broers en overige familie woonden de plechtige dienst bij. In zijn lijkrede schetste directeur Reinier Corten, vermaard redenaar in het Frans, een fijnzinnig portret van de persoon en activiteiten van zijn overleden jeugdvriend.⁷¹ Hij bracht naar voren hoe het gezin Brouwers kort na Alphons' geboorte naar Gronsveld verhuisde, het dorp dat hij levenslang in zijn hart meedroeg, en hoe hem op zeer jeugdige leeftijd zijn moeder ontviel. Corten hield een lofzang op de warmte van het ouderlijk huis, op de geloofsopvoeding door woord en voorbeeld van diepgelovige ouders. De betreunde Alphons bezat een zacht, open en innemend karakter. Als student legde hij een nauwelijks te verzadigen leeshonger aan de dag. Hij was vlug van begrip, met een ijzersterk geheugen en een dichterlijk gemoed begaafd, en formuleerde even gemakkelijk in het Frans als in het Nederlands: 'faut-il s'étonner qu'il fût pris d'un grand amour pour l'étude de l'histoire et celle des belles-lettres?' Wie mocht denken dat de lijkredenaar wellicht overdreef: op de hoogste klas van het gymnasium behaalde Brouwers drie eerste prijzen, namelijk voor Nederlandse literatuur, geschiedenis en declamatie.⁷²

In fysieke zin was Brouwers met zijn frêle constitutie minder begenadigd. Op het groot-seminarie kampte hij al regelmatig met gezondheidsklachten. Corten bracht de heftigheid naar voren waarmee Alphons met zijn roeping geworsteld had. Was ze wel echt, was het geen gedachtenspinsel? Was hij niet bestemd voor een carrière in de wereld als notaris of advocaat, zoals zijn broers? In mei 1866 stelde Brouwers zijn vriend Corten in een euforische brief op de hoogte van zijn besluit priester te worden: 'Triomphe! Mon ami, je suis décidé! Je serai prêtre comme toi!' Na zijn wijding werd de neomist benoemd tot kapelaan in Cadier en Keer, maar al naar drie maanden, in december 1870, werd hij door de bisschop op verzoek van directeur Everts - 'qui avait le talent de choisir et de trouver ses hommes' - naar Rolduc overgeplaatst om er geschiedenis en letteren te doceren. Of hij zich in deze vakken door een vervolgstudie bekwaamde, laat Corten onvermeld. Als docent was Brouwers een harde werker, een doorzetter met grote plichtsbetrachting. Hij was een getalenteerd gelegenheidsdichter die zijn collega's

*Huize Dennenlust
te Gronsvelt, waar
Alphons Brouwers
opgroeide en in
1894 overleed
(foto: Régis de la
Haye).*

verblufte met Franse verzen die hij uit de mouw leek te schudden. Deze vrome, nederige, enigszins timide man trad onvervaard in het strijdperk wanneer hij de rechten van de Kerk miskend achtte. Met hooggeplaatsten begon hij zonedig een briefwisseling om ze vrijmoedig van de onjuistheid van hun woorden of daden te overtuigen.⁷³ De herhaalde herdrukken van zijn leerboeken bewijzen, aldus nog steeds Corten, dat hij in het moeilijke genre van het schoolboek is geslaagd. In de pers ontving hij hiervoor alle lof.⁷⁴ Wat hem dreef als auteur was bezorgdheid om het zielenheil van de jeugd. Het was hem een onverdraaglijke gedachte dat de jongelui 'in deze tijd van dwalingen' van de goede weg zouden raken of onkundig blijven van de belangrijkste lessen uit de historie van het mensdom. In Brouwers' geschiedfilosofie leidde God de geschiedenis en was Hij het einddoel van de geschiedenis. De profane geschiedenis was de permanente manifestatie van de triomf van het ware geloof, 'altijd aangevochten en altijd triomferend'. Brouwers' leven, aldus Corten, voltrok zich in de onthechte eenvoud van studeerkamer en klaslokaal. Aardse goederen en geneugten schatte hij niet hoog. Van het hem ten deel gevallen familiefortuin behield hij maar een miniem deel voor zichzelf. Kwistig deelde hij onder de armen, waarbij vooral het missiewerk op zijn gulle hand mocht rekenen.

In de *Limburger Koerier* van 18 december 1894 wordt onder het kopje *Kerknieuws* het overlijden van Brouwers gemeld. Daarin wordt gewezen op zijn betekenis als 'historicus', ook voor katholiek Nederland. Zijn bekendheid in katholieke kring komt mij echter als zeer beperkt voor. In dat opzicht stond hij volledig in de schaduw van zijn naamgenoot, de van Margraten geboortige Jan Willem Brouwers (1831-1893), pastoor te Bovenkerk aan de Amstel.

De met het familie-
wapen versierde
grafsteen-Brouwers
op het kerkhof
te Gronsveld,
geplaatst tegen
de absis van de
parochiekerk.
Daarop de namen
van zeven familie-
leden. Tweede van
boven: Petrus
Alphonsus / R.K. P.
leeraar te Rolduc /
geboren 1844 over-
leden 16 dec. 1894'
(foto: Régis de la
Haye).

Voor slechts weinige maanden had hij de betrekking, die hij reeds zoo lange jaren bekleedde, verlaten om hier onder zijne familieleden in rust en stilte herstel te vinden voor zijn wankelende gezondheid. Herstel heeft hij, helaas, niet mogen vinden, want de korte tijd, dien hij in ons midden doorbracht, was over 't algemeen een tijd van onafgebroken lijden. Hoe groot het verlies is, dat niet alleen Limburg, maar heel het Katholieke Nederland lijdt door het afsterven, beseft ieder, die den beminnelijken en kundigen man van nabij of uit zijne werken kende. Bemind om zijn innemend en zacht karakter, werd hij hooggeacht als een kundig en uitstekend geleerde. Als historicus toch had hij zich reeds zulk een naam verworven, dat het te betreuren is, hem in de volle kracht des levens aan de wetenschap te zien ontvallen.⁷⁵

Het verblijf van Brouwers te Rolduc viel praktisch samen met het directeurschap van Everts (1868-1893), de man die zijn beste krachten wijdde aan de uitbouw van de scholen van Rolduc en ervoor zorgde dat bevoegde docenten voor de klas kwamen te staan. Of en waar Brouwers de onderwijsbevoegdheid geschiedenis behaalde, heb ik niet kunnen vaststellen. Hij ontpopte zich als een vruchtbare schoolboekenauteur. Drie schoolboeken gaf hij in het licht: een vaderlandse geschiedenis, een kerkgeschiedenis en een algemene geschiedenis. *De Geschiedenis des vaderlands voor de hoogere klassen van seminariën en H. Burgerscholen* (III, 214 blz.) kwam in 1879 bij boekdrukker Leiter-Nypels in Maastricht van de pers. Nog bij zijn leven verschenen hiervan twee herdrukken, in 1880 (Maastricht, Leiter-Nypels, III, 210 blz.) en 1889 (Kerkrade, Alberts, 215 blz.). In 1901 en in 1918 verscheen een vierde omgewerkte c.q. vijfde herziene druk van A. Brouwers' *Geschiedenis des Vaderlands voor normaallessen, kweekscholen, hoogere burgerscholen en gymnasiën* bij N. Alberts, drukker-uitgever te Kerkrade-Heerlen. De vierde druk (304 blz.) bestond uit twee delen in één band, met de stichting van de Republiek in 1588 als cesuur. De vijfde druk (414 blz.) telde tien hoofdstukken met een doorlopende indeling in 79 paragrafen. Hiervan is het zesde hoofdstuk, getiteld 'Opkomst van de Republiek der Verenigde Nederlanden 1588-1648', als scharnier te beschouwen.⁷⁶

In deze bijdrage wordt de eerste druk van Brouwers' vaderlandse geschiedenis (1879) tegen het licht gehouden. In het *Voorbericht*, waarin de auteur plichtmatig opmerkt naar waarheid te hebben 'gestreefd', rechtvaardigt hij zich als volgt voor wat zou kunnen worden gezien als een al te ruime behandeling van de Middeleeuwen: 'Mij dunkt echter (...) dat de geschiedenis onzer voorouders gedurende de zestien eeuwen, vóór de omwenteling tegen Spanje, wel degelijk verdient behandeld te worden.' Hierin klinkt de echo door van Nuyens' *Voorrede* bij zijn *Vaderlandsche geschiedenis voor de jeugd*, waarvan in 1879 de zestiende (!) druk verscheen, en van het *Voorbericht* bij zijn *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks* (1871).⁷⁷ Diens beschouwingwijze in het schoolboek dat 'Gods Voorzienigheid de wereldgebeurtenissen leidt, maar den mensch zijne vrijheid laat', nam Brouwers niet in enige variant in zijn *Voorbericht* over. De stof verdeelde hij in zestig paragrafen, waarbij de stichting van de Republiek in 1588 in paragraaf 34 (blz. 110) wordt behandeld. Twee opvallende uiterlijke verschillen met Verzijls handboek zijn, dat Brouwers het vertrek van Robert Dudley, graaf van Leicester (december 1587) als geboortakte van de Republiek beschouwt en vanaf dan het geschiedverhaal consequent verengt tot de lotgevallen van de Republiek, terwijl Verzijl ook voor de periode na de zestiende eeuw aan een Grootnederlandse visie vasthoudt. Een tweede verschil is dat Brouwers achterin zijn boek vier pagina's Limburgse geschiedenis toevoegt. In zowel de keuze van de cesuur als in de inperking van het historisch toneel stemmen de schoolboeken van Nuyens en Brouwers overeen. Op de titelpagina van alle vijf edities drukt Brouwers

zijn overtuiging uit, dat historische kennis de mens oriëntatie en houvast biedt, verwijzend naar Cicero's gevleugeld woord: *Nescire quae ante nos fuerint, id est semper puerum esse* ('Niet te weten wat vóór ons gebeurde, betekent altijd een kind te blijven').⁷⁸

De *Geschiedenis der Katholieke Kerk* werd in 1886 door N. Alberts ('Boekhandelaar', Kerkrade) uitgegeven. Dit handboek kende maar liefst acht drukken en bleef opgeld doen tot in 1927 (achtste herziene druk). In 1883 verscheen van Brouwers' hand een *Schets der algemene geschiedenis* in drie delen: Oude Geschiedenis, Middeleeuwen en Nieuwe Geschiedenis. De eerste twee delen verschenen in 1883 te Kerkrade bij N. Alberts, het derde deel een jaar later te Maastricht bij de St.-Paulusdrukkerij.⁷⁹ Na zijn dood verscheen van dit driedelig handboek nog een aantal herdrukken onder de titel *A. Brouwers' algemeene geschiedenis*, met op het titelblad toegevoegd *bewerkt door P. Bollen leeraar te Rolduc*. Tenslotte verdient zeker ook vermelding zijn *L'Action de la Franc-Maçonnerie dans l'histoire moderne*, vanwege de bijdrage die dit werk geleverd zal hebben aan de anti-maçonnieke beeldvorming in katholieke kring; het werd in 1892 in Luik bij H. Dessain, voorzien van het *imprimatur* van de Luikse bisschoppelijke curie, uitgegeven. In het oeuvre van Brouwers zijn uiteraard dwarsverbanden aan te wijzen.⁸⁰ In het kader van deze bijdrage beperk ik me tot zijn vaderlandse geschiedenis.

Wat waren de bronnen van Brouwers? Anders dan Verzijl, die geen voetnoten opnam, wilde hij zijn verhaal kennelijk wel verantwoorden, maar zijn referenties zijn vaak slordig en onvolledig. Daarin ontbreken plaats en jaar van uitgave alsook de hoeveelste druk, en zelfs de auteursnamen zijn niet altijd correct gespeld.⁸¹ In het historiografisch oordeel over het oeuvre van andere auteurs worden de contouren van de geschiedbeschouwing van de beoordelaar Brouwers zichtbaar. Over de *Vaderlandsche Historie* van Jan Wagenaar (1709-1773), de meest bekende Nederlandse geschiedschrijver van de achttiende eeuw, merkt hij op, dat het van blijvende waarde zal zijn, 'al valt er veel op aan te merken'. In dat oordeel deelt ook het eendelig syntheseswerk *Opkomst en Bloei der Vereenigde Nederlanden* (1774) van Simon Stijl (1731-1804), dat sterk steunde op de historie van Wagenaar en dat in de eerste helft van de negentiende eeuw, na de derde druk in 1824, het meest gebruikte geschiedenisboek in Nederland was. Wagenaar is vaak opgevoerd als een der exponenten van de staatsgezinde traditie in de Nederlandse historiografie. Hij droeg de opvatting uit dat de Gewestelijke Staten de wettige en natuurlijke dragers waren van de soevereiniteit en dat de stadhouder de dienaar van de Staten was. Zijn faam als geschiedschrijver berust in de eerste plaats op de 21-delige, in 1759 voltooide *Vaderlandsche Historie*, de eerste doorlopende vaderlandse geschiedenis, die in het patriottenmilieu opgang maakte. Hij geldt als een representant van de Nederlands-christelijke Verlichting, al zijn hiervan in genoemd werk, anders dan in zijn latere Amsterdamse stadsgeschiedenis, nauwelijks sporen aanwijsbaar.⁸²

De conservatieve, stadhoudersgezinde Adriaan Kluit (1735-1807) valt het epitheton 'geleerd' ten deel en zijn *Historie der Hollandsche Staatsregering tot 1795* wordt door Brouwers als 'diepzinnig' gekenschetst. Kluit verdedigde de opvatting dat in de Middeleeuwen de soevereiniteit niet bij de Staten van Holland maar bij de graven had berust, en was een verklaard tegenstander van de leer der volkssoevereiniteit. Hij huldigde het monarchaal beginsel. Ter rechtvaardiging van de rebellie tegen Spanje - met de *Acte van Verlaetinghe* van 1581 als grondslag - maakte Kluit de principiële kanttekening dat deze krachtens het natuurrecht verdedigbaar was - de vorst gedroeg zich immers als een tiran, als een vijand van het volk -, maar niet omdat de vorst een contract met het volk zou hebben geschonden. Dat laatste zou de gelijkberechtigtheid van de twee partners, vorst en volk, als historische ordening impliceren.⁸³ Van Kluit loopt via Bilderdijk en Groen van Prinsterer de lijn naar de antirevolutionairen die de moderne denkbeelden bestreden, terwijl de liberalen als erfgenamen van de staatsgezinden te beschouwen zijn.⁸⁴ Als geschiedschrijver in Brouwers' eigen tijd verdienden R.J. Fruin, J. van Vloten, W.J.F. Nuyens, R.C. Bakhuizen van den Brink, J.P. Arend, J. de Bosch Kemper en G. Groen van Prinsterer de kwalificatie 'uitmuntend'.⁸⁵ Brouwers was zeker niet eenkennig.

4. GESCHIEDBEELDEN

Oudheid en Middeleeuwen Verzijl

Verzijls schets van de Middeleeuwen is een geïdealiseerd beeld dat beantwoordt aan zijn levensgevoel en gedachtenwereld. Dat geldt overigens evenzeer voor Brouwers, een kwart eeuw later. In hun visie op genoemd tijdvak komt naar voren dat ze eigenlijk grote moeite hadden met de moderniteit.⁸⁶ Het beeld van de Middeleeuwen krijgt een romantische inkleuring als een gelukkige periode van geloof, cultuur en rechtvaardige maatschappelijke ordening. De sociale verhoudingen in het als door en door christelijk geziene tijdperk heten idyllisch. Kortom: een verloren paradijs. Het bijna honderd bladzijde omvattende, aan Oudheid (blz. 3-19) en Middeleeuwen gewijde deel is één triomfzang op de beschavende en vormende kracht van Kerk en soeverein Koningschap. Tot de belangrijkste veranderingen die 'de maatschappij' in de Frankische tijd onderging, rekent Verzijl 'de vestiging van het Christendom en die van het Frankisch gezag onder een monarchalen vorm, en beide strekte tot haar voordeel'.⁸⁷ De zegenrijke werking van de verbintenis van Troon en Altaar, de mikpunten van de verlichte liberale tijdgeest, kan, lijkt het, immers niet vroeg genoeg in de vaderlandse historie gesitueerd worden!

Het Christendom was het voorbehouden en zijne bovennatuurlijke werking was alleen bij magte de zeden dezer barbaarsche stammen te verzachten en te veredelen. Tot in het diepste hunner bosschen spoorden de Christen geloofsboden hunne heidensche stamgenooten op om hun het Evangelie te verkondigen: hunne vreedzame stem vond allengs weerklink in het hart dezer woestelingen. (...) In Noord-Nederland drong met het geloof de beschaving betrekkelijk later door. (...) Onze beschaving was derhalve vóór alles eene Christelijke.⁸⁸

De hoofdrol is weggelegd voor Karel de Grote, de heerser, die aan de titel koning der Franken eigenmachtig de woorden *Dei gratia* toevoegde.⁸⁹ In de ogen van Voltaire was Karel maar 'een hardvochtig despoot', verantwoordelijk voor 'onderdrukking van de vrijheid en de verbintenis van Troon en Altaar'.⁹⁰ Verzijl beschrijft daarentegen geestdriftig diens kroning door paus Leo III tot 'Keizer van het Westen' op kerstdag van het jaar 800. Met geen woord rept hij van de seksuele escapades van de Karolinger. Het beeld dat van de christenkeizer wordt geschetst, sluit aan bij de verering die de keizer in de Romantiek ten deel viel. In 1847 was de kunstenaar Alfred Rethel in het Akense *Rathaus* begonnen met het schilderen van fresco's van episoden uit het leven van Karel met als doel hiermee het Duitse nationaal gevoel aan te wakkeren.⁹¹ In de St.-Servaaskerk te Maastricht werd in 1845 het grote Karelbeeld van beeldhouwer Willem Geefs geplaatst.⁹² En in Luik kreeg Karel in 1868 een ruitersstandbeeld aan de Boulevard d'Avroy. Verzijl, Everts en Brouwers hebben deze kunstuitingen ongetwijfeld gekend. De mythevorming rond keizer Karel - in 1166 was zij uitgelopen op diens heiligverklaring door een tegenpaus⁹³ - inspireerde hen wellicht om het beeld van Nederland als protestantse natie omver te trekken. De aantoonbare afstamming van het Oranjehuis van Charlemagne, langs de lijn van de in de Rolduce abdijkerk begraven Walram III, kon daarbij te pas komen en gold bovendien als eervol voor het vorstenhuis.⁹⁴

Deze doorluchtige vorst onderwierp alle Germaansche volkeren van het vaste land aan zijn gezag; maar niet dan ten voordele der godsdienst en harer trouwe gezellin, de christelijke beschaving, voerde hij het oorlogszwaard in zijne forsche vuist. (...) Niet minder vonden letteren, wetenschappen en kunsten in hem een krachtadigen bevorderaar en beschermer. Zelf beoefende hij deze met ijver, stichtte vele hoogere bisschoppelijke en kloosterscholen, en zorgde er voor, dat op het land door de geestelijken scholen werden geopend om der jeugd onderwijs in de godsdienst, in het lezen, schrijven, rekenen en zingen te geven. (...) Karel de Groote overleed te Aken, ten jare 814, maar zijn gedachtenis leeft voort tot op den huidigen dag in volksverleveringen, zoó diep heeft daarop zijne grootsche figuur, meer dan elk ander vorst, haar beeldtenis ingeprent.⁹⁵

Die 'forsche vuist' lijkt erop te wijzen dat Verzijl beseftte dat de dracónische bekeringsmethodiek die tegen de Saksen gevolgd werd - doodstraf op doopweigering - destijds al de nodige twijfel opriep van kerkelijke zijde. En hoe iemand kunst en wetenschap kan beoefenen zonder zèlf de kunst van lezen en schrijven helemaal machtig te zijn, mag een wonder heten.⁹⁶ De figuur van Karel komt trouwens niet zomaar uit de lucht vallen. De opgang naar de macht is voorbereid door onberispelijke voorvaders, de Pippiniden. Als hofmeiers van de 'onbeduidende' Merovingische koningen - kortweg als een stel 'doenieten' aangeduid - legden ze de basis voor een almaar groeiende macht. Pepijn I van Landen was 'een der grootste en vroomste mannen zijner eeuw'. Pepijn II van Herstal was de beschermheer van de H. Willibrord, en Karel Martel bracht 'gansch het Frankenrijk' onder zijn gezag. Diens zoon Pepijn III de Korte tenslotte schoof met pauselijke goedkeuring de laatste Merovingische kroondrager ter zijde en werd door 'den H. Bonifacius, den roemrijken hersteller van het kerkelijk leven in het Frankenrijk, te Soissons tot koning der Franken gezalfd' (sic).⁹⁷ Verzijl rechtvaardigt deze machts-greep door erop te wijzen dat in het Frankenland de koningskroon niet gedragen werd door degene bij wie de macht van het koningschap beruiste. Wat in deze redenering opvalt - die in essentie teruggaat op Karels eerste biograaf Einhard rond het jaar 820 -, is dat het beginsel van legitimiteit van dynastiek gezag wordt verengd tot een machtskwestie. De Rolducien betreurt de erosie van het krachtig koninklijk gezag en de opkomst van de landsheerlijkheden in de nadagen van de Karolingers.

Om de heilzame gevolgen van kerstening en Karels optreden des te beter te doen uitkomen worden volgens bekend procédé de toestanden en zeden in andere periodes in sombere kleuren geschilderd. Over de oude Germanen verstrikt het boek zich in tegenstrijdigheden. Zij schitterden door 'hunne schoone, forsche gestalte, door flonkerende, blaauwe oogen, en goudgeel hoofdhaar'. Ze oefenden geen ambacht uit, maar 'gaven zich hartstogtelijk aan 't jagtvermaak over'. Geroemd wordt 'hunne onbepaalde gastvrijheid en vooral hunne reinheid van zeden'. De Germanen kenden naast voortreffelijke hoedanigheden echter twee in het oog lopende ondeugden, namelijk drank- en speelzucht. Enige bladzijden verderop heet het echter dat 'de zeden onzer voorouders, waar die niet door aanraking met de Romeinsche zinnelijkheid verwijsden, even woest bleven als tevoren'. Na Clovis' dood (511) werd het rijk der Franken een eeuwlang door 'heilloze burgeroorlogen geteisterd, meestal voort-spruitende uit het groote zedebederf hetwelk in deze ongelukkige tijden in alle klassen der maatschappij voortwoekerend was doorgedrongen'.⁹⁸

Vanzelfsprekend blijft de figuur van Walram III 'de kruisvaarder' niet onvermeld. De Limburgse hertog onderscheidde zich op het slagveld en toog tweemaal ter kruisvaart. Het was in deze kruistochten 'voor de bevrijding van Jezus' grafstede en tegen de dreigende overheersching van het Islamisme, dat de diepe godsdienstzin, de krijgsmoed, de opofferingszucht en de ondernemingsgeest van het katholieke Nederland (sic) elkaâr de hand reikten (...)'.⁹⁹

Walram wordt aangeduid als een verre voorzaat, in twee liniën, 'van het ons thans regerend doorluchtig koninklijke Huis'.⁹⁹ Krachtiger kan het katholieke aandeel in de vaderlandse geschiedenis niet worden opgeëist!

Even curieus als veelzeggend is Verzijls bespiegeling over Karel de Stoute's sneuvelen op het slagveld bij Nancy (1477). Met hem, de laatste mannelijke afstameling van het Bourgondische Huis, ging de als 'nationaal' beschouwde Bourgondische dynastie ten onder en vormde Nederland, 'bestemd om een onzijdigen staat te vormen tusschen de twee ijverzuchtige mogendheden Frankrijk en Duitschland', de basis voor verdere machtsontplooiing van het Huis Habsburg.¹⁰⁰ Als gevolg daarvan, zo meent Verzijl, 'ging België's onafhankelijkheid ten onder tot op onze dagen, die van Noord-Nederland voor eenen geruimen tijd'. Wat is een geruime tijd? Kern van het nationaal besef was kennelijk de door Willem van Oranje en zijn nazaten bewerkte en behoeve vrijheid en onafhankelijkheid. De arme Belgen, aldus Verzijl, moesten het voortaan zonder die vrijheid stellen. Vast staat evenwel, dat de vorsten in de Zuidelijke Nederlanden niet als bezetters werden ervaren.¹⁰¹ Is deze gedachtegang te zien als een historische constructie om elke verdenking van gebrek aan vaderlandsliefde van zich af te schudden, als een obsessie met het op dat moment politiek correcte? Tot slot een romantische evocatie van de Middeleeuwen, 'een echo uit het lange verleden van de metafysisch denkende mens'.¹⁰²

*Het is tevens te verwachten dat in een leeftijd, waarin het geloof zoo levendig alles bezielde, de kunst meestal met het geloof in verband zal staan en daaraan hare heerlijkste voortbrengels zal ontleenen. (...) En die kunstzinnig zou in zijn verhevensten tak, de poëzij, zoo rijk reeds aan epische gewrochten uit de dichterlijke riddereeuwen, geene hemelsche toonen aan de snaren der Godgewijde harp ontlokt hebben? Inzonderheid ontvlamde de godsvrucht jegens de H. Maagd het hart der middeleeuwsche dichters, en geen wonder. Waar toch zou de minnende ziel een teederer, liefelijker en aandoenlijker voorwerp harer zoetste ontboezemingen kunnen vinden, dan aan de voeten dier wondervolle Moedermaagd, welke den verzuchtenden sterveling alom het minnelijk beeld van haar goddelijk Kindeken ter vertroosting aanbiedt? Ook was die godsdienstige kunstzinnig niet het aandeel van zekere bevoorregte personen of standen: het bovennatuurlijk leven was immers in de geloovige Middeleeuwen niet binnen kloosters en kerkgebouwen opgesloten en beperkt; de godsdienst leefde, leefde in den boezem van het volk, zoozeer, dat het bij iedere schrede de geheimenissen zijner godsdienst hoopte weer te vinden in aanschouwelijke voorstellingen, waarvan onder anderen de mysteries (mysteriespelen, K.S.), dat gezocht deel der volksfeesten, getuigenis geven. Zóó hield de godsdienst alle standen der maatschappij met eenen harmonischen band omsloten, in dier voege, dat zij niet slechts het rustpunt was, waarop de maatschappij als een eenzellig geheel steunde, maar dat ook uit haar der volken ingeboren vormkracht zich ontwikkelde.*¹⁰³

Oudheid en Middeleeuwen Brouwers

De schets van de eerste bewoners van ons land is bij Brouwers nagenoeg hetzelfde als bij Verzijl, en dat beeld is er bij generaties schoolkinderen tot ver in de twintigste eeuw ingeslepen: namelijk dat van de vrijheidminnende, breedgeschouderde en in dierenhuiden gehulde Germaan die naar hartelust ging jagen en vissen en ook veel genoeg vond in wapengekletter, drank en dobbelspel. Een kenschets die uitloopt op de retorische vraag: 'Is het te verwonderen, dat hij zich in den strijd en het genot van gerstenbier het hoogste geluk van zijn Walhalla droomde?' Vergeleken met de decadente Romeinen worden de mores der Germanen niettemin als 'rein' getypeerd.¹⁰⁴

In zijn exposé over de Oudheid en het roemruchte Rome vervlecht Brouwers verwijzingen naar de eigen tijd, waarbij de Franse Revolutie een negatief ijkpunt blijkt.¹⁰⁵ Hij tracht namelijk een dwingend causaal verband te construeren tussen volkssoevereiniteit en het ten tonele verschijnen van de sterke man. Julius Caesar wordt gekenschetst als een 'schrandere staatsman', 'groot veldheer', 'groot genie'.¹⁰⁶ En dan komt het: 'Het Cesarismus, waarop het democratisch beginsel noodzakelijk uitloopt, dankt hem zijn naam.'¹⁰⁷ In de ondergang van de Romeinse Republiek ziet Brouwers een analogie van het lot van de Franse Republiek. Deze was ook uitgelopen op een dictatuur, die van Napoleon, zoals de Tweede Republiek de weg opende voor het Tweede Keizerrijk van neefje Napoleon III. Au fond brengt Brouwers dus naar voren, dat de binnen het kader van de republikeinse staatsvorm gepraktiseerde volkssoevereiniteit het pad effent voor de militaire monarchie, de alleenheerschappij.¹⁰⁸ Verderop heet het: 'Keizer Augustus is reeds eene levende wet, welke de ontaarde republikein, als zijn maaksel, en fier op zijne slavernij, aanbidt.'¹⁰⁹ Anders gezegd, de democratie en de republiek leiden onvermijdelijk tot de cultus van het staatsgezag; de ongelovige republikein roept de sterke man over zich af, die hij van de weeromstuit ook nog als een godheid vereert. Dan kan men maar beter christengelovig en koningsgezind zijn, is de impliciete boodschap die Brouwers op zijn historische 'wetmatigheid' baseert.

Het zou, zacht gezegd, niet opportuun zijn als aan de troonsverheffing van de Karolingen het beeld van naakte usurpatie zou bekliven. De rechtvaardiging hiervoor meent Brouwers te vinden in het 'ontaaarde' en 'verwijfde' karakter van de Merovingers, een stelletje non-valeurs, en, ironisch genoeg, in de soevereine volkswil. De Pepijnen maakten geen revolutie maar namen hun verantwoordelijkheid. Die machtsverrijging van de Karolingen wordt als volgt beschreven: 'Gelijk Lodewijk XVI later, moest Childerik III voor de misdaden zijner vaderen boeten. Van hun kiesrecht gebruik makend, gaven de Franken, onder goedkeuring van paus Zacharias, na Karel Martels dood, den koningstitel aan zijn zoon Pepijn de Korte.'¹¹⁰ Het leven mocht dan voor Childerik onrechtvaardig zijn geweest, maar kiesrecht (volkssoevereiniteit!)

en een pauselijke bevestiging zorgden in elk geval voor heldere verhoudingen waarbij het koningschap in stand bleef.

De beroemdste zoon uit het geslacht der Pepijnen, Charlemagne, belichaamde 'de hoogste verpersoonlijking van het koningschap. Hoe klein wie aan die grootheid knaagt!'¹¹¹ Karel regeerde als een absoluut vorst en schraagde het kersteningswerk der Kerk. Geloofspredikers slaagden erin 'den grondeloozen pool der heidensche harstochten te dempen en het dorre veld des geestes te bevruchten'. Aan de Kerk, en 'aan haar alleen heeft Europa eene beschaving te danken, die het heden zo hartstochtelijk tegen zijne weldoenster misbruikt', briest Brouwers, die geen goed woord over heeft voor de liberale tijdgeest die de Kerk hier maar ook elders in het defensief drong, vooral in het nabije Duitsland (*Kulturkampf*).¹¹² Toch beseft hij tegelijk dat enige relativeering op zijn plaats is waar het de invloed en duurzaamheid van de kerstening van de volksmassa betreft. Over de periode na de Noormanneninvallen merkt hij op: 'Doch, hoe ruw waren nog de zeden, hoe ingeworteld het heidensch bijgeloof! Hoe deerniswaardig zag het er uit na eene eeuw van verwoesting, door wraakgierige heidenen aangericht!'¹¹³

De dertiende eeuw was in de ogen van Brouwers het tijdperk van geloof, zedelijkheid en redelijkheid: 'van vurig geloof, (...) van de zegepraal der zedelijkheid, de gouden eeuw van het menselijk verstand, waarin het menselijk hart eene kracht en liefde tentoonspreidde, die men in geene andere aantreft.'¹¹⁴ Hij bestempelde de dertiende eeuw, zich beroepend op Montesquieu, voorts als 'het tijdperk der ware burgerlijke vrijheid'. Deze verwijzing naar de liberale denker is minder vreemd dan het lijkt, omdat in het door Montesquieu voorgestane constitutionalisme zowel liberale als conservatieve elementen samengaan.¹¹⁵

*In de dertiende eeuw zijn de burgers als deel der natie niets en is de gemeente alles, en in de negentiende eeuw is de derde stand alles, en de gemeente niets. Hoe verbaasd zou de poorter der Middeleeuwen staan (...), waar hij vernam dat de derde stand, dat het volk in de kamers het land bestiert, wetten maakt en afschaft, dat noch adel noch geestelijkheid voorrechten bezitten. (...) Zou hij willen ruilen?*¹¹⁶

Voor de karikatuur van het Middeleeuwen-beeld houdt Brouwers 'de schrijvers der Renaissance, protestanten en Voltairianen' verantwoordelijk. Die gingen zich te buiten aan schromelijke overdrijving van misbruiken die natuurlijk ook in de Middeleeuwen bestonden. Maar verandering brengt niet alleen maar vooruitgang, foetert hij. De edelman 'kon in de regel niet de demon zijn welken men van hem heeft willen maken'. En het lot der lijfeigenen 'was beter dan dat der meeste mijnwerkers en industriearbeiders van onzen tijd'.¹¹⁷ Wat het onderwijs betreft, op 'volksscholen, domscholen en kloosterscholen' werd door bisschoppen en abten toezicht uitgeoefend, pausen stichtten universiteiten in heel Europa en de kloosterscholen der

benedictijnen bereikten een zo hoog niveau, dat zelfs 'de grootste geleerden der verlichte negentiende eeuw zich niet zullen schamen bij hen ter schole te gaan'.¹¹⁸ De felle schoolstrijd die in de jaren zeventig woedde en die in 1878 tot de schoolwet-Kappeyne - naar de liberale voorman Kappeyne van de Copello - leidde, klinkt in deze regels door. Dat uitgerekend de eigen tijd, de negentiende eeuw, de middeleeuwer bijgeloof of zedeloosheid wilde aanwrijven, was een staaltje van hoogmoed. Hiertegen kwam de Rolducien heftig in het geweer:

*De eeuw van ongelof, moeder des bijgelofs, de eeuw waarin magnetisme, klopgeesterij, sprekende en dansende tafels, enz., zooveel hoofden, niet het minst onder de geleerde klasse, aan het dansen brachten, die eeuw durft den Middeleeuwen bijgeloof verwijten?' (...) Neen! Schamen we ons voor onze voorouders der Middeleeuwen niet; dier eeuwen van 'barbaarschheid' waarin men toch zoo goed den weg des hemels kende, waarin God als zichtbaar en tastbaar overal regeerde.*¹¹⁹

De alles bestierende hand Gods. In de late Middeleeuwen kwijnde de geest die de beschaving eens bezielde en 'een geest van wereldsche gezindheid ontnam aan het zout der aarde, dat de menigte voor bederf moest bewaren, zijn kracht'.¹²⁰

De Opstand Verzijl

Zo glorieus, tot op mythische hoogte verheven, als de verheerlijking van Charlemagne's nagedachtenis is, zo donker is het portret van prins Willem van Oranje, de stamvader van het Oranjehuis. Van de Rolducse kathedraal klonk geen woord van lof op de 'Vader des Vaderlands'. Voor Verzijl en Brouwers staat het als een paal boven water dat Oranje en niemand anders de hoofdschuldige was van het drama dat de Nederlanden verscheurde. Hij was het organisatorische brein van de Opstand. En het was het goed recht van de landsheer, de Spaanse koning Filips, om te handelen zoals hij deed, al zien beiden zeker ook tekortkomingen bij de vorst.

De staatkundige situatie zoals die in de negentiende eeuw geworden was, projecteert Verzijl als vanzelfsprekendheid terug op het Bourgondisch-Habsburgse landencomplex in de zestiende eeuw. Alsof de wording van grenzen niet het product is van de geschiedenis en toevalsfactoren. Keizer Karel V verloor, hoezeer ook de problemen van een wereldrijk torsend, 'zijn geliefkoosd vaderland' nimmer uit het oog, en 'als een der merkwaardigste feiten uit zijne regeering mag wel de vereeniging aller zeventien provinciën onder zijn bewind aangezien worden. (...) Omtrent het jaar 1543 raakte hij in het volle bezit der Nederlanden'.¹²¹ Aan de bijzondere positie van het geografisch en mentaal zo nabije Luikerland gaat Verzijl voorbij. Om te

onderstrepen dat de monarchie als staatsvorm uitgaat boven volkssoevereiniteit en democratie noteert hij triomfantelijk: 'Van Karels bestuur dagteekent de zegepraal van het monarchaal beginsel over de volksregeringen.'¹²² Zeker, het overheersende beeld van de Europese moderne geschiedenis is dat van de absolute monarchie. Maar deze uitspraak, let wel in een schoolboek, doet geen recht aan de levenskrachtig gebleken Noord-Nederlandse Republiek en lijkt eerder een bezwering om de liberale geest van opstand en revolutie weer in de fles te krijgen. Of wilde Verzijl met deze anachronistische beeldvorming uitdrukken dat de republikeinse regeringsvorm eigenlijk een anomalie is? Nergens legt de docent de schooljeugd helder uit dat de soevereiniteit in de Republiek berustte bij de Staten der afzonderlijke gewesten.¹²³ De stadhouders uit het Huis van Oranje waren hoge ambtenaren in dienst van de gewestelijke en generale Statencolleges. Ook al had hun levenswijze vorstelijke allure, ze verkregen nooit de monarchale waardigheid. In het Zuiden daarentegen handhaafde zich het monarchaal, landsheerlijk beginsel, zij het niet onder het Oranjehuis.

Onder Karel V bloeiden de Nederlandse gewesten, maar er zat verandering 'in dit zo sterk bewogen overgangstijdperk' aan te komen. Het volk verloor allengs zijn 'ongekunstelden, dichterlijken geest'. De burgerij werd aangevreten door hoogmoed als gevolg van de groeiende welstand, en de rederijkerskamers 'wierpen zich op den weg der nieuwe denkbeelden, dien zij den weg des vooruitgangs waanden'. Op geestelijk vlak zette zich die bedenkelijke strekking van kennisverwerving door 'die alles onder het bereik en het regterschap van 't eigen oordeel wenschte neêr te halen, en die weldra hare noodlottige zegepraal in het uitbrekend Protestantisme vierde'.¹²⁴ Waarschuwde de H. Schrift met de zondeval niet al nadrukkelijk voor de gevaren van kennis en onderzoek? 'Dwaalleeringen' vonden ingang in het Duitse Rijk en drongen ook in de Nederlandse handelssteden door. Het optreden hier tegen van keizer Karel V kon de godsdienst- en burgeroorlog niet voorkomen die weldra de Nederlandse gewesten verscheurde. De Reformatie was in Verzijls visie een breuk met de bestaande orde, zoals de Franse Revolutie dat voor hem een halve eeuw geleden óók was. De maatschappelijke omwenteling ging hand in hand met burgeroorlog en zedelijk verval.¹²⁵ Na de overdracht van de heerschappij aan zijn zoon Filips II, in 1555, vertrok Karel naar Spanje 'om bij het klooster der vallei Yuste zijne laatste levensdagen in rustige godsdienstoefeningen door te brengen. Deze dappere en edelmoedige vorst, die met zijn diep verstand en zijne grenzenlooze werkzaamheid de talrijke groote mannen, die hem omringden, steeds overtrof, stierf den 21 September 1558'.¹²⁶

Filips II stond voor de tweeledige taak de vrede te bewaren tegen binnen- en buitenlandse vijanden en de oude godsdienst ongeschonden te handhaven. Om 'het vrij algemeen zedebederf en het indringen van de nieuwe godsdienstleer krachtadiger te keeren' bewerkstelligde hij de oprichting van nieuwe bisdommen. Aan het hoofd van het nieuwe aartsbisdom Mechelen én van het landsbestuur benoemde de vorst de Bourgondiër

Antoine Perenot de Granvelle, die door de opstandige edelen spoedig als de exponent van het gehate regeringsstelsel werd beschouwd. Verzijl neemt het op voor kardinaal Granvelle, die in zijn ogen helemaal geen vreemdeling was maar wel degelijk Nederlander, hierbij verwijzend naar de in 1548 opgerichte *Bourgondische Kreits*.

*Granvelle was een kundig en voorzigtig staatman, begaafd met rijke talenten, voorbeeldeloos werkzaam, vindingrijk en beraden; een man die, zeer wel ingelicht zijnde over den toestand dezer gewesten en den aard hunner bevolking, bovendien den immer weifelenden koning, doch zonder kruipend gevele, behendig tot handelen wist te brengen. Zijn voornaamste misdrijf in de oogen zijner tegenstanders bestond dan ook in die doorziende standvastigheid, waarmede hij zich steeds en overal tegen de kuiperijen van 's konings tegenpartij verzette.*¹²⁷

Door de aanhoudende agitatie van Oranje's partij sloeg de vlam in de pan. Opgewonden edellieden die zich verbonden hadden, brachten met hun *Smeekschrift* de toestand tot het kookpunt, met de chaos van de Beeldenstorm als gevolg.

*Ook duurde het niet lang of de uitgelatenheid van het graauw, door Calvinistische predikatiën opgehitst, brak eensklaps in de schroomelijkste buitensporigheden los. Teugelloze horden begonnen in Vlaanderen de kerken en kloosters te plunderen en te verwoesten; alles wat heilig en kostbaar was, werd baldadig geschonden en vertreden. Weldra breidden zich deze ontzettende verwoestingen over bijna alle provinciën uit, zoodanig dat op vele plaatsen de goddelijke dienst ganschelijk ophield. Deze schrikwekkende beeldstorm begon den 14 Augustus 1566.*¹²⁸

Wellicht had de schokgolf een wending ten goede kunnen veroorzaken als koning Filips zich in eigen persoon naar deze landstreken had begeven om de gemoederen te kalmeren. Daarvan was helaas geen sprake. Hij koos voor 'een andere weg dan die der goedertierendheid' en zond de ijzeren hertog van Alva naar de Lage Landen. Opstandelingen hebben alleen eerbied voor de harde hand, moet de koning gedacht hebben. Hij was ervan overtuigd dat het protestantisme, giftig onverdraagzaam van aard als het was, met de leus van gewetensvrijheid niets anders voor had dan de ondergang van het katholicisme en de omverwerping van het koninklijk gezag.¹²⁹ Achteraf gezien had de landsheer het gelijk aan zijn kant, aldus Verzijl, maar helaas had de koning die trieste toekomst niet kunnen voorkomen.

Over de Pacificatie van Gent (1576), waartoe allengs alle Nederlandse gewesten toetraden, geeft Verzijl aan, dat dit 'meesterstuk van Oranje's staatkunde' aan het gezag van Filips in de Nederlanden de nekslag had kunnen geven als het overeengekomene stipt was nageleefd:

Het viel echter den zegepralenden nieuwgezinden zwaar hun euvelmoed te bedwingen. (...) En zij, die het zoo hoog op hadden met gewetensvrijheid, begonnen er de Katholieken met alles wat hun dierbaar is zóó onbeschaamd gedurende lange maanden te vervolgen, dat hun euvelmoed en dweepzucht aldra de wreedheid der Spanjaarden, reeds vroeger in Holland door de Lumey's en Sonoy's voorbijgestreefd, in vergetelheid bragten.¹³⁰

De breuk die zich aftekende tussen Noord en Zuid, vond een bevestiging in de Unies van Atrecht en Utrecht. De Zuidelijke gewesten keerden terug tot de gehoorzaamheid aan de koning, 'wijl zij het voorvaderlijk geloof niet verzaken wilden. (...) Zo leide het verschil in godsdienst den grond tot eene bijna onherstelbare scheiding tusschen België en Holland'.¹³¹ In een gepolariseerd geschiedbeeld kan het niet anders dan dat in een zwart-wit schildering over de hoofdrolspelers wordt gedacht. Voor relativering, laat staan voor ironie of een knipoog, is geen ruimte. Het historisch gelijk legt Verzijl bij koning Filips. De koele, achterdochtige, scrupuleuze vorst kon in wezen niet of nauwelijks anders handelen dan hij deed, gegeven de veelheid van belangen die hij moest verdedigen. Willem daarentegen krijgt er genadeloos van langs: hij was een trouweloos, sluw en opportunistisch sujet. Filips verklaarde Oranje vogelvrij. Oranje greep naar het wapen van het woord: de 'met lastertaal tegen den koning doorweven' apologie.

Philips had, bij het aanvaarden der grafelijke en hertogelijke waardigheden in de Nederlanden, de zware taak op zich geladen van de allerwege indringende reformatie en de daarmee gepaard gaande opschuddinge te keeren, zonder 's lands tallooze voorregten te verkorten. (...) De middelen, te dien einde ter hand genomen, strookten volkomen met den geest dier tijden. (...) Philips was geen tiran; veeleer mag zijne grootmoedigheid en de toegenegeheid, die hij zijnen onderdanen, ook die der Nederlanden, toedroeg geroemd worden (...). Met wezenlijke talenten begaafd, onderscheidde hij zich toch bijzonderlijk door eene groote regtvaardigheid en eene onafgebrokene, schoon te kleingeestige bedrijvigheid in het bestuur (...). Hij was nogtans koel en achterhoudend van karakter, iets dat den rondborstigen Nederlanders weinig beviel. Maar verderfelijker werd hem zijne vreesachtige besluiteloosheid, daar hij, in gevolge deze, verkoos alles uit zijn kabinet te blijven besturen, in tijden, dat hij met vasten wil en beradenheid in het miltziek Nederland persoonlijk de onlusten behoorde te komen dempen.¹³²

Daartegenover plaatst Verzijl een grimmig portret van Oranje:

Willem van Oranje had, door zijne heerschezucht misleid, het snoode plan gevormd om zijn vorst, dien hij door eed van getrouwheid verbonden was, de grafelijke kroon te ontwingen en die zichzelf op het hoofd te zetten. Minder groot veldheer dan behendig staatsman zijnde, met vele talenten en

*inzonderheid met een scherp doorzicht begaafd, verkoos hij, ter bereiking van zijn plan, sluwe en bedekte maatregels te bezigen. Onder deze laatsten dient vooral aangeteekend te worden de bevordering der hervormde leer hier te lande; vermits hare invoering, toen overal met opstand gepaard, Oranje het beste middel aan de hand gaf, om zijn ontwerp te volvoeren, en deze gewesten een doodelijken haat in te boezemen tegen het katholieke Spanje en zijn zoo katholieken vorst. Dit voorstaan van het Calvinisme was hem dus enkel een middel; omtrent die leer trouwens schijnt hij vrij onverschillig geweest te zijn, even als hij vroeger afwisselend van zijne gehechtheid aan 't Katholicisme of Lutheranisme had blijk gegeven, naar gelang de eene of andere belijdenis hem beter te pas kwam. Na tal van kuiperijen en misrekeningen stond Willem nu eindelijk op het punt zijne plannen, althans voor een groot gedeelte, verwezenlijkt te zien; hij zoude eerlang als erfelijke graaf van Holland, Zeeland en Utrecht (sic) uitgeroepen worden, toen een Bourgondiër, met name Balthazar Gerards, hem sluiksgewijze te Delft doorschoot den 10 Julij 1584.*¹³³

De onvoorziene dood van prins Willem op het moment dat de worsteling nog in volle gang was, plaatste de Staten-Generaal voor de soevereiniteitskwestie. Het feit dat deze op een presenteerblaadje aan buitenlandse vorsten werd aangeboden, doet Verzijl uitvaren tegen de ideologie van het protestantse vaderland:

*Ook zij hier ter gepaster plaatse aangemerkt hoe diegenen, welke in de omwenteling der zestiende eeuw slechts eene afschudding van het juk der vreemden zien, en nog te dezer stonde de Katholieken buiten de Nederlandsche natie sluiten willen, doorgaans schijnen te vergeten dat het Protestantisme in ons land door vreemdelingen ingevoerd, door den toevloed van vreemdelingen, althans gedeeltelijk, tot stand gebragt en in stand gehouden, en later aanzienlijk vermeerderd werd. Men denke slechts aan de Duitsche benden van prins Willem I; aan de Franschen, die na de herroeping van het edikt van Nantes herwaarts kwamen; aan de menigte Duitschers, die nog onder Willem V hier fortuin maakten etc.*¹³⁴

De Opstand Brouwers

De liaison tussen Troon en Altaar staat borg voor de ontwikkeling van de samenleving in voorspoed en harmonie. Ze zijn op elkaar aangewezen, dat is Brouwers' overtuiging. Luthers opstand tegen het kerkelijk gezag bracht een staatkundige en maatschappelijke revolutie teweeg. Bron van alle ellende was het beginsel van vrijheid van onderzoek. Brouwers ziet het protestantisme als de wegbereider van 'moderne' waarden als individualisme en rationalisme. Er stond Karel V niets anders te doen dan krachtig optreden

tegen de nieuwlichterij die de Nederlanden binnendrong. Per slot van zaken was ketterij majesteitsschennis. 'De last eener kroon is zwaar. Wat dan zoovele kroonen op één zoo jeugdig hoofd in de moeielijkste omstandigheden..!' Het portret dat Brouwers van Karel V schildert, is flatteus: de landsheer lijkt een staatshoofd zoals elk land zich zou wensen. Hij bezat 'een open en toegankelijk karakter', was 'ongemeen begaafd en ijverig' - sprak vijf talen vloeiend - en boezemde door zijn 'statig uiterlijk' - geen woord over de Habsburgse kin! - en 'ridderlijken moed' ontzag in.¹³⁵ Hij was Nederlander met de Nederlanders. Karel de Grote was de eerste door de paus gekroonde keizer, Karel V de laatste. 'Worstelensmoe' deed hij in 1555 afstand ten gunste van zijn zoon.¹³⁶ Hoe anders deze zoon Filips II, een geboren Spanjaard. Hoewel ook hij met de nodige gaven van geest en hart was toegerust, worden hem bepaald minder aantrekkelijke eigenschappen toegeschreven. Hij zou stug zijn, dubbelhartig, achterdochtig, besluiteloos, kleingeestig. Trouw bleef hij aan het beginsel van absoluut vorstengezag.¹³⁷ Als zijn grote tegenspeler en kwelgeest ontpopte zich 'de geniale Zwijger', 'een Duitscher', 'een vreemde indringeling'. Filips II was dan wel geen Nederlander, maar zijn tegenvoeter was dat evenmin, wil hiermee gezegd zijn. Ook van Oranje maakt Brouwers geen aantrekkelijk personage, want hij was

*heerszuchtig, hoogmoedig, sluw, gewetenloos. (...) de helderziende doch gewetenlooze staatsman bediende zich van alle middelen om tot zijn doel, een troon, te geraken, offerde er vaderland en godsdienst aan op, en bleef daarbij koelbloedig alsof hij slechts uit plichtsbefef handelde.*¹³⁸

De Opstand kwam niet in de eerste plaats voort uit een zucht naar verandering van godsdienst. Met een beroep op Bilderdijk betoogt Brouwers dat de katholieken aan het begin van de zeventiende eeuw in het gewest Holland nog de ruime meerderheid uitmaakten. 'Te beweren, dat de Nederlandsche natie zou zijn opgestaan tegen Spanje uit haat tegen de godsdienstvervolging, blijkt (...) eene dwaasheid te zijn (...).'¹³⁹ Het verzet kwam van de adel. De heerszuchtige hoge adel keerde zich tegen een hechtere fundering van het absolutisme en wilde niets liever dan het voortbestaan van de oligarchie. De lage adel zou een begerig oog hebben laten vallen op het goederenbezit van de kloosters. Dat de nieuwe bisschopszetels toevielen aan burgerzonen met een doctorstitel in de godgeleerdheid, gaf het verzet een extra lading, want die posten meende de adel voor zijn eigen zonen - die niet aan universiteiten plachten te studeren - te mogen opeisen. Het optreden van Alva én Oranje vervreemde de bevolking van de wettige vorst. Bij Alva's vertrek (1573) was de ontevredenheid, die de koning wellicht nog had kunnen dempen als hij zich in eigen persoon naar de opstandige gewesten had begeven, alleen maar toegenomen. Oranje maakte gebruik van de dweepzucht van een revolutionaire minderheid die de Pacificatie van Gent om zeep hielp en van de satisfacties en religievrede in diverse Hollandse ste-

den een dode letter maakte. Oranje frustreerde het welslagen van de missie van Don Juan, deed de vredehandel van Keulen mislukken (1579) en leidde de opstand tegen Parma. Brouwers' requisitoir tegen prins Willem culmineert in de beschuldiging van landverraad. Niet Rennenberg die terugkeerde tot de gehoorzaamheid aan de wettige vorst, was een verrader, maar de 'Vader des Vaderlands' die Filips' rechten aan Frans van Anjou, 'den laagsten der zonen van Catharina de Medicis', verkwanselde, als hem maar de soevereiniteit over Holland en Zeeland werd gelaten (1580). 'Philips, voor wien die onderhandelingen geen geheim gebleven waren, besloot nu zijn recht van ban en vogelvrijverklaring op den meenedigen vazal toe te passen.' De Zwijger antwoordde met een even meesterlijke als leugenachtige apologie (1581). In de Staten-Generaal zette Oranje door, dat Filips II als heer der Nederlanden werd 'verlaten' en dat alle ambtenaren van hun eed werden ontslagen.¹⁴⁰ Het vertrek als landvoogd van de graaf van Leicester in december 1587 leidde tot de vestiging van de Republiek, waarvan de 'vastberaden' en 'schrandere' landsadvocaat van Holland en leider der staatsgezinde partij, Johan van Oldenbarnevelt, de eigenlijke grondvester was. Meer dan Oranje verdient hij de eretitel van 'stichter der Republiek'.¹⁴¹

Over de historische Willem van Oranje verschillen Verzijl en Brouwers niet van opvatting. De aanduiding van Oranje's onderhandelingen met het Huis Valois als landverraad zal stellig verontwaardiging hebben gewekt bij de protestantse landgenoten voor wie de prins de stichter was van het protestantse vaderland, en ook bij de liberalen voor wie hij de grondvester was van vrijheid en verdraagzaamheid. In vergelijking met de Rolduciens is Nuyens' toonaard meer gematigd en conciliant. Hij schreef dan ook in Noord-Nederland, temidden van liberale en protestantse landgenoten. En zelfs deze betrekkelijke gematigdheid behoedde hem niet voor een terechtwijzing door de liberale historieschrijver Fruin.¹⁴² Ook in Nuyens' schoolboek figureert een heerszuchtige en geslepen prins van Oranje, 'een der schranderste mannen die ons vaderland ooit gehad heeft'. Ook Nuyens' Oranje was 'zeer onverschillig omtrent den godsdienst'. Op de kredietzijde staan echter zijn schrandereheid, zijn voorzichtigheid en gelijkmoedigheid. Maar toch: 'Wij, Katholieken, kunnen hem niet beminnen, want hij heeft onzen voorouders in het geloof veel leeds veroorzaakt; (...) Wat echter Willem van Oranje ook mocht gedaan hebben, de liefde, welke wij ons geëerbiedigd vorstenhuis, dat in de vrouwelijke lijn van prins Willem afstamt, moeten toedragen, mag daarom niet verminderen. Het Huis van Oranje is ons wettig vorstenhuis.'¹⁴³

In Brouwers' beschrijving van de politiek-godsdienstige strijd tijdens het Twaalfjarig Bestand is een voorafschaduwing te zien van het negentiende-eeuwse politiek-kerkelijke landschap. Anders gezegd: negentiende-eeuwse begrippen worden in het verleden teruggeprojecteerd, waarbij ideeënhistorisch een continuïteit wordt gesuggereerd.¹⁴⁴ De staatsgezinde partij had, als aanhanger van een Christendom boven geloofsverdeeldheid,

de vrijheid van onderzoek en oordeel hoog in het vaandel. Inmenging der wereldlijke overheid, dat wil zeggen van de gewestelijke Staten, in kerkelijke zaken wees ze niet principieel af. 'Men noemde hen Libertijnen, later Arminianen of Remonstranten.' Er is weinig verbeelding voor nodig om in deze groep een prefiguratie van de verlichte, vrijzinnige, liberale burgerij van de negentiende eeuw te zien. Tegenover de libertijnen stonden de orthodoxe calvinisten die 'eene nationale synode als hoogste autoriteit der staatskerk (sic) wilden erkend zien, zonder inmenging van stedelijke magistraat of provinciale staten'. Tot deze 'stadhouderlijke partij' behoorden de brede volksmassa en de meerderheid der predikanten.¹⁴⁵ Tegenover het negatief oordeel over prins Maurits ('Hij overwon de vijanden des lands, maar werd overwonnen door zijne driften. Aan zijne nagedachtenis kleeft het bloed van den grijzen stichter der Republiek') staat een gunstiger oordeel over zijn opvolger als stadhouder, prins Frederik Hendrik, die zich boven de staatkundige en kerkelijke partijen zou hebben gesteld.¹⁴⁶

Verlichting - Franse Tijd - Belgische Opstand Verzijl

In een vereenvoudigende tweedeling duidt Verzijl de partijen in de crisis van de jaren tachtig van de achttiende eeuw aan als enerzijds 'Patriotten' of 'Franschgezinden' en anderzijds 'Prinsgezinden' of 'Oranjeklanten'. Tot de eersten rekent hij kooplieden en goeode burgers 'die zich door de toenmalige vrijheidszucht lieten meeslepen', alsook aristocratische regenten die 'beperking van de stadhouderlijke waardigheid' voorstonden. Verzijl geeft hier een aanduiding van de twee vleugels van de Patriottenbeweging, de regenten-patriotten als voortzetters van de staatsgezinde traditie en de democraten, die nog opgeld doet in de historiografie.¹⁴⁷ 'Het gros des volks' en allen die het met de stadhouder of de bestaande toestand hielden, vormden de partij der Prinsgezinden.¹⁴⁸ Verzijl schaarde zich met terugwerkende kracht gretig onder het vaandel van erfprins Willem V. Hij en in nog sterker mate Brouwers zagen de patriottenstrijd als een opmaat van de Bataafse Revolutie. Na de crisis van 1787 met het incident bij Goejanverwellesluis, waar de doortastende Wilhelmina van Pruisen, de gemalin van de stadhouder, op weg naar Den Haag werd tegengehouden, bleef de volksbeweging van 'onvergenoegde vrijheidsgezinden' voortwoelen.¹⁴⁹ Tegemoetkoming aan de wens tot hervorming van de ergerlijkste misbruiken had de groeiende ontevredenheid voor een deel misschien kunnen wegnemen. Onder tusschen was in Frankrijk 'de schrikwekkende omwenteling' uitgebroken die van het land een republiek maakte.¹⁵⁰ De Zuidelijke Nederlanden werden door de Franse revolutionairen veroverd. De winter van 1794-1795 was zo streng, dat de grote rivieren dichtvroren en de Fransen onder generaal Pichegru moeiteloos de noordelijke gewesten binnenmarcheerden. De laatste stadhouder nam met zijn gezin smadelijk de wijk naar Engeland.

‘Het stadhouderschap werd door de soevereiniteit des volks vervangen en de afgeleefde Republiek in een Bataafsch Gemenebest herschapen.’ De Franse Tijd begon, de rol van de Oranjedynastie leek uitgespeeld. De gereformeerde kerk, ten onrechte als ‘staatskerk’ aangeduid, verloor haar positie als de publieke, heersende kerk.¹⁵¹ Uit die omwenteling kon blijkbaar toch iets goeds voorkomen. Verzijl gaf aan die levensgrote paradox de draai van Gods voorzienige ingrijpen in het historisch gebeuren.¹⁵²

Het was toch niet alles onheil wat de Franschen ons aanbragten. Opmerking verdient het immers hoe de Alwijze uit het kwade wist goed te trekken; hoe namelijk de talrijke Nederlanders, der heerschende staatskerk (sic) niet toegedaan, en bijzonderlijk de Katholieken, die door eene staatsomwenteling hunne regten verloren hadden, deze door eene soortgelijke gebeurtenis terug bekwamen. Sedert den Munsterschen Vrede duurde de onderdrukking der Katholieken, bij verloop van tijd wel eenigzins gewijzigd, toch voort, niettegenstaande zij na dien vrede wel niet meer van Spaanschgezindheid konden verdacht gehouden worden; toen eindelijk het uur hunner verlossing daar was. Immers, met de instorting van het vermolmd staatsgebouw, dat niet langer zóó bestaan kon, volgens de eigene bekentenis uit den boezem der regerende, hoewel uitsluitend Hervormde personen uitgegaan, werd ook der staatskerk (sic) de heerschappij ontnomen, en de vrijheid der Katholieken, zoowel die der Remonstranten, Lutherschen en Doopsgezinden afgekondigd.¹⁵³

Opvallend positief is Verzijl, die, zacht gezegd, afwijzend staat tegenover zaken als revolutie en volkssoevereiniteit, over de Staatsregeling van 1798. Deze kwam na de staatsgreep van 22 januari 1798 tot stand en legde de gelijkheid van allen voor de wet vast en is als de meest vooruitstrevende van de negentiende eeuw te beschouwen. Deze regeling, die ook aan de katholieken rechtstreekse invloed op staatszaken gaf, was maar van korte duur. Verzijl wijt dit aan krachten in wie moeiteloos conservatieve regenten en vertegenwoordigers van de ‘protestantse-natie-partij’ van zijn dagen te herkennen zijn.

Ten gevolge van 's lands ingewortelden oligarchischen en protestantschen geest, zocht de vroeger heerschende partij de haar ontrukte teugels weêr vast te grijpen; zij wist dan ook werkelijk (...) het regeringskussen aldra weder te bemagtigen.¹⁵⁴

Bevat de beschrijving van de evolutie van de laat-achttiende eeuwse verhoudingen in het Noorden geen expliciete verwijzing naar de Verlichting, anders is dat waar de ontwikkelingen in het Zuiden aan de orde worden gesteld. De Oostenrijkse Nederlanden genoten na de Vrede van Aken (1748) een lange periode van groeiende welvaart en culturele bloei onder het ‘zegen-

rijk' bewind van landsvrouw Maria Theresia, die met haar 'vaderlijk' bestuur de harten van haar onderdanen had gewonnen. Als christenvorstin verdiende zij stellig een plaats 'in de rij der grootste koningen'. Een grotere tegenstelling dan die tussen moeder en zoon Jozef II is nauwelijks denkbaar! Met zijn 'woesten hervormingszin' week Jozef II van de door de keizerin bewandelde weg, hierbij 'de zoogenaamd verlichte begrippen der achttiende eeuw volgend'.¹⁵⁵ Hij, de verpersoonlijking van het verlichte absolutisme, mengde zich, aldus Verzijl, op onduldbare wijze in kerkelijke aangelegenheden waarvan zijn drijven voor een seminarie-generaal te Leuven het bekendste voorbeeld is. De algemene onrust liep uit op de Brabantse Omwenteling die binnen een jaar verliep ten gevolge van enerzijds de verdeeldheid tussen 'Statisten of behoudsmannen' en 'Progressisten, de mannen van vooruitgang, min of meer de beginsels der Fransche Revolutie togedaan'. Anderzijds droeg de dood van keizer Jozef II, 'wiens rijke begaafdheden zoo jammerlijk door slechte beginsels waren bedorven', bij aan het herstel van de rust, hoe kort van duur ook, onder zijn opvolger Leopold II.¹⁵⁶

Hoezeer Verzijl met het begrippenpaar onafhankelijkheid en Oranjeruïne in de knoop raakt, blijkt bij de behandeling van de periode van het Verenigd Koninkrijk (1815-1830). Over België wordt opgemerkt dat het in 1815 'zijne politieke onafhankelijkheid herkreeg waarvan het sinds eeuwen verstoken was gebleven'.¹⁵⁷ Deze zienswijze sluit aan bij wat eerder te berde werd gebracht over de ondergang van de Bourgondische dynastie en de opkomst van de Habsburgers. Deze successie was echter enkel het gevolg van de werking van de toenmalige regels van erfopvolging. Als hiermee de onafhankelijkheid verloren ging, hoe zat het dan met het Noorden? Wilde Verzijl beweren dat daar de onafhankelijkheid werd verkregen of hersteld door middel van de Opstand? Een overtuigende conceptie kan dit moeilijk worden genoemd, zeker wanneer die verbonden wordt met zijn duiding van het vertrek van koning Lodewijk Napoleon: 'Zoo verdween voor een drietal jaren een vrije, beschaafde natie, om het geknelde hoofd onder de al bedwingende hand van een Napoleon te bukken'.¹⁵⁸ Als Noord-Nederland onder Lodewijk Napoleon vrij mag heten, dan geldt dat *a fortiori* voor de Zuidelijke Nederlanden onder de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers.

Het portret dat Verzijl schildert van koning Willem I is een *clair-obscur*: op stoffelijk gebied heeft zijn beleid vruchten afgeworpen, maar de 'ineensmelting van twee volkeren, wier godsdienst, zeden, belangen en taal zoo sterk uiteenloopen', was moeilijk, te meer omdat de koning blootstond aan 'den misleidenden invloed van zekere even baatzuchtige als bekrompen omgeving'. Met zijn politiek ten aanzien van de priesteropleiding en dan met name rond het *collegium philosophicum* te Leuven 'greep hij de katholieke godsdienst in het hart aan en verwekte derhalve groote bekommering (...). Dan de valschaardige wijze waarop men het concordaat [van 1827] poogde terzijde te stellen (...), maakte de vroeger schroomvallige oppositie stout en schrikwekkend'. Dat Verzijl niets van de liberalen moest hebben,

mag wel blijken uit zijn kwalificatie van de roep om ministeriële verantwoordelijkheid, in de jaren 1820, als een opgewonden 'inconstitutioneel eisch'.¹⁵⁹ Met een dergelijk oordeel over een in 1853 actuele politieke kwestie, die binnen het raamwerk van '1848' een praktische oplossing diende te krijgen, schaarde de Roducien zich aan de zijde van de ultraconservatief Willem III, die, zacht gezegd, de grootste moeite had zich aan de nieuwe verhoudingen aan te passen.¹⁶⁰ Voor de mislukking van het Verenigd Koninkrijk behoorde diens grootvader Willem I zeker de hand in eigen boezem te steken, maar Verzijl is opvallend mild over de vorst die slachtoffer was geworden van 'misleiding' door slechte raadgevers. Schrijvend in 1853 neemt hij scherp stelling tegen de stemmingmakerij der '*onverbeterlijke* partij' die 'de godsdienstige hartstogten bij het protestantsch gedeelte der Noord-Nederlandsche bevolking tegen België had weten op te wekken'.¹⁶¹

Verlichting - Franse Tijd - Belgische Opstand Brouwers

Onder het erfstadhouderschap van Willem V (1766-1795), aldus Brouwers, lieten veel staatsgezinden zich in de jaren tachtig, toen partijzucht steeds feller vormen aannam, door nieuwlichterij het hoofd op hol brengen. Verderfelijker nog dan de invloed van de Franse mode en andere culturele uitingen die de oude degelijkheid verdrongen, waren de hier te lande binnendringende beginselen van Rousseau, Voltaire en de encyclopedisten. 'De werken dier vreemde spotters met al wat heilig is' werden hier gedrukt en verkregen aanhang.¹⁶² Brouwers heeft niets op met het begrip volkssoevereiniteit. Hij schaamt zich plaatsvervangend voor het aandeel van geloofsgenoten in '1787'.¹⁶³ Tegenover de 'vrijheidszuchtige partij', ook aangeduid als 'Patriotten' of 'Keezen', stonden de stadhoudersgezinden, ook wel 'Oranjemannen of Oranjeklanten' genoemd. Aan het gezag van de weinig daadkrachtige prins Willem V werd, aldus Brouwers, voortdurend afbreuk gedaan, hij werd mikpunt van spot en zondebok voor alles wat misging. Al die vernederingen meer dan zat, vestigde de prins zich met zijn gezin in Nijmegen (1786-1787). Na Goejanverwellesluis (1787) herstelden Pruisische troepen de prins weliswaar in zijn rechten, maar de patriotten weken in groten getale uit om vanuit het buitenland tegen de bestaande orde te intrigeren. Ze beidden hun kans om hun 'donkere plannen' te verwezenlijken.¹⁶⁴

In de Zuidelijke Nederlanden leidde het optreden van Jozef II, de 'ont-aarde' zoon van de 'grote' Maria Theresia, tot de Brabantse Omwenteling. Jozef was 'door zijn jansenistische leermeester Van Swieten misleid'.¹⁶⁵ Zijn ingrijpen in de priesteropleiding, dat kandidaten verplichtte om te Leuven aan het seminarie-generaal 'de lessen van Febronianen' te volgen, deed de deur dicht. Onderlinge verdeeldheid tussen 'statisten of behoudsmannen' en 'progressisten of patriotten' én gewapenderhand ingrijpen van Jozefs opvolger Leopold II smoorden de opstand, tijdens welke de soevereiniteit berustte bij

een Congres dat uit afgevaardigden uit alle provincies was samengesteld.¹⁶⁶ Wat zich in de oordeelsvorming ten aanzien van Jozef II voordoet, blijkt een vast patroon: vorsten die voor de katholieke zaak onwelgevallige besluiten nemen, zijn steevast het slachtoffer van boze influisteringen van hun entourage. Weldra sloeg het Franse revolutionaire vuur over naar de Nederlanden. Brouwers' oordeel is ambivalent. Hoe groot de rampspoed van die verderfelijke omwenteling ook was, er kwam op termijn ook goeds uit voort.

*De derde stand had den braven maar zwakken Lodewijk XVI onttroond. Al wat bestond op staatkundig of godsdienstig gebied werd weggevaagd. Waanzinnig werd het bedorven volk en zong, al dansende onder de vrijheidsbomen, van vrijheid, gelijkheid en broederliefde, terwijl de dwingelandij haar toppunt bereikte, terwijl medeburgers met honderdduizenden het schavot beklommen, en hun bloed op de beelden der gelijkheid en vrijheid aan den voet der guillotine nederplaste. De wet werd de uitdrukking van den wil der meerderheid, hoe onrechtvaardig die wet ook zijn mocht, de minderheid werd onderdrukt, en de menschenlijke wet erkende Gods wet niet meer.*¹⁶⁷

Het lijkt Brouwers moeite te kosten, maar hij kan toch niet ontkennen dat de komst van de Franse revolutionairen veranderingen in gang zette die voor de katholieken gelukkig uitpaktten, zoals de gelijkstelling van alle gezindten voor de wet en de scheiding van Kerk en Staat. Eenzelfde ambivalentie in de balans van de patriottentijd is aanwijsbaar in Nuyens' schoolboek.¹⁶⁸ Over Gods leiding in het wereldgebeuren bestaat voor Brouwers geen enkele twijfel: Hij beheerst de hele geschiedenis en kan in zijn oneindige goedheid het kwade ten goede keren.

*Evenals zij (de katholieken, K.S.) door eene staatsomwenteling hunne rechten verloren, zoo kregen zij deze ook door eene soortgelijke gebeurtenis terug. God wist uit het kwaad goed te trekken, en juist hen, die in hun eigen land den godsdienst verbannen hadden, hier tot bevrijders van dienzelfden godsdienst te gebruiken.(...) Zoowel de dynastieën en volkeren, als het individu straft Gods rechtvaardigheid. Heel Europa kastijdde Hij in het begin dezer eeuw. Zwaar woog zijne hand op de Nederlanden.*¹⁶⁹

In de dagen van de Franse heerschappij (1810-1813) bleef, aldus de Rolducse docent, 'de nationale geest' levend en werd niet gewanhoopt aan 'de toekomst des vaderlands'.¹⁷⁰ Met deze vaststelling - een door de behoefte van het moment ingegeven projectie van goed vaderlanderschap - wijst Brouwers vanuit het verleden vooruit naar de vestiging van het Koninkrijk. Want op 30 november 1813, een gure dag, landde de erfprins van 1795, Willem Frederik, prins van Oranje-Nassau, met een sloep op het strand bij Scheveningen. Hij werd er 'met onbeschrijflijke geestdrift' ontvangen en tot

soeverein vorst der Nederlanden uitgeroepen. Om tegen de Franse expansiedrang een dam op te werpen bepaalden de mogendheden (1814-1815) dat Noord- en Zuid-Nederland een verenigd koninkrijk zouden vormen onder het Huis van Oranje-Nassau. Als compensatie voor het verlies van zijn Duitse bezittingen verkreeg de koning geworden Willem I bovendien het groothertogdom Luxemburg, dat tot 1866 deel bleef uitmaken van de Duitse Bond.¹⁷¹

Op het samengaan van Noord en Zuid rustte volgens Brouwers geen zegen. Het verschil in godsdienst vormde een grote hinderpaal voor een vruchtbare integratie, groter dan het taalverschil of de tegenstelling in economische belangen. De leden van de vroeger heersende kerk gaven hun voorrechten niet zomaar op. Daarbij kwam nog dat koning Willem I fout op fout stapelde, 'of uit vooroordeel, of uit gemis aan politiek inzicht, of verschalkt door de *onverbeterlijken* (Goubau, Van Gobbelschroy, etc.)'.¹⁷² De vrijzinnige liberalen M.J.F.G. baron Goubau d'Hovorst en P.L.J.S. van Gobbelschroy gaven vanaf 1815 tot eind 1829 achtereenvolgens leiding aan het departement van de Katholieke Eredienst.¹⁷³ Breed levend ongenoegen deed de 'afgematte' vorst afstand doen ten gunste van de kroonprins. Zo 'vurig' en 'heldhaftig' als de kroonprins zich op het slagveld (Waterloo!) betoonde, evenzo 'voorzichtig' en 'bezadigd' was Willem II als staatsman. 'Weinig vorsten werden zoo door hun volk bemind, weinigen verdienden die liefde meer dan hij.' De 'edelhoedige', 'ridderlijke' vorst werd bij zijn overlijden (1849) door alle Nederlanders diep betreurd.¹⁷⁴ De verschillen tussen vader en zoon in karakter en optreden worden door Brouwers sterk uitvergroot in het voordeel van de zoon, die een 'andere' koning wilde zijn dan zijn vader¹⁷⁵ en, volgens de katholieke zienswijze, aan de moeizame verhouding tussen Kerk en Staat een wending ten goede zou hebben gegeven.

Brouwers betreurt de scheiding tussen Noord en Zuid. De 'Unie' met de liberalen (1828) sleepte de katholieken mee in een noodlottige opstand. Waren alle wettige middelen van verzet wel uitgeput, vraagt hij zich af. Wat hadden katholieken te verwachten van zulke bondgenoten? 'België heeft er later voor geboet',¹⁷⁶ meent hij, wijzend op de felle strijd tussen katholieken en liberalen in de erop volgende decennia. Hij blijft de Belgen zien als gemankeerde landgenoten.¹⁷⁷ Naïef toch spreekt hij de wens uit dat het volk van Noord en Zuid ooit 'nogmaals blijvend verenigd moge worden onder één szepter (sic), in één geloof'. In Brouwers' felle anti-liberalisme klinkt de omslag van de jaren zestig door. In het Noorden waren tot dan toe de meeste katholieke Kamerleden van liberale signatuur; 'de liberale sirenenzang' had zijn uitwerking niet gemist. Maar de erkenning van het koninkrijk Italië door het tweede kabinet-Thorbecke, de inbezitneming van Rome, en de handhaving van de openbare neutrale school schudden het volk wakker. 'Verenigd met conservatieven en antirevolutionairen onder Thorbecke's scherpijzende tegenstander Groen van Prinsterer deden de katholieken in 1872 het derde ministerie-Thorbecke vallen.'¹⁷⁹ De zegetocht van de liberale

beginselen leidde tot het totstandkomen van het constitutioneel koningschap, dat van de koning de erfelijke staatsdienaar maakte van de soevereine natie. Brouwers verfoeide de liberale staat, de idee van volkssoevereiniteit. 'Het soevereine volk zich zelve regeerend ...? Een droombeeld!' Het ideaal van 'het rijk der humaniteit', van 'de aardse hemel' was een gevaarlijke utopie.¹⁸⁰ In het spoor van liberalisme baanden pantheïsme en materialisme zich een weg naar geest en gemoed. Reeds waarde rond het spook van het 'sociale communisme'. Aan het einde van het schoolboek is bezorgdheid troef, alsof de voorboden van de verschrikkingen van de twintigste eeuw zich aftekenen.

5. KAREL DE GROTE, WALRAM III EN HET ORANJEHUIS

De negentiende eeuw zou van de Rolducse abdijkerk een 'locus sanctus' maken van de Nederlandse natie in wording. De in vergetelheid onder een gebeeldhouwde, uit het begin van de achttiende eeuw daterende, grafzerk rustende hertog Walram III van Limburg (1221-1226)¹⁸¹ werd de schakel die Rolduc met het Oranjenhuis verbindt, en het vorstenhuis op zijn beurt, via Walram, met Karel de Grote. De opwaardering van Walram mag een voorbeeld van geslaagde *invention of tradition* heten. Met terugwerkende kracht werd de middeleeuwer een geïdealiseerde held. Deze 'uitvinding' is te plaatsen in het geestelijk klimaat dat bepaald werd door het restauratie-katholicisme, het romantisch reveil als reactie tegen de Verlichting en de herleeft belangstelling voor de Middeleeuwen. Ze kwam voort uit de boven aangeduide, meer specifieke maatschappelijke context, waarin aan de vaderlandszin van de roomsen twijfel bestond. In protestantse ogen vormde de band tussen Oranjenhuis, protestantisme en vaderland de kern van de Nederlandse identiteit, de driehoek die Nederland eeuwenlang bijeengehouden had. Wat was er dan mooier dan met een met de Oranjes verbonden 'heilige plaats' in het katholieke Zuiden voor de dag te komen?¹⁸² 'Walram' kon als instrument worden ingezet om de Nederlandse samenleving voor de katholieken open te breken. Bovendien kan als motief voor de nieuwe traditie hebben meegespeeld de 'beneden de Moerdijk' bestaande vrees, door het 'Hollands' catholicisme te worden overvleugeld nadat in 1853 op Utrecht de keuze was gevallen als zetel van het aartsbisdom.¹⁸³

Over de historische Walram zelf is weinig bekend. Te weinig om van hem een levend mens te maken, behalve dan dat hij, zoals directeur Corten wist, als kruisridder 'heldendaden verrichtte, zooals er slechts weinige in de geschiedenis der eeuwen geboekt zijn'.¹⁸⁴ Maar alleen al Walrams leven betekende een aanzienlijke verruiming van het historisch perspectief. Door zijn verschijnen op het historisch toneel kwam een uit de verre Middeleeuwen stammende connectie met het vorstenhuis in beeld. Aan de protestanten kon een Oranje-stamboom worden voorgehouden die verder terugreikte dan de zestiende eeuw. Juist nu de 'protestantse-natie'-ideologie - de trits protestan-

tisme, vaderland en Oranje - na het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk nieuwe impulsen had gekregen, kwam de genealogie te hulp voor een afdoend antwoord op de vraag: zijn de katholieken wel Nederlands genoeg?

Ruim een eeuw, van midden negentiende tot midden twintigste eeuw, heeft de faam van Rolduc als 'het Saint-Denis van de Limburgse hertogen', als voorvaders van het regerend vorstenhuis, op uiteenlopende wijze natievormende betekenis gehad.¹⁸⁵ Ze droeg bij aan het ontstaan van een nationaal-katholieke identiteit. Naast het versterken van het katholiek zelfbewustzijn in brede zin wees ze de uit alle windstreken afkomstige en weer uitwaaiierende Rolduciens immers op een in Walram en Oranje gemeenschappelijke band tussen Noord en Zuid. Daarnaast droeg de Walramlegende bij aan de integratie van het gewest Limburg, de jongste provincie met de oudste geschiedenis, alsook aan de assimilatie van Limburg in het Koninkrijk der Nederlanden (een Limburgs gekleurd nationaal besef) - reeds in de periode dat de provincie nog als hertogdom lid was van de Duitse Bond (tot in 1867).¹⁸⁶ In het smeden van de band tussen Karel de Grote, Walram III en het Oranjehuis zijn de jaartallen 1858, 1874, 1898, 1901, 1902, 1904, 1905, 1923, 1938 en 1948 van belang.

Directeur Everts is niet alleen de architect van Rolduc als nationaal onderwijsinstituut, hij is óók de initiator van het uitdragen van de bijzondere band tussen Rolduc en het Oranjehuis. De 'auctor intellectualis' van de Rolducse Oranje-connectie is echter Gustaaf Verzijl. Hij was het die protestants Nederland kennis liet maken met deze middeleeuwse voorvader van de regerende vorst. Al in 1851 was Verzijl met de Oranje-genealogie aan de slag geweest. Een van die aan de vaderlandse historie gewijde stukken in *Catholijke Nederlandsche Stemmen* betrof de genealogie van het Koninklijk Huis. Het ging in feite om niets anders dan om een van kanttekeningen voorziene, elders verschenen genealogie. Dit commentaar hield in 'dat alle voorouders van onze Vorsten de Catholijke Godsdienst beleden hebben: van welke eerst Willem de Rijke, en daarna deszelfs zoon Willem de Zwijger afgefallen zijn'. Voorts dat de regerende vorst geen rechtstreekse afstamming was van de Zwijger, maar van diens oudste broer Jan VI (de Oude), graaf van Nassau-Dillenburg. Tenslotte tekende Verzijl aan, dat de vaak geuite klacht dat koning Filips II zich omgaf met vreemdelingen in plaats van belangrijke ambten aan Nederlanders toe te vertrouwen op niemand meer toepasselijk was dan op dan de Zwijger zelf, want hij was een 'volbloed Duitser'.¹⁸⁷ Dat de relatie tussen het Duitse Rijk en de Nederlanden (1548-1648) een meer complexe zaak was en is,¹⁸⁸ liet Verzijl, in het belang van 'de goede zaak' wellicht, buiten beschouwing.

Het was directeur Everts die in 1858 met de afstamming van koning Willem III van de Limburgse hertog Walram voor de dag kwam in een bijdrage in *De Dietsche Warande*, als reactie en aanvulling op een eerder gepubliceerd artikel over het graf van Walram.¹⁸⁹ Het ging om het derde artikel

in een serie van drie onder de titel *De abdij van Rolduc* van de hand van Arnaud Schaepkens - twee eerdere artikelen betreffen de restauratie van de crypte - dat in 1856 verschenen was in de *Messenger des sciences historiques, des arts et de la bibliographie de Belgique*.¹⁹⁰ Alberdingk Thijm, de uitgever van *De Dietsche Warande* die de bijdrage uit het Frans vertaalde, had er de volgende slotnota aan toegevoegd:

Nu, door een samenloop van omstandigheden, de Koning der Nederlanden den Hertog en Groothertog over Limburg en Luxemburg is, en de beroemde Abdij van Rolduc tevens op zijn gebied staat - zoü het nu niet eigenaardig en den opvolger van Graaf Waleram (sic) waardig zijn, dat Z.M. zijne milde hand en zijn voor de historie onzer landen warm kloppend hart opende, om eene koninklijke bijdrage aan de herstelling der kerk en krypt van Rolduc toe te brengen? De Koning heeft, in zijne provinciën, geen tweede bouwwerk van dien aard.

Everts nu liet aan Thijm weten dat zijn collega Verzijl hem een gedocumenteerde genealogie had voorgelegd, strekkende tot bewijs dat koning Willem III langs twee zijden een afstammeling was van hertog Walram. Hij vroeg aan zijn Amsterdamse vriend of het nog mogelijk zou zijn - indien ook hij van mening was dat het een genealogisch correcte voorstelling van zaken betrof -, een slotopmerking aan een al eerder door hem ingezonden bijdrage toe te voegen van de volgende strekking: 'Nog een laatste bemerking, de milde gift, die de heer bestuurder der D.W. van de bekende kunstliefde onzes geëerbiedigden konings durft verwachten, zou des te beter geplaatst zijn, daar Z. Maj. Willem III niet slechts een opvolger maar een ware afstammeling is van den Limburgschen held en dat wel in twee liniën.' Het stuk werd inderdaad, mét de genealogische tabel, in 1858 in *De Dietsche Warande* geplaatst. Thijm voldeed zonder bedenken aan deze wens en omdat Everts zelf had aangegeven op een tweetal punten niet zeker te zijn - namelijk de afstamming van Aleidis van Valkenburg en Philippina van Sittard -, voegde de Amsterdammer aan de licht gewijzigde tekst de slotzin toe: 'Mochten er in onze geslachtslijst onnauwkeurigheden worden gevonden, dan verzoeken wij vriendelijk, dat ons daarvan mededeeling geschiede. W.E.'¹⁹¹

Ruim vijftien jaar later, in januari 1874, kwam in de briefwisseling tussen Everts en Thijm de stamboom van het Koninklijk Huis opnieuw ter sprake, in verband met het naderend zilveren jubileum van Willem III. Jan Willem Brouwers, pastoor van Bovenkerk bij Amsterdam, had voorgesteld de koning 'eene intellectuële hulde' van katholieke zijde aan te bieden. Om onverklaarde reden werd van dit voornemen afgezien. Everts, die dat duidelijk betreurde, legde nu de afstammingslijst van Karel de Grote op tafel. Hij breidde de lijst van Verzijl in opgaande lijn uit tot Charlemagne, waardoor Walram III een schakel werd in de keten van geslachten tussen Karel de Grote en regerend vorst Willem III.

En toch wenschte ik iets te hebben. Zie hier, wat mij passend schijnt, en gaarne verneem ik daarover uw oordeel. Ik heb gevonden, dat onze in Rolduc begraven Limburgsche hertogen niet alleen tot de voorouders van onzen koning, maar ook tot de afstammelingen van Karel den Grooten behooren. Wij hebben zwart op wit, dat het stellig zoo is. Was deze afkomst onzer Nassauen bekend? Zoo niet, dan zou het misschien geen misplaatste hulde zijn, den koning eene gecalligrafeerde en geïllustreerde copie van dien stamboom aan te bieden. In welken vorm zou zoo iets, om eenigszins 'tableau' te zijn, naar uw oordeel moeten voorgesteld worden? Ik heb alleen de geheele op- en afgaande rechte lijn, zonder meer, maar met vader en moeder telkens, bij elkaar gehaald. (...) Natuurlijk moet onze kerk daarbij niet vergeten worden, dat 'S. Denis der Limburgsche vorsten'. Dezen vormen als (sic) de middelschakel der geslachtsketen.¹⁹²

Op advies van Paul Alberdingk Thijm, broer van Jozef en hoogleraar in de geschiedenis te Leuven, aan wie hij de zaak had voorgelegd, corrigeerde Everts de verbinding tussen het Huis Valkenburg en het Huis Nassau-Dillenburg (Aleidis van Valkenburg werd Margaretha van Valkenburg). Dat was een van de twee onzekerheden die Everts zelf al in 1858 had aangegeven. De oplossing van de andere - de plaats van Philippina van Sittard in de reeks - beoordeelde hij als niet zo urgent, omdat een bewezen afstamming van Karel de Grote langs één linie via Walram III voldoende was!¹⁹³

Wat bewoog Everts in 1874 tot zijn initiatief? Een kwart eeuw later, in 1898, toen hij bij gelegenheid van de troonsbestijging van de jonge Wilhelmina de afstamming van de vorstin van Karel de Grote publiceerde in het *Kroningsjaarboekje*,¹⁹⁴ riep de romantische Everts alsnog het volgende in herinnering:

Het was in het jaar 1874. Onze geliefde koning wijlen Willem III zou, onder het gejubel van heel Nederland, den 25sten verjaardag van Hoogstdezelfs troonsbestijging vieren. Wij stonden onder de eeuwenheugende gewelven der prachtige Romaansche abdijkerk te Rolduc, waar thans de uitgebreidste scholen onzes lands voor hooger- en middelbaar onderwijs bloeien. Wij stonden voor het graf der Hertogen van Limburg, van Walram III, die aldaar in 1226 zijne rustplaats vond, naast Jutha van Gelder, de gemalin van Walram II, die in 1139, Hendrik II en zijne gemalin Machteld van Saphenberg, die in 1167 en Hendrik III, die in 1221 aldaar begraven werden. Wij wisten, dat dit edele en in zijn tijd zoo machtige geslacht ons regeerend vorstenhuis onder zijne afstammelingen telde. Wij bevonden ons daar in de nabijheid der aloude kroningsstad Aken, als in de schaduw van Karel de Grooten's graf. Zou het Limburgsche vorstenhuis niet aan het geslacht der Pepijnen en derhalve aan den eenigen Charlemagne 'wien de grootheid in den naam gegroeid is,' verwant zijn? En ja! dat was zoo. Geen lichtzinnige berekeningen, geen hersenschimmige voorspiegelingen, maar een ernstig, nauwgezet onderzoek in onze bezadigdste, geleerdste en vertrouwbaarste geschiedschrijvers van ouden en nieuweren tijd gaf ons die onwrikbare overtuiging.¹⁹⁵

In 1874 ontving Willem III als huldeblijk van de Rolducse gemeenschap de door tekenleraar Gerard Slits fraai gecalligrafeerde en verluchte stamboom die de jubilaris met keizer Karel verbindt.¹⁹⁶ Voor Rolduc was het een middel om zich als instelling te presenteren, aan de Oranjemonarchie verschaft een dergelijke stamreeks - bewijs van zichtbare dynastieke continuïteit - legitimiteit. Dat de verbintenis tussen katholicisme, vaderland en Oranje aantoonbaar uit de Middeleeuwen dateerde, kon nu heel Nederland weten. Van dan af is Walram niet meer weg te denken in de beeldvorming over de relatie van Rolduc met het vorstenhuis. Het huldeadres van Rolduc aan koningin Wilhelmina bij gelegenheid van haar huwelijk met prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin, 7 februari 1901, vangt dan ook aan met een verwijzing naar de abdijkerk als grafplaats der Limburgse hertogen.¹⁹⁷ Een jaar later zou Everts' opvolger Corten in *Rolduc in Woord en Beeld* en vervolgens opnieuw in het *Gedenkschrift* (1904) de afstamming van de vorstin belichten.¹⁹⁸ Weer een jaar later publiceerde dezelfde Corten in het verzamelwerk *Je Maintiendrai*, op basis van het werk van S.P. Ernst, een geïdealiseerde levensschets van de figuur van Walram III, wiens 'heldenbloed stroomt in het hart van onze hooggeëerbiedigde Vorstin'.¹⁹⁹ In 1923, bij het zilveren regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, in 1938 bij de geboorte van Oranjetelg Beatrix en in 1948, bij gelegenheid van het gouden regeringsjubileum en de abdicatie van koningin Wilhelmina en de troonsbestijging van haar dochter Juliana, werd de Rolducse Oranje-connectie telkens over het voetlicht gebracht.²⁰⁰ Op 28 augustus 1948 werd vóór de westbouw van de abdijkerk het toneelspel *Genaderijke Walram* opgevoerd door de toneelgroep *Limburg*. Het stuk, geschreven in opdracht van Rolduc, was opgedragen aan de twee vorstinnen en aan prinses Beatrix, 'die de naam der Limburgse Stamvrouwe van het Huis van Nassau draagt'.²⁰¹

Rest de vraag naar de wetenschappelijke juistheid van de stamreeks van Verzijl en Everts.²⁰² De bewijsvoering dat het Koningshuis via Walram III in twee linies van het Limburgs Huis afstamt, is weliswaar minder relevant dan de vraag naar de 'werking' van die traditie, maar niettemin is de vraag van belang of en in hoeverre de lijsten van Verzijl en Everts overeenstemmen met de toenmalige en huidige genealogische kennis. Waren de Rolduciens te goeder trouw of is er sprake van een bewuste constructie op basis van selectief bronnengebruik of zelfs van pure verzinsels?²⁰³

Vanaf het huwelijk (1403) van Engelbert I (†1442) uit de Ottoonse linie van het Huis Nassau en Johanna van Polanen (†1445), de 'Bredase' voorouders van Willem van Oranje, loopt de lijst-Verzijl in de pas met de huidige stand van de genealogische kennis, zoals neergelegd in de publicaties van Vorsterman van Oyen, Dek, Van de Venne en in de *Europäische Stammtafeln*. Genoemde Vorsterman van Oyen, Van de Venne en Dek stemmen overeen in de opgaande lijn langs Nassause kant die uitkomt bij Walram I, eerste graaf van Nassau (†1198). Laatstgenoemde is volgens

Vorsterman en Van de Venne een zoon, maar volgens Dek een kleinzoon van Beatrix van Limburg en Rupert I van Laurenburg (†1154), de bouwer van het slot Nassau aan de Lahn. Beatrix was een dochter van Walram II de Heiden ('Paganus'), graaf van Limburg (†1139) en Jutta van Gelre. Deze graaf Walram II is, dat mag als vaststaand gelden, een gemeenschappelijke voorvader van Engelbert van Nassau en Johanna van Polanen. Walram II is de overgrootvader van hertog Walram III. In de opgaande linie-Polanen stemmen Verzijl en Van de Venne in zoverre overeen, dat beiden Walram I de Rosse van Valkenburg (†1302), een voorvader van Johanna van Polanen, als een achterkleinzoon van de Rolducse Walram III beschouwen.²⁰⁴

Recapituleren we. Walram II van Limburg kan op basis van de huidige stand van het onderzoek beschouwd worden als een voorvader van Engelbert I van Nassau-Dillenburg. Walrams dochter Beatrix van Limburg kan gelden als de stammoeder van de Nassaus. De echtgenote van Walram II, Jutta van Gelder, werd begraven in Rolduc. Walram II is óók een voorvader van Johanna van Polanen langs de lijn die loopt via Hendrik II en Walram III. Laatstgenoemde is dus een voorvader van Johanna, maar niet van Engelbert. Verzijl en Everts 'overbrugden' het tijdvak van twee eeuwen dat Walram III scheidt van Engelbert van Nassau met een foutieve afstamming van de Valkenburgers uit het Limburgse Huis, een fout die terug te voeren is op S.P. Ernst, op wie zij zich beriepen. We kunnen aan deze genealogische exercitie met over elkaar struikelende Walrammen de conclusie verbinden, dat de opvatting van Verzijl en Everts dat de Oranjekoning een afstammeling is van Walram III in twee linies, niet houdbaar is. Dit geldt enkel voor Walram II, graaf van Limburg. Nochtans blijft overeind, dat ook volgens huidig inzicht de Nassau's, vanaf Engelbert en Johanna, en de Oranjes in twee linies van het grafelijk c.q. hertogelijk huis van Limburg afstammen; van hertogen en hertoginnen die volgens Ernst in de abdijkerk begraven werden. Bovendien congrueert de stamboom waarmee Everts Karel de Grote met Walram verbindt, met de huidige inzichten. Tenslotte is de gevolgtrekking gefundeerd: Verzijl en Everts stelden feiten boven fictie. Het blijkt allemaal geen knip- en plakwerk 'pour les besoins de la cause'.

6. SLOT

Het Rolducse geschiedenisonderwijs tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw ademt de sfeer van politiek conservatisme. De conservatieve, antiliberaal toon van het restauratie-katholicisme kenmerkt de beeldvorming van de nader beschouwde episodes uit het vaderlands verleden: Oudheid-Middeleeuwen, de Opstand, Verlichting-Franse Tijd en Belgische Opstand. De schatplichtigheid van 'de katholieke zaak' aan het staatkundig liberalisme vindt bij Verzijl en Brouwers maar mondjesmaat erkenning. In hun geschiedenisboeken vindt de hedendaagse lezer nog een katholieke visie weerspiegeld op de vaderlandse geschiedenis aan de vooravond van de ver-

zuiling. Deze luidde een nieuwe fase in in de geschiedenis van de katholieke emancipatie, waarin het herstelconservatisme plaats maakte voor het hervormingsconservatisme. De confessionelen stredden nu ook voor kiesrecht-uitbreiding en aanvaardden de democratie juist om conservatieve waarden in de samenleving veilig te stellen en een verder doordringen van het liberale denken tegen te gaan. In hun geschiedvoorstelling vinden conservatisme (antiliberalisme en ultramontanisme) en enthousiast orangisme (nationalisme) elkaar in een symbiose.

In het zelfbeeld dat welbewust werd geconstrueerd en gecultiveerd, zag Rolduc zich als een brandpunt van gezagsgetrouwheid, van loyaliteit aan het kerkelijk en wereldlijk gezag, van Oranjegezindheid en ultramontanisme tegelijk: 'Waar godsdienstzin zich paart aan burgerdeugd / In 't harte van de Nederlandsche jeugd'.²⁰⁵ Het *Utrique fidelis* was in die beleving geen lege huls. Met de werkelijkheid van het gegeven geschiedenisonderwijs kwam het overeen. Dit onderwijs was gericht op bevordering van de nationale eenheid, al verdient het oordeel van Willem Nolet (1885-1965) bijstelling: 'De voorstelling over Willem van Oranje en de gebeurtenissen van de zestiende eeuw [in het leerboek van Brouwers] was van een moderne gematigdheid, die Nuyens ons reeds leerde (...).'²⁰⁶ In de hechte Rolducse gemeenschap werden uit Limburgse en 'Hollandse' jongens solide Nederlandse staatsburgers gevormd. Met diep respect voor het gezag en gezagsdragers. Tot het zelfbeeld van Rolduc behoorde in elk geval ook de overtuiging dat het mede door zijn eigen historie een voorname rol had gespeeld in de wording van die nationale eenheid, getuige deze regels van de al genoemde Warmondse kerkhistoricus, later Amsterdamse pastoor Nolet, Rolducien in de jaren rond de eeuwwisseling, in 1940:

*De oude Walram, wiens beeld in volle wapenrusting zijn begraafplaats aanwijst op de ereplaats van de oude kerk, was een voortdurende herinnering aan het Huis van Oranje. Het herinnerde voortdurend aan oude banden, die tussen Noord en Zuid bestonden, en de leraren verzuimden niet, daarop te wijzen.*²⁰⁷

Er viel veel te integreren in de tweede helft van de negentiende eeuw: de interne integratie van de katholieken - mentaal en cultureel waren er de verschillen tussen Noord en Zuid, tussen beneden en boven de grote rivieren -, voorts de opname van de katholieke subcultuur in de natiestaat en tenslotte de integratie van de jonge provincie Limburg als zodanig. Lijm voor die meervoudige integratie werd in de geschiedenis gevonden, waarbij de Oranjelegende en 'de Limburgse mythe'²⁰⁸ voortreffelijke bindmiddelen bleken. In 1938, bij de geboorte van prinses Beatrix, werd de trouw aan Oranje opnieuw uitgezongen in een jubellied op het graf van Walram, dat Kleio met mystieke draden verbonden heeft met de processen van integratie en assimilatie van het katholieke volksdeel:

*Gij Roda's volk,
 Dat 't graf bewaart
 Van 'n vader Onzer Koningin,
 Gij Roda's volk,
 Juich trouw van aard
 Om 't blij Oranje's Herbegin:
 Heil!*

*O Heer en God,
 Wij danken blij,
 Voor het kleinood ons gegeven;
 Weest Gij zijn steun,
 Zo bidden wij.
 Zijn steun voor 't hele leven.
 'Stort, O God, Uw zegen uit,
 Over onz' Oranjespruit.²⁰⁹*

Als geschiedenisdocenten en als mannen van de Kerk hebben Verzijl en Brouwers zich in hun romantisch conservatisme afgezet tegen het seculiere humanisme van de Verlichting, het vooruitgangsgeloof en het liberale staatsbestel. Zij verheerlijkten het tijdperk der Middeleeuwen als baken naar de toekomst. Wat hun als model voor ogen stond, was het traditionele, conservatief-hiërarchische gezag van Troon en Altaar. In hun moralistisch gekleurde geschiedbeschouwing, geïnspireerd door een weinig optimistisch beeld van de mens, manifesteerde het kwaad in de geschiedenis zich in Renaissance en Reformatie, en bereikte een hoogtepunt in de Franse Revolutie.²¹⁰ Dat kwaad had als onafscheidelijke metgezellen genotzucht en zedenbederf. In dit geschiedbeeld stonden Verzijl en Brouwers niet alleen.²¹¹ Wezenlijke onderlinge verschillen in conceptie en historische beeldvorming zijn niet aanwijsbaar, hooguit in toonzetting. Dat zal een gevolg zijn van beider worteling in het Limburgse clericale milieu en vergelijkbare sociale herkomst uit de gegoede burgerij. Verzijl is scherper jegens de protestanten, de toon van Brouwers, de betere stilist, is bitser tegen de liberalen. Maar die andere toonaard is een weerspiegeling van de veranderende verhoudingen in de Nederlandse samenleving tussen 1853 en 1879.

- Noten
- 1 J. Romein, 'De vereenzaming van de mens: proeve ener theorie van geestelijke crises', in: *In opdracht van de tijd: tien voordrachten over historische thema's*, Amsterdam 1946, 240.
  - 2 R. de la Haye, *Inventaris van de archieven en de collecties van de onderwijsinstellingen van het 'derde' Rolduc (1699) 1843-1946 (1975)*, Maastricht 1999, [onuitgegeven], inv.nrs 675 (1845/1846) en 676 (1846/1847), lijsten van prijswinnaars. De humaniora-abituriënt Everts begon in oktober 1846 in Rolduc aan zijn studie filosofie ('cours inférieure'); genoemde inventaris in het vervolg afgekort als: Archief Derde Rolduc.
  - 3 De audiëntie vond plaats op 11 november 1846, zie: H.W.H. E[verts], 'Mgr. Henricus Hubertus Jacobus Peters', in: *RJ* 7 (1928), 11; voor het toen aan de orde zijnde klemmende politieke en financiële probleem, zie: J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis (1795-1886) bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*, Assen 1968, 235-236.
  - 4 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1150, bundel klein drukwerk in *piam memoriam* Willem Everts, 30; het gedicht bestaat uit vier achtregelige strofen.
  - 5 W. Jappe Alberts, *Geschiedenis van de beide Limburgen*, II, Assen 1974, 169-186; E. Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet: Limburgse politici in Den Haag 1839-1918*, Amsterdam 2004, 42-60; P. Orbons en L. Spronck, 'Limburgers worden Nederlanders: een moeizaam integratieproces', in: *PSHAL* 102 (1966), 39-41.
  - 6 J.A. Bornewasser, 'Koning Willem II', in: *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, onder red. van C.A. Tamse, Alphen aan den Rijn 1979, 278.
  - 7 De verwarring met betrekking tot de titulatuur is een afgeleide van die over de status van de provincie Limburg die vanaf 1839, met uitzondering van Venlo en Maastricht, als hertogdom deel ging uitmaken van de Duitse Bond; onder de door de Oranjevorsten gevoerde titels parasiteert niet die van 'hertog(in) van Limburg', zie: H.R. van Ommeren, 'Over de aanduiding "Hertogdom Limburg"', in: *Msg.* 96 (1977), 11-27.
  - 8 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1077, diarium 1909-1926; verslag van het bezoek dat een half uur duurde, van de hand van geschiedenisleraar R. de Guasco.
  - 9 R.P.J.W.M. van der Heijden, 'Tijden veranderen: Limburg tussen Nederland en België', in: *Msg.* 111 (1992), 142 e.v.; C. Fasseur spreekt van een tweedaags bezoek op 28 februari en 1 maart (*Wilhelmina: krijgshaftig in een vormeloze jas*, Amsterdam 2001, 58). In werkelijkheid duurde het bezoek maar één dag. Na te hebben overnacht in de koninklijke trein die in Susteren op een zijspoor stond gerangeerd, begon het bezoek 1 maart om 9 uur 's ochtends aldaar en eindigde 's namiddags in Maastricht; 's avonds na zes uur vertrok vandaar de koninklijke trein; een uitgebreid verslag van het bezoek in: *Limburger Koerier. Provinciaal Dagblad*, maandag 3 maart 1919.
  - 10 H. W[ismans], 'Hare Majesteit Koningin Wilhelmina te Rolduc', in: *RJ* 35 (1955), 96; het gedicht is gedateerd 4 maart 1919.
  - 11 In de terminologie van het grote Franse *lieux de mémoire*-project onder leiding van Pierre Nora kan Walrams grafstede gelden als een typische 'locus memoriae', waaraan een beschouwing over natievorming en katholieke emancipatie kan worden vastgeknoot.
  - 12 Voor een uiteenzetting over 'inventing traditions', zie: E. Hobsbawm, 'Introduction: Inventing Traditions', in: *The Invention of Tradition*, ed. by E. Hobsbawm and T. Ranger, Cambridge 1983, 1-14.
  - 13 Zie in dit verband: P.B.M. Blaas, 'Tussen twee herdenkingsjaren (1884-1933). Het beeld van Willem van Oranje in de wetenschappelijke geschiedschrijving rond 1900', in: *Willem*

- van Oranje in de historie 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving, onder red. van E.O.G. Haitsma Mulier en A.E.M. Janssen, Utrecht 1984, 137-160.
- 14 P. Luykx, 'Nederlandse katholieken en de natie, 1900-1960', in: *Andere katholieken: opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw*, Nijmegen 2000, 252-253.
- J. Abeling, *Teloorgang en wederopstanding van de Nederlandse monarchie 1848-1898*, Amsterdam 1996, 91.
- 15 *Limburger Koerier. Provinciaal Dagblad*, maandag 3 maart 1919; Wilhelmina twijfelde geen moment dat ze koningin was bij de gratie Gods en niet bij die van het volk, zie: Fasseur, a.w., 75-76.
- 16 M.G. Spiertz, *Uitzicht op het Symposium bij gelegenheid van de viering van het 900-jarig bestaan van Rolduc in 2004*, [typoscript, 1996], 7.
- 17 L.J. Rogier, *Katholieke Herleving: geschiedenis van het katholiek Nederland sinds 1853*, 's-Gravenhage 1956, 252.
- 18 J.A. Bornewasser, 'Geschiedbeoefening en katholieke geloofsovertuiging in verschuivend perspectief', in: *Geschiedschrijving in Nederland, II: Geschiedbeoefening*, onder red. van P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen, 's-Gravenhage 1981, 230.
- 19 A.M.D.G., *Nieuwe Handleiding tot de Geschiedenis der Nederlanden ten gebruike bij het Middelbaar Onderwijs*, Arnhem, ter boekdrukkerij van Josuë Witz, 1854; het voorwoord tot de eerste druk is gedateerd 25 mei 1853; Alf. Brouwers, *Geschiedenis des Vaderlands voor de hogere klassen van Seminariën en H. Burgerscholen*, Maastricht, Leiter-Nypels, 1879.
- 20 J.P. de Valk, 'Nederlandse katholieken in een overgangstijdperk: omslag en terugslag in de jaren 1780-1830', in: *BMGN* 112 (1997), 487-516; A. van de Sande, 'Ijkpunt 1850: Vrijheid, gelijkheid en broedertwisten in het jonge vaderland', in: *Vervreemding en verzoening: de relatie tussen katholieken en protestanten in Nederland 1550-2000*, onder red. van C. Augustijn en E. Honée, Nijmegen 1998, 103-125; P.J. Margry en H. te Velde, 'Kulturkampf in Limburg: de strijd over religieuze rituelen in de publieke ruimte', in: *Msg.* 122 (2003), 119-123.
- 21 Bornewasser, 'De Nederlandse katholieken en hun negentiende-eeuwse vaderland', in: *TvG* 95 (1982), 584.
- 22 J.P. de Valk, 'De weg naar de vrijheden', in: *Roomser dan de paus?*, Nijmegen 1998, 75-97; Th. Clemens, 'Het vuur van de revolutie en de Rooms-Katholieke Kerk in de Noordelijke Nederlanden', in: *De Achttiende Eeuw* 28 (1996), 75.
- 23 Zie voor het antipapisme en het ermee corresponderend antiprotstantisme in de negentiende eeuw: A. de Bruin, 'Antipapisme bij protestanten in de negentiende eeuw: een proeve', in: *De zachte kant van de politiek: opstellen over politieke cultuur*, onder red. van H. Righart, 's-Gravenhage 1990, 69-87.
- 24 Geciteerd in Van de Sande, 'Ijkpunt', 109.
- 25 E. Lamberts, 'Het ultramontanisme in België, 1830-1914', in: E. Lamberts (red.), *De kruistocht tegen het liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de negentiende eeuw*, Leuven 1984, 38-59.
- 26 R. de Jong en H. Verhage, 'Episcopaat en politiek: ontwikkelingen rondom het bisschoppelijk onderwijsmandament van 1868 in Nederland in het algemeen en in Limburg in het bijzonder', in: *Trajecta* 5 (1996), 56-70.
- 27 H.W. von der Dunk, *Conservatisme*, Bussum 1976, 86.

- 28 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1615, Everts aan Alberdingk Thijm dd. 14 mei 1861; G. Brom, *Romantiek en katholicisme in Nederland*, I, Groningen 1926, 316.
- 29 Gijsen, a.w., 233-239; 188-190; 329-332; filosofie werd aanvankelijk ook in Roermond gedoceerd waar het groot-seminarie in 1841 was geopend voor een driejarige cursus theologie; ruimtegebrek dwong al na twee jaar tot een verhuizing van deze afdeling naar Rolduc (Gijsen, 229).
- 30 P.J.A. Nissen, 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839', in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen*, Leeuwarden 1989, 188.
- 31 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 678, *Rolduc: Petit Séminaire du Limbourg. Année scolaire 1848-1849, distribution solemnelle des prix*, 4; de door Marres uitgesproken rede verscheen onder de titel 'Importance de la religion par rapport à la société' in de *Journal du Limbourg* van 1 september 1849. In deze krant staat verder te lezen: 'Le succès de M. Marres est d'autant plus honorable, que le séminaire de Rolduc est un établissement de premier mérite où la concurrence ne fait pas défaut alors qu'il s'agit de mériter les distinctions. Environ trois cents élèves sont là travaillant avec ardeur, sous la direction d'habiles professeurs, pour acquérir une solide instruction. Il faut donc, pour parvenir à gagner le premier prix de la classe supérieure, être un élève d'un vrai mérite et avoir travaillé avec zèle toujours soutenu. (...) le petit séminaire de Rolduc que nous considérons comme le plus bel et le meilleur établissement d'instruction moyenne de tout le pays.' Petrus Hubertus Marres (1829-1900) werd na zijn priesterwijding in 1852 leraar te Rolduc; in 1868 professor in de moraaltheologie en gewijde welsprekendheid aan het Roermondse groot-seminarie.
- 32 'Het gewigt der Godsdienst met betrekking tot de Maatschappij', in: *Catholieke Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde* 15 (1849), 413-416.
- 33 Gijsen, a.w., 243-244, 413;
- 34 Zie ook: B. van der Hertten, 'De Franse Revolutie: een satanisch complot aan de vooravond van de einde van de wereld', in: *De Achttiende Eeuw* 28 (1996), 7-16; A. van de Sande, 'De achttiende eeuw in de ogen van negentiende-eeuwers', in: *De Achttiende Eeuw* 26 (1994), 156.
- 35 Bornewasser, 'Koning Willem II', 170-171.
- 36 Gemeentearchief Venlo, Familiepapieren, collectie Boermans: *genealogie Verzijl*, samengesteld door Jan Verzijl; met dank aan Martin Bergevoet, Gemeentearchief Venlo.
- 37 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 675, in druk uitgegeven lijst van prijswinnaars van het schooljaar 1845-1846.
- 38 In 1848 hield Verzijl in Leuven een aantal betogen 'voor de noodzakelijkheid van de Openbaring, uitgaande van Bonald en aansturend op traditionalisme', zie: G. Brom, *Cornelis Broere en de katholieke emancipatie*, Utrecht 1955, 547.
- 39 T.J. Lamy, 'Jean Moeller', in: *BN* 14 (1897), 938-942.
- 40 P.A.M. Geurts, 'Enkele minder bekende Limburgse vrienden van Jozef Albert Alberdingk Thijm', in: *PSHAL* 126 (1990), 166.
- 41 Gemeentearchief Venlo, *Venloosch Weekblad* dd. 3 september 1898 en *Venloosche Courant* dd. 3 september 1898, verslagen van de uitvaart op 1 september 1898.
- 42 A. Vernooij, 'De Gregoriusvereniging en "de bevordering van de gewijde en liturgische muziek volgens den geest der kerk en met de stipste inachtneming der kerkelijke wetten"', 1878-2003', in: *Trajecta* 12 (2003), 229; *De Tijd* dd. 30 september 1880. Verzijl was prominent aanwezig op de algemene vergadering van de Gregoriusvereniging 28 september in Utrecht en fungeerde als subdiaken in de pontificale hoogmis in de St.-Catharinakathedraal.

- 43 Reusch, 'Clemens Siemers (1801-1851)', in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 34 (1892), 214-215.
- 44 J. Verzijl, 'G.J.H.B. Verzijl', in: *NNBW* 7 (1927), 1258; Idem, 'Gedenkwaardige Limburgers: Gustaaf Jan Hendrik Hubert Verzijl, professor aan het groot-seminarie te Roermond', in: *De Nedermaas* 11 (1933-1934), 70-72; ook G.W.A. Panhuysen merkte op dat Verzijl 'veel artikelen in het tijdschrift *De Katholiek* publiceerde', zie: *Huldeblijk: bundel opstellen aangeboden aan de genealoog Jan J.M.H. Verzijl bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, Roermond 1967, 6.
- 45 *Alphabetische registers op 'De Katholiek', Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Maandschrift 1842-1899*, Leiden 1900.
- 46 'Hoofdideeën van Mgr. Broere over de Wereldorde', in: *De Katholiek* dl. 49 (1866), 353-396; *De Katholiek* dl. 163 (1923), 422; G. Brom, a.w., 569.
- 47 *Bibliografie van Katholieke Nederlandse Periodieken*, deel I: *Dag- en weekbladpers*, onder eindred. van O.S. Lankhorst, Nijmegen 1999, 61-62; de periodiek voortgezet als *Katholieke Nederlandsche stemmen* (1852-1856).
- 48 'Blikken in de geschiedenis des Vaderlands', in: *CNS* 17 (1851), 156, 163, 194, 244, 250, 298, 331, 356, 380, 395.
- 49 Een exemplaar van de eerste druk heb ik niet kunnen traceren met gebruikmaking van het geautomatiseerde catalogussysteem van Pica (trefwoorden Verzijl en A.M.D.G.); een tweede, vermeerderde druk (144 blz.) is aanwezig in de Bibliotheek Arnhem, exemplaren van de derde (202 blz.) en vierde (204 blz.) druk ook in de Stadsbibliotheek Maastricht; alleen de vierde druk is voorzien van een jaar van uitgave op de titelpagina. *Brinkman's Catalogus van boeken* (1850-1882) vermeldt nog een vijfde druk, zonder jaartal, bij Romen en Zonen, Roermond. De derde druk (Witz, Arnhem, 1859) verscheen zónder, de vierde (J.J. Romen, Roermond, 1868) met een *imprimatur*, en wel van de daartoe gemachtigde professor kerkelijk recht P.J.H. Russel ('in gratiam juventutis maxima cum utilitate reimprimi potest').
- 50 Joannes Pieter Arend (1796-1855) schreef een *Algemeene geschiedenis des vaderlands*, 1840-1857, 8 bdn; Lodewijk Gerard Visscher (1797-1859) publiceerde enige handboeken op het terrein der Nederlandse geschiedenis, o.m. *Leidraad tot de algemeene geschiedenis van het vaderland*, 1850-1855, 3dl.
- 51 Voorwoorden en inleiding, in: *Nieuwe Handleiding*, III-VIII en 1-2.
- 52 *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant* dd. 8 augustus 1854.
- 53 *De Katholiek* 13 (1854), 26ste deel, 52-58; de opmerkingen werden verwerkt in de tweede druk, onder verwijzing naar 'de vlejende beoordeeling' in *De Katholiek*.
- 54 Geurts, a.a., 166-167; *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant* dd. 22 november 1855 (Geurts geeft abusievelijk 1854).
- 55 L.J. Rogier, 'Alberdingk Thijm en de katholieke herleving', in: *Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen van L.J. Rogier*, II, Hilverzum 1965, 257.
- 56 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1615, Everts aan Thijm dd. 16 december 1855.
- 57 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1617, Thijm aan Everts dd. 20 december 1855 (getypte kopie).
- 58 *De Tijd. Noord-Hollandsche Courant* dd. 8 januari 1856.
- 59 A.E.M. Janssen, 'Thijm en Nuyens: over een ethisch en moreel beproefde vriendschap', in: *J.A. Alberdingk Thijm 1820-1889. Erflater van de negentiende eeuw*, onder red. van

- P.A.M. Geurts e.a., Baarn 1992, 254; P. Rietbergen, 'J.A. Alberdingk Thijm her-dacht: enige beschouwingen over katholieke inculturatie als proces en probleem in de negentiende eeuw', in: *J.A. Alberdingk Thijm 1820-1889*, 48.
- 60 Verzijl, 126.
- 61 L.J. Rogier, 'Evoluties in het historisch portret van het huis Oranje', in: *Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen van L.J. Rogier*, I, Hilversum 1964, 118-119.
- 62 De conservatieve protestantse geschiedschrijver Heinrich Leo (1799-1878) publiceerde in de jaren 1832-1835 in twee delen *Zwölf Bücher niederländischer Geschichten*; Etienne Constantin baron de Gerlache (1785-1871), katholiek politicus, publiceerde een *Histoire du Royaume des Pays-Bas depuis 1814 jusqu'en 1830*, 1839, en een *Histoire de Liège*, 1843; kanunnik Jan-Baptist David (1801-1866) deed in de periode 1842-1864 tien delen het licht zien van zijn *Vaderlandsche Historie*, postuum gevolgd door het begin van het elfde deel (1866).
- 63 Verzijl doelt hier op: A.J. Pluijm, 'Episoden uit de dagen der hervorming in Nederland', in: *De Katholiek* 10 (1851), dl. 20, 4-5.
- 64 Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen, Archief Alberdingk Thijm, inv.nr 1123, Verzijl aan Thijm dd. 23 januari 1856; zou Thijm gereëgerd hebben? We weten het niet. Een archief-Verzijl is helaas niet bewaard. Het archief van het groot-seminarie bevat slechts enige collegedictaten van diens hand (R. Reinders, *Plaatsingslijst van het archief van het Groot-Seminarie van het bisdom Roermond 1841-1972*, Maastricht 2002).
- 65 J.A. Alberdingk Thijm, in: *De Dietsche Warande* 5 (1860), 192.
- 66 RAL, *Inventaris van de Notariële Archieven berustende in het Rijksarchief in Limburg te Maastricht, 1842-1895* (typoscript); RAL, Notarieel Archief, inv.nr 8034, akte van deling van vader en kinderen Brouwers gepasseerd voor notaris W.F. van Gorcum, standplaats Beek, dd. 27 september 1875; A.P.L. Paquaij, *Geboren, gehuwd en/of overleden in ...: 1600-1900*, Eijsden 1997, 33, 185, 232, 266. Uit het eerste huwelijk van notaris F.A.H. Brouwers werden acht kinderen geboren, van wie er twee jong overleden (respectievelijk vijf maanden en zeven jaar oud); uit het tweede huwelijk werd één, jonggestorven, dochter geboren (één jaar oud). O. Nilsen, 'Doodslag in Eckelrade: het verhaal achter een veldkruis' [dader was Frans Brouwers], in: *Gruetes* 11 (1991), 11-23; met dank aan mr. Th.J. van Rensch, Rijksarchief in Limburg (Maastricht).
- 67 *Raad van State 450 jaar: Repertorium*, 's-Gravenhage 1983, 250; de website van *Parlement & Politiek* van de Universiteit Leiden geeft over H.J. Brouwers: 'Vrij onopvallend katholiek Tweede-Kamerlid, dat het desondanks tot staatsraad bracht. Burgemeester van Roermond en afgevaardigde voor het district Boxmeer en later van Roermond. Echte regio-vertegenwoordiger, die in zijn jeugd liberaal was, maar later conservatief-katholiek.' Brouwers' dissertatie handelt over *De staatsregtelijke toestand van Limburg in betrekking tot den Duitschen Bond*, Leiden 1857.
- 68 *Limburger Courier*, dd. 14 december 1870, p. 1, k. 4: bericht van Brouwers' vertrek uit Cadier.
- 69 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1075, Diarium 1882-1895, 216: jaar 1893, april: 'R.D. Brouwers aegrotans morbo cordis non iam rediit' [van paasvakantie].
- 70 *Limburger Koerier. Provinciaal Dagblad*, dd. 18 en 22 december 1894.
- 71 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1150, bundel klein drukwerk. Met o.m.[R. Corten], *Éloge funèbre de monsieur l'abbé Alphonse Brouwers, professeur à Rolduc, prononcé à*

- Rolduc, le 16 janvier 1895.* Rolducien Felix Rutten vertelt dat Corten beter Frans dan Nederlands sprak, zie: *Terugblik 1880-1930*, uitgegeven, ingeleid en van aantekeningen voorzien door P. Schulpen en L. Spronck, Sittard 2003, 42; gelijkluidend is het oordeel van Gerard Brom, zie: *Gerard Brom: een katholiek leven.* Autobiografische aantekeningen bezorgd door P. Luykx en J. Roes, Baarn 1987, 52.
- 72 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 680, prijsuitreiking studiejaar 1863-1864; Brouwers verbleef als student te Rolduc van 1861 tot in 1866.
- 73 De expliciete vermelding door Corten van Brouwers' epistolaire activiteit doet de vraag rijzen naar diens schriftelijke nalatenschap. Hiervan is tot dusver geen spoor gevonden.
- 74 Een bespreking van zijn in 1879 verschenen vaderlandse geschiedenis bleek niet te traceren met behulp van het *Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des vaderlands, in tijdschriften en mengelwerken tot op 1900 verschenen (...)*. Bewerkt door Louis D. Petit, Leiden 1907; in dit *Repertorium* ook geen verwijzing naar een levensbericht van Brouwers. In de jaargangen van de periodieken *De Katholiek*, *De Dietsche Warande*, *Onze Wachter*, *De Godsdienstvriend*, *Studiën* en dagblad *De Tijd* (1879-1880) is geen bespreking aangetroffen.
- 75 In de *Limburger Koerier* van 22 december 1894 staat een uitvoerig verslag van de uitvaart in Gronsveld.
- 76 Deze edities zijn aanwezig in de Stadsbibliotheek Maastricht.
- 77 W.J.F. Nuyens, *Vaderlandsche geschiedenis voor de jeugd, inzonderheid ten gebruike bij huisonderwijs en voor de bijzondere R.K. scholen*, Amsterdam [1870], iv; *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks, van de vroegste tijden tot op onze dagen*, I, Amsterdam 1871, vi.
- 78 Het is overigens twijfelachtig of dit een correct citaat is. Cicero, *Orator*, XXXIV, 120 schreef: 'Nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum', zie: Cicero, V, The Loeb classical library 1971, 394. De opvatting dat van de geschiedenis kan worden geleerd, wordt nog in een recent syntheseswerk zonder argumentatie aan de lezer voorgehouden, zie: *Rekenschap 1650-2000*, onder red. van D. Fokkema en F. Grijzenhout, Den Haag 2001, 16.
- 79 Van het eerste deel verscheen een tweede en derde druk in 1885 en 1889. Het jaar waarin de tweede druk van het tweede deel verscheen, heb ik niet kunnen achterhalen. Van het derde deel verscheen een tweede druk in 1889 bij N. Alberts te Kerkrade. De Stadsbibliotheek Maastricht bezit een convoluut van de drie delen (signatuur: CB 252 A 27): de derde druk van het eerste deel (1889) samen met de door de Rolducse geschiedenisdocent P.H.J. Bollen (1883-1897) omgewerkte derde druk van het tweede deel (1897) en de tweede druk van het derde deel (1889).
- 80 Zie citaten uit Brouwers' kerkgeschiedenis bij P. Raedts, 'Tussen Rome en Den Haag: de integratie van de Nederlandse katholieken in kerk en staat', in: *De eenheid & de delen*, onder red. van H. te Velde e.a., Amsterdam 1996, 29-30.
- 81 De gegevens zijn gecompleteerd, vaak met in de Stadsbibliotheek Maastricht aanwezige uitgaven in de hand. De buitenlandse auteurs naar wier werk wordt verwezen, zijn P.B. baron de Barante, *Histoire des Ducs de Bourgogne de la maison de Valois 1364-1477*, 1824-1826, 13 dln; J.-M. Chopin, *Révolutions des peuples du Nord*, t. I, 1843; L. Delisle, *Études sur la condition de la classe agricole et l'état de l'agriculture en Normandie au moyen âge*, 1851; J. Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 1828, 2 dln; P.G. Guizot,

- Histoire de la civilisation en France depuis la chute de l'Empire Romain*, t. III, 1846; C. Hazart, *Historie van de ghebeele werelt namentlyck vande voorgaende ende teghenuoordighe eeuwe*, III, *Nederlandt ende Enghelandt*, 1669; J. Janssen, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, I, 1876; A. de La Borderie, *Mélanges d'histoire et d'archéologie bretonnes*, 1855-1858, 2 dln; H. Leo, *Zwölf Bücher niederländischer Geschichten*, 1832-1835, 2 dln; Ch. De Montesquieu, *Esprit des lois*, 1849; Ch. De Périn, *Les lois de la société chrétienne*, t. II, 1875; A. Thiers, *Histoire du Consulat et de l'Empire*, 1845-1862, 20 dln. De Nederlandse auteurs: W. Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands*, ed. H.W. Tydeman, 1832-1853, 13 dln; G. Brandt, *Historie der Reformatie, en andre kerkelyke geschiedenissen, in en ontrent de Nederlanden. Met eenige Aenteekeningen en Aenmerkingen. Naeder oversien, merkelyk vermeerdert, en vervolgt tot het jaer 1600, 1671-1674, 1704*, 4 dln; W. Everts, *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren: een handboek voor Gymnasiën en Hoogere Burgerscholen*, 1868-1869, 2 dln; G. Groen van Prinsterer, *Handboek der geschiedenis van het vaderland*, 1846; A.F. Haakman en H.J. Allard, 'Het beleg en de zoogenaamde verwoesting van Maastricht in 1579', in: PSHAL 13 (1876), 311-549; J. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan*, I, 1875; J.F. Helmers, *De Hollandsche Natie. In zes zangen*, 1812; W.J.F. Nuyens, *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw*, 1865-1870, 4 dln in 8 bdn; Idem, *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks, van de vroegste tijden tot op onze dagen*, 1871-1882, 20 dln; G. Verzijl, *Nieuwe handleiding tot de geschiedenis der Nederlanden*, 1854; J.A. Wijnne, *Geschiedenis van het vaderland*, 1865-1866, 2 dln.
- 82 Brouwers, 175; L.H.M. Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden: Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie*, Den Haag 1996, 6-7, 107-108; 70-71, 236.
- 83 Brouwers, 175; Wessels, a.w., 352-353; de opvattingen over natuurrecht en verdragstheorieën lopen vaak door elkaar heen, zie: Von der Dunk, *Conservatisme*, 53-55.
- 84 G.A. Boutelje, *Bijdrage tot de kennis van A. Kluit's opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis*, Groningen 1920, 40.
- 85 Brouwers, 204.
- 86 Zie in dit verband: J. Tollebeek, 'Omdat de doden in ons leven': Belgische en Nederlandse katholieke historici en de perceptie van maatschappelijke vernieuwing', in: *De ijkmeesters: opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam 1994, 157-178; P. Raedts, 'De christelijke middeleeuwen als mythe', in: *Tijdschrift voor Theologie* 30 (1990), 146-158.
- 87 Verzijl, 39.
- 88 Verzijl, 36-37.
- 89 A.H. Bredero, *De ontkerstening der Middeleeuwen: een terugblik op de geschiedenis van twaalf eeuwen christendom*, Baarn 2000, 157.
- 90 R. van Kesteren, 'Karel de Grote. De vele gedaanten van een middeleeuws heerser', in: *Theoretische geschiedenis* 26 (1999), 266-267.
- 91 A.C. Oellers, *Alfred Rethel: die Karlsfresken im Aachener Rathaus und die Ölstudien im Museum Burg Frankenberg*, Aken 1987, 5: 'Die Entwicklung eines neuen nationalen Geschichtsbewußtsein in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts fand ihren Niederschlag

- auch auf künstlerischem Gebiet: Friedrich Theodor Visschers Programm einer neuen Historienmalerei (1841) (...) scheint in den Fresken von Alfred Rethel geradezu ihr bildliches Äquivalent gefunden zu haben.' M. Kerner, 'Die politische Instrumentalisierung Karls des Großen im 19. und 20. Jahrhundert', in: *ZAGV* 104/105 (2002-2003), 248-260.
- 92 J. Bruijnzeels, 'Oude afbeeldingen', in: *Servaasbulletin* nr. 24 (1985), 194.
- 93 Bredero, *Ontkerstening*, 164; O. Engels, 'Des Reiches heiliger Gründer: die Kanonisation Karls des Großen und ihre Beweggründe', in: *Karl der Große und sein Schrein in Aachen*, H. Mülleijans (Hrsg.), Aken 1988, 40.
- 94 Van Kesteren, a.a., 275-276.
- 95 Verzijl, 25-26.
- 96 Bredero, *Ontkerstening*, 138, 150-155.
- 97 Op 28 juli 754 ontving Pepijn de Korte tezamen met zijn twee zonen Karel en Karloman de koningszalving van paus Stefanus II in de abdijkerk van Saint-Denis bij Parijs, zie: Bredero, *Ontkerstening*, 137.
- 98 Verzijl, 9, 15, 21.
- 99 Verzijl, 56, 82.
- 100 Verzijl, 91; een vroege uiting van de gedachte dat voor 'Nederland' een bemiddelende en verzoenende rol was weggelegd tussen de grote mogendheden, zie in dit verband: P.B.M. Blaas, 'De visie van de Grootnederlandse historiografen: Aanleiding tot een nieuwe historiografie?', in: *Geschiedenis en Nostalgie: de historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen*, Hilversum 2000, 158.
- 101 Zie ook P.B.M. Blaas, 'Het romantische verhaal: over de vormgeving van het vaderland', in: *De Palimpsest: Geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000*, onder red. van J. Tollebeek e.a., Hilversum 2002, 155.
- 102 E.H. Kossmann, *Over conservatisme: Johan Huizinga-lezing*, 1980, Amsterdam 1981, 29.
- 103 Verzijl, 82-83.
- 104 Brouwers, 8-9; zie ook: R. De Schryver, 'Nederlandstalige schoolboekjes over vaderlandse geschiedenis in het jonge België 1834-1880', in: *In de voetsporen van Jacob van Maerlant: liber amicorum Raf de Keyser*, onder red. van R. Bauer e.a., Leuven 2002, 471-473.
- 105 Vgl. Blaas, 'Het romantische verhaal', 145.
- 106 Het oordeel over Caesars kwaliteiten is in een recente studie nauwelijks anders, behalve dat daarin ook op 's mans meedogenloze wreedheid wordt gewezen, zie: F. Meijer, *Vercingetorix: de mythe van Frankrijks oudste held*, Amsterdam 2004, 33, 80.
- 107 Brouwers, 14.
- 108 In dit verband zij opgemerkt dat onlangs nog werd gewezen op het 'innig' verband dat tussen democratie en 'fascisme' zou bestaan, zie: J.L. Heldring, *Heel ons fundament kraakt*, Amsterdam 2003, 99-102.
- 109 Brouwers, 14.
- 110 Brouwers, 19-20; J.G. Toebees, 'De jongelingsleeftijd van het Nederlands aanwezen': de vaderlandse Middeleeuwen in het negentiende-eeuwse geschiedenisonderwijs', in: *Theoretische geschiedenis* 26 (1999), 194-195.
- 111 Brouwers, 26.
- 112 Brouwers, 23.
- 113 Brouwers, 29-30; Bredero, *Ontkerstening*, 171-172.

- 114 Brouwers, 59; nu nog wordt de dertiende eeuw in de beleving van velen geïdealiseerd, zie in dit verband: L. Milis, 'De Heidense Middeleeuwen: een contradictio in terminis?', in: *De Heidense Middeleeuwen*, Kampen 1992, 8; voor een moderne studie naar de denk- en leefwereld van de middeleeuwer, zie: R. Künzel, *Beelden en zelfbeelden van middeleeuwse mensen. Historisch-antropologische studies over groepsculturen in de Nederlanden, 7de - 13de eeuw*, Nijmegen 1997.
- 115 Brouwers, 59; voor het rationalistisch conservatisme bij Montesquieu, zie: Von der Dunk, *Conservatisme*, 67-68.
- 116 Brouwers, 56-57.
- 117 Brouwers, 61.
- 118 Brouwers, 23-24.
- 119 Brouwers, 60, 64.
- 120 Brouwers, 81.
- 121 Verzijl, 103-104.
- 122 Verzijl, 105.
- 123 De aan deze importante kwestie gewijde regels op de bladzijden 135 en 142 kunnen moeilijk als zodanig beschouwd worden; zie in dit verband: P.B.M. Blaas, 'De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden: Fruins en Bloks nationale geschiedschrijving', in: *Geschiedenis en Nostalgie*, Hilversum 2000, 20-21.
- 124 Verzijl, 106-107.
- 125 Verzijl, 110.
- 126 Verzijl, 108.
- 127 Verzijl 111.
- 128 Verzijl, 113.
- 129 Verzijl, 114; in de brief aan Alberdingk Thijm dd. 31 mei 1865 als inleiding op de *Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten in de XVIe eeuw* schrijft Nuyens: '(...) maar het kalvinistisch terrorisme van 1578 en de persoonlijke belangen van de groote persoonaadjes hebben de vereeniging van de zeventien gewesten tot een machtigen staat (...) onmogelijk gemaakt.'
- 130 Verzijl, 120.
- 131 Verzijl, 123-124.
- 132 Verzijl, 130-131.
- 133 Verzijl, 126-127; Utrecht (het Sticht) was géén graafschap.
- 134 Verzijl 127; aantekening verdient het dat ook voor de ideoloog van de Grootprotestantse beweging Hofstede de Groot lutheranisme en calvinisme buitenlandse 'binnendringers' waren, zie: P.T. van Rooden, 'Het Nederlands protestantisme en zijn vaderland', in: *Nationale identiteit in Europees perspectief*, Baarn 1993, 101.
- 135 Brouwers, 75; dit portret contrasteert met een recent beeld van Karel V: 'Die ene persoon was tenslotte maar een matig begaafd mens die gebukt ging onder zware lichamelijke kwalen en onder een onwrikbare opvatting van zijn loodzware taak', zie: W. Blockmans, *Keizer Karel V: de utopie van het keizerschap*, Leuven 2000, 249.
- 136 Brouwers, 79.
- 137 Brouwers, 83.
- 138 Brouwers, 85.

- 139 Brouwers, 87; zie in dit verband: L.J. Rogier, 'Over de geschiedschrijver Bilderdijk', in: *Terugblik en uitzicht: verspreide opstellen van L.J. Rogier*, II, Hilversum 1965, 128.
- 140 Brouwers, 105-106.
- 141 Brouwers, 110, 123-127.
- 142 Janssen, 'Thijm en Nuyens: over een ethisch en moreel beproefde vriendschap', 247.
- 143 Nuyens, *Vaderlandsche geschiedenis*, 103-104; Johan Willem Friso van Nassau-Dietz (1687-1711), stadhouder van Friesland, erfgenaam van de in 1702 overleden Willem III, stadhouder van Holland en andere gewesten, was als kleinzoon van Frederik Hendriks dochter Albertina Agnes (1634-1696) afstammeling in de vierde graad van prins Willem I.
- 144 Voor het probleem van het terugprojecteren en finalistisch interpreteren, zie: P. van Rooden, 'Studies naar lokale verzuiling als toegang tot de constructie van religieuze verschillen in Nederland', in: *Theoretische geschiedenis* 20 (1993), 439-454.
- 145 Brouwers, 123.
- 146 Brouwers, 130; voor de twee stadhouders, zie de opstellen van A.Th. van Deursen ('Maurits') en J.J. Poelhekke ('Frederik Hendrik en Willem II') in de bundel *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn 1979).
- 147 Von der Dunk, *Conservatisme*, 72; G.J. Schutte, *Oranje in de achttiende eeuw*, Amsterdam 1999, 74.
- 148 Verzijl, 157.
- 149 Verzijl, 158.
- 150 Verzijl, 159.
- 151 Verzijl, 160.
- 152 Zie in dit verband de bladzijden gewijd aan 'Providentiële geschiedschrijving' in: A. van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn: W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving*, Hilversum 2002, 124-144.
- 153 Verzijl, 160-161.
- 154 Verzijl, 176; Th. Clemens, 'De terugdringing van de rooms-katholieken uit de verlicht-protestantse natie', in: *BMGN* 110 (1995), 38-39.
- 155 Verzijl, 168-169.
- 156 Verzijl, 171-172.
- 157 Verzijl, 183.
- 158 Verzijl, 179.
- 159 Verzijl, 184-185.
- 160 G.J. Hooykaas, 'Willem III en de grondwet in april 1853', in: *BMGN* 109 (1994), 53-56.
- 161 Verzijl, 186; niet helder is op welke groep Verzijl het adjectief 'onverbeterlijk' van toepassing acht; op de conservatieve groot-protestantse beweging? Brouwers reserveert de term een kwart eeuw later voor de vrijzinnige, antiklerikale liberalen.
- 162 Brouwers, 167, 174; voor een recente bloemlezing van teksten van vooral Franse Verlichtingsdenkers, zie: C. Offermans, *De Verlichting in brieven, essays en verhalen*, Amsterdam 2000.
- 163 Th. Clemens, 'De terugdringing van de rooms-katholieken', 29; De Valk, 'Nederlandse katholieken in een overgangstijdperk', 500; A. van de Sande, 'Tussen argwaan en overtuiging. Het katholieke aandeel in de patriottenbeweging', in: *De Nederlandse revolutie?*, onder red. van Th.S.M. van der Zee, Amsterdam 1988, 112-121.

- 164 Brouwers, 171.
- 165 Brouwers, 171. De katholieke Leidse notariszoon Gerard van Swieten (1700-1772) maakte als lijfarts van Maria Theresia een succesvolle carrière aan het Weense hof en speelde als hervormer een belangrijke rol in het universitaire onderwijs van het Habsburgse Rijk.
- 166 Brouwers, 171-172.
- 167 Brouwers, 172.
- 168 Nuyens, *Vaderlandsche geschiedenis*, 197.
- 169 Brouwers, 181, 201.
- 170 Brouwers, 182.
- 171 Brouwers, 183.
- 172 Brouwers, 188; J.A. Bornewasser, 'Het credo ... geen rede van twist'. Ter verklaring van een koninklijk falen (1826-1829)', in: *Kerkelijk verleden in een wereldlijke context*, Amsterdam 1989, 114-117.
- 173 Toen Goubau in 1826 van zijn ambt van directeur-generaal voor de Zaken van R.K.Eredienst werd ontheven kwamen de zaken daarvan onder de verantwoordelijkheid (tot 1830) van Van Gobbelschroy, minister van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Waterstaat.
- 174 Brouwers, 194, 198.
- 175 J.A. Bornewasser, 'Koning Willem II', 293-294.
- 176 Brouwers, 190.
- 177 Zie in dit verband: J.P. de Valk, 'Joannes Josephus Habets (1829-1893) als Limburger en als geestelijke', in: *PSHAL* 129 (1993), 278.
- 178 Brouwers, 190, 205; de vraag of het hier vertolkte gevoelens breder leefde in het toenmalige Limburg, verdient nader onderzoek in onder meer de Limburgse pers, zie in dit verband: A.F. Manning, 'Reacties op de scheiding in Nederlands Limburg', in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen*, Maastricht 1989, 175-176.
- 179 Brouwers, 200.
- 180 Brouwers, 204; G. Komrij, 'Een zee van letters: het misschien nooit eindigende verhaal van de negentiende eeuw', in: *De negentiende eeuw* 25 (2001), 17: 'Van alle negentiende-eeuwse grootschalige ideeën is misschien de idee van de vooruitgang het meest funest gebleken. (...) Onze illusie van een vooruitgang is voorgoed dood. Les één van de negentiende eeuw.'
- 181 Zie in deze bundel de bijdrage van H. Tummers, 'Grafmonumenten in de kerk van de voormalige augustijnenabdij Kloosterrade'; over de nummering van de in 1226 overleden Walram bestaat in de genealogische literatuur geen eensluidendheid. Naast elkaar figureren Walram II, III, IV, terwijl het zonder de minste twijfel dezelfde persoon betreft. Om praktische redenen heb ik, evenals in recente overzichtswerken (P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, en J. Offermans, *De abdij Kloosterrade - Rolduc (1104-1830)*, vastgehouden aan het in de Rolducse literatuur gebezigde rangnummer 'III'.
- 182 P.J. Margry wijst op het revitaliseren van vroegere heilige plaatsen in het protestantse Noorden; in hetzelfde licht is wellicht de Rolducse 'uitvinding' te zien, waarbij ook nog het motief van concurrentie een rol kan hebben gespeeld, zie: 'Imago en identiteit: de problematische manifestatie van 'het katholieke' in de Nederlandse samenleving rond het midden van de negentiende eeuw', in: *Staf en storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie*, onder red. van J. Vis en W. Jansen, Hilversum 2002, 76-77.

- 183 H. de Valk, 'Meer dan een plaats: de keuze van Utrecht als aartsbisdom in 1853', in: *Staf en storm*, 62: 'De voorstanders van Utrecht zagen de Hollandse Zending als middelpunt van het nieuwe *Nederlandse* katholicisme (...). Zij zagen Brabant en Limburg eerder als aanhangsel van het kerngebied van Nederland. De verovering van het rechtmatige katholieke aandeel (...) moest *daar*, in dat kerngebied, plaatsvinden.'
- 184 R. Corten, 'Walram III, Hertog van Limburg: een voorzaat der Nassau's. Naar M.S.P. Ernst, in leven kloosterheer van Rolduc', in: *Je Maintiendrai: een boek over Nassau en Oranje*. Geschiedkundige bijdragen bijeengebracht onder leiding van F.J.L. Krämer e.a., II, Leiden 1905, 3; O. Redlich, 'Walram III, Herzog von Limburg', in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 40 (1896), 774-775; [J.J.M.H.] Verzijl, 'Walram III, hertog van Limburg', in: *NNBW* 8 (1930), 1053-1054; M. Yans, 'Waleran III, duc de Limbourg', in: *BN* 27 (1938), 53-59.
- 185 F. S[assen], 'Rolduc! Het Saint-Denis van Limburg', in: *RJ* 13 (1933), 63-65; behalve de al genoemde Wismans werden nog twee andere 'Roermondse' priesters door Walrams graf tot dichten geïnspireerd: Jos. Habets, 'Walram III, Hertog van Limburg', naar aanleiding van de opening van de spoorweg Aken - Herzogenrath - Düsseldorf in 1852 (*RJ* 13 (1933), 66); en Chr. Mertz, 'Van den ouden en den nieuwen Walram' (*RJ* 1 (1921), 99).
- 186 M.G. Spiertz, 'Limburg uit de Duitse Bond', in: *PSHAL* 102 (1966), 27-29; P. Orbons en L. Spronck, a.a., 48-53.
- 187 *Catholieke Nederlandsche Stemmen* 17 (1851), 356-358. De genealogie van het 'Huis van Nassau in Nederland' was genomen uit de *Leiddraad tot de Algemeene Geschiedenis van het Vaderland* van L.G. Visscher, Utrecht, 1850-1855, 3 dln.
- 188 Zie in dit verband: A.Th. van Deursen, 'Het Duitse Rijk en de Nederlanden (1548-1648)', in: *In gemeenschap met de tijd*, Amsterdam 1997, 114-128.
- 189 Arn. Schaepkens, 'De abdij van Rolduc: het graf van hertog Waleram III', in: *De Dietsche Warande* 3 (1857), 275-284; H. Duurkens, 'De afstamming der koningin tot op Karel den Groote', in: *Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren* 56 (1924), 140-149; 208-217.
- 190 Arn. Schaepkens, 'Le tombeau de Waleram III, duc de Limbourg, à l'ancienne abbaye de Rolduc, près d'Aix-la-Chapelle,' 137-146.
- 191 Duurkens, a.a., 142-143; P.A.M. Geurts, 'De Horstenaren Pieter Slits (1822-1883) en Gerard Slits (1829-1888), leraren te Rolduc', in: *Horster Historiën*, II, onder red. van P.A.M. Geurts e.a., 239. De ontstaansgeschiedenis van deze genealogie, zoals geschetst in de anonieme bijdrage 'Rolduc en Oranje' (in: *RJ* 28 (1948)), is niet correct waar het de beweerde betrokkenheid van Alphons Brouwers betreft, en ook waar een verband wordt gelegd met de wenselijkheid van een demonstratie van het niveau van wetenschapsbeoefening op Rolduc. De brieven van Thijm aan Everts over de afstamming ontbreken in het archief van het 'derde' Rolduc; Pieter S. Everts tekende aan, dat Willem Everts deze waarschijnlijk verwijderd had (inv.nr 1617, 45). Deze aantekening is onjuist. H. Duurkens, aan wie Henri Everts het dossier-Everts in 1924 ter inzage zond, heeft ze nog onder ogen gehad.
- 192 RAL, Archief Derde Rolduc, inv.nr 1615, Everts aan Thijm, dd. 15 januari 1874; Duurkens, a.a., 409-410.
- 193 Duurkens, a.a., 145.
- 194 *Almanak voor de Nederlandsche Katholieken*, onder red. van J.C. Alberdingk Thijm en J.F.M. Sterck. In *het Kroningsjaar 1898*, 3-10

- 195 Duurkens, a.a., 141-142.
- 196 Duurkens, a.a., 210; Geurts, a.a., 239; de 'Afstamming van Z.M. Koning Willem III van Keizer Karel den Groote, langs de Hertogen van Limburg, begraven te Rolduc' bevindt zich in Koninklijk Huisarchief, Den Haag, Verzamelingen, onder inv.nr A45-XG-33d.
- 197 R. Corten en A.H.M. Ruyten, 'Afstamming van H.M. Wilhelmina Koningin der Nederlanden van Karel den Groote door de Hertogen van Limburg', in: *Rolduc in Woord en Beeld*, Utrecht 1902, 74-75; bij haar huwelijk kreeg de koningin een 'adres van hulde en gelukwensch' door Rolduc aangeboden (*Limburger Koerier*, 23 februari 1901), een uit twee coupletten van telkens tien regels bestaand gelegenheidsgedicht, dat een jaar later in *RWB* werd gepubliceerd. 't Aloud Rolduc, waar 't duurzaam grafgesteente / Uw voorgeslacht vereert in het gebeente / Der loten van 't Hertogelijke Huis / Der kloeke Walrams, ridders van het Kruis, / 't Aloud Rolduc, dat ook in jonger tijden / Rond een Oranje-prins zich mocht verblijden / Om uit zijn mond te hooren: "Leeft in vree; / Wat over u ook koom, 'Je Maintiendrai' " (...).'
- 198 Het *Gedenkschrift* vestigt de aandacht op de verwantschap van de stichter van Rolduc, Ailbertus van Antoing, met het Koninklijk Huis door de graven van Gelder; zie de bijdrage van M. Schlijper in deze bundel.
- 199 R. Corten, 'Walram III, Hertog van Limburg: een voorzaat der Nassau's. Naar M.S.P. Ernst, in leven kloosterheer van Rolduc', in: *Je Maintiendrai*, II, Leiden 1905, 17.
- 200 Duurkens, a.a.; P.B., 'De Nationale Feestdag', in: *RJ* 18 (1938), 144.; Anonymus, 'Rolduc en Oranje', in: *RJ* 28 (1948), 7-11. J.M. van de Venne, 'Afstamming van H.M. Koningin Wilhelmina van Karel de Grote', in: *RJ* 28 (1948), 136-141.
- 201 J. Heydendael, *Genaderijke Walram: spel in twee bedrijven*, Eindhoven 1948; aan de tekst van het toneelstuk gaat vooraf 'Historische Verantwoording, afstamming van het regerend vorstenhuis van Karel de Grote door de graven en hertogen van Limburg'.
- 202 Hier past een woord van dank aan drs. Emile Ramakers voor zijn grote hulp bij het beantwoorden van deze vraag.
- 203 H. Duurkens, a.a., 144 (lijst-Verzijl), 147-149 (lijst-Everts, afstamming van Karel de Grote).
- 204 A.A. Vorsterman van Oyen, *Het Vorstenhuis Oranje-Nassau van de vroegste tijden tot beden*, Leiden 1882, 30-31; A.W.E. Dek, *Genealogie van het Vorstenhuis Nassau*, Zaltbommel 1970, 13-14; J.M. van de Venne, 'Afstamming van H.M. Koningin Wilhelmina van Karel de Grote', in: *RJ* 28 (1948), 140; J.M. van de Venne en A.A.M. Stols, *Geslachtsregister van het vorstenhuis Nassau (Walramsche en Ottosche lijnen), gevolgd door genealogische en heraldische aanteekeningen betreffende de geslachten Nassau, Mecklenburg, Lippe-Biesterfeld en Bourbon-Parma*, Maastricht 1937; *Europäische Stammtafeln*, Neue Folge, Bd. I, *Die Deutschen Staaten*, Marburg 1980, 'Die Grafen von Nassau' (Tafel 108), 'Die Grafen von Nassau-Dillenburg' (Tafel 115); Neue Folge, Bd. I, 2, *Premysliden, Askanier, Herzoge von Lothringen* etc., Frankfurt a. M. 1999, 'Die Grafen und Herzoge von Limburg etc.' (Tafel 229); Neue Folge, Bd. XVIII, *Zwischen Maas und Rhein*, Frankfurt a. M. 1998, 'Die Herren von Heinsberg und Valkenburg' (Tafel 23); H.P.H. Jansen, 'De Bredase Nassaus', in: *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis*, 13-44.
- 205 Twee versregels uit het huldeblijk aan koningin Wilhelmina (1901), in: *Rolduc in Woord en Beeld*, 75.

- 206 W. Nolet, 'Rolduc en de nationale eenheid', in: *RJ* 20 (1940), 144; Idem, 'De betekenis van Rolduc voor het nationale leven', in: *Rolduc 1843-1943*, Kerkrade 1948, 129-138.
- 207 W. Nolet, 'Rolduc en de nationale eenheid', 142-143.
- 208 'De Limburgse mythe': het gepropageerde besef van gemeenschappelijke achtergrond en cultuur in de jonge, heterogene provincie, zie: J.P. de Valk, 'Joannes Joseph Habets (1829-1893) als Limburger en als geestelijke', in: *PSHAL* 129 (1993), 277.
- 209 De derde en vierde strofe van het jubellied (tekst: Jos. Geilenkirchen, muziek: P. Zeyen), in: 'Rolduc brengt hulde aan prinses en prinselijk paar', in: *RJ* 18 (1938), 144.
- 210 Voor de verhouding vooruitgangsgeloof en cultuurkritiek sinds de achttiende eeuw, zie: A. Heumakers, *De schaduw van de Vooruitgang*, Amsterdam 2003.
- 211 Zie: W.A.J. Munier ss.cc., 'Jos Habets als kerkhistoricus', in: *PSHAL* 129 (1993), 269; J.P. de Valk, 'Habets', 280-281.